INSTITUTUL DE ISTORIE UNIVERSALĂ

REVISTA ISTORICĂ

PUBLICAȚIE TRIMESTRIALĂ

SUPT CONDUCEREA LUI

N. IORGA

VOL. XXVI, N-le 4-6. APRIL - IUNIE 1940.

www.dacoromanica.ro

Comitetul de direcţie: *N. Bănescu,* profesor la Universitatea din Cluj. *I. Nistor,* profesor la Universitatea din Cernăuţi.

Comitetul de redacţie: *D. Berciu,* profesor secundar. *V. Brătulescu,* directorul Muzeului de Artă religioasă. *N. A. Constantinescu,* conferenţiar la Universitatea din Bucureşti. *Maria Holban,* profesoară la Şcoala superioară de Arhivistică şi Paleografie. *C. J. Karadja,* consul general. *Emil C. Lăzărescu,* profesor secundar. *Şt. Meteş,* directorul Arhivelor Statului din Cluj. *Valeriu Papahagi,* profesor secundar, *Iulian M. Peter,* inspector general administrativ. *Aurelian Sacerdoţeanu,* profesor la Şcoala superioară de Arhivistică şi Paleografie, directorul Arhivelor Statului. Secretar de redacţie: *Virginia Sacerdoţeanu.*

Redacţia: Manuscriptele, cărţile de recensat şi orice priveşte redacţia, se trimet d-lui N. Iorga, Şoseaua Bonaparte, 6, Bucureşti III.

Administraţia: Abonamentele şi orice comandă se trimet la „Institutul pentru studiul Europei Sud-Orientale", Str. Banul Mărăcine, 1, Bucureşti.

Abonamentul anual: 200 lei; numărul 60 lei. Anul odată încheiat, preţul volumului complet se ridică la 300 lei, iar al numărului la 80 lei.

CUPRINSUL

Articole: Pag.

N. Iorga: Generalul rus Monchevici şi războiul românesc . . . 105-111
Colonelul Constantin Zagoriţ: Luptele lui Mihai Viteazul cu Polonii in toamna anului 1600 112-133
N. A. Constantinescu: Noua Istorie a Românilor de N. Iorga, IX, Intregitorii 133-152
N. Iorga: Confesiune şi naţie 152-154
Gheorghe Bezviconi: Prinţul Constantin Moruzi 154-170
Ştefan Pascu: O carte italiană despre dreptul românesc în Ardeal . 170-198

Dări de samă:

Biblioteca Academiei Române, Catalogul manuscriselor greceşti tomul II. întocmit de Nestor Camariano (N. Iorga) 198-200
Corrado Fatta: *Il regno di Enrico VIII d'Inghieterra, secondo i documenti contemporanei* (N. Iorga) 201-203
Gheorghe Bezviconi: *Cărturarii basarabeni* (N. Iorga) 203
Constantin Răutu: *Ion C. Brătianu, Omul, timpurile, opera (1821-1891), cu o prefaţă de Al Lăpedatu* (N. Iorga) 203-204

Cronică: 204-206

Notiţe: 206-208

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ
– DĂRI DE SAMĂ, DOCUMENTE ŞI NOTIŢE –
SUPT CONDUCEREA LUI N. IORGA.

Anul al XXV-lea, n-le 4-6. April-Iunie 1940.

Generalul rus Monchevici şi războiul românesc[1]

Generalul Monchevici, fost ataşat militar în Elveţia, şef de stat-major la armata a 4-a rusească, descrie, în cea mai mare parte a acestei lucrări, de o mare importanţă, ce a constatat şi a putut să judece pe frontul românesc.

Primele înfrîngeri sînt datorite, după dînsul, superiorităţii, şi numerice, a trupelor care atacă din Sud, apoi lipsei de reserve.

De la început el recunoaşte, cu toată înfrîngerea din Muntenia, „valoarea reală a trupelor". La Rîmnicul-Sărat el află grupe în retragere, mai ales convoaie. „Aceste unităţi în retragere făceau o impresie în acelaşi timp dureroasă şi îmbucurătoare: hazlie, pentru că aceste grupe de oameni în zdrenţe şi storşi erau marturii vii ai unor aspre încercări şi unor crude înfrîngeri, îmbucurătoare pentru că patriotismul lor, energia lor morală, spiritul lor războinic rămăseseră nezguduite: disciplina era neatinsă. Era de ajuns a vorbi cu ei o clipă pentru a fi încredinţat că, supt o bună direcţie, aceste trupe eroice puteau foarte bine să fie reconstituite" (p. 17). Şi el adauge: „Misiunea franceză a generalului Berthelot... a arătat-o în chip strălucit: în primăvara 1917, din aceste sfărîmături ale armatei romîne se putuseră alcătui cinsprezece divisii instruite şi echipate perfect, care, în Iulie şi în August 1917, dădură adversarului dovada energiei şi priceperii lor" *(ibid.)*. În 1916 încă regimentele „eroicei armate a generalului Averescu ţineau şi mai departe, întărite de cavaleria rusească" (p. 18).

Şi iată judecarea valorii lor: „Aici, trebuie să notez că aceste unităţi romîne, puse supt ordinele viteazului Averescu, au fost singurele (trei sau patru divisii, cred) care au rămas în faţa duşmanului fără întrerupere în tot timpul războiului şi au făcut continuu dovada unei eroism şi unui resistenţe remarcabile. Am

[1] Général Nicolas de Monkévitz, ex-chef d'état-major de la 4-me armée russe, *La décomposition de l'armée russe*, traduction et preface de Serge Porsky, Paris, Payot, 1919.

www.dacoromanica.ro

avut adesea prilejul să întîlnesc pe generalul Averescu şi trupele lui, care prelungiau dreapta noastră: erai lovit de disciplina lor de fier, de organisarea lor fără greş, de activitatea lor şi de o mulţime de alte însuşiri preţioase. Ele represintau ca o armată specială în sinul forţelor româneşti. Generalul Averescu el însuşi, tip clasic de bătrîn ostaş, spiritual, scump la vorbă, nedespreţuind sarcasmul, era peste măsură de simpatic. Toată fiinţa lui făcea să se vadă încrederea în sine şi o voinţă neînduplecată. Statul-major al lui producea de asemeni o escelentă impresie şi se deosebia de celelalte formaţiuni de stat-major romîn prin micul număr de ofiţeri cari-l alcătuiau. E foarte cu putinţă că, dacă armata romînă în totalitatea ei ar fi avut în frunte pe generalul Averescu, n'ar fi suferit înfrîngeri aşa de grozave. Din nenorocire, motive de politică internă, care au jucat un mare rol în această ţară, şi în timpul războiului, nu îngăduiră ca acest om remarcabil să fie numit generalisim" (pp. 18-9).

Adaug că, după primele insuccese, i-am cerut-o lui I. Brătianu, care mi-a spus că-l ţine pentru a comandà o armată menită să apere Bucureştii.

În ce priveşte ajutorul rus, Monchevici crede că „a sosit prea tărziu" (p. 16): forţele nu se pot grăbi pentru că drumurile de fier româneşti „nu erau de loc potrivite pentru îndrumarea unor asemenea mase", aşa că „o parte însemnată a regimentelor ruseşti aruncate în ajutor a fost silită să facă grele marşuri forţate (de 300 chilometri şi mai mult) de la taberele de Nord şi de Est şi să dea lupte imediat, ca să înlocuiască regimente româneşti extenuate" *(ibid.)*. Dacă el însuşi, cu divisia sa, a putut ajunge de la Covel, cu trenul, în şase zile la Bălţi şi Ungheni, de aici i-au trebuit zece, „printr'un noroiu grozav", pănă la Rîmnicul-Sărat, pe cale a fi ocupat de inimic, la 28 Decembre 1916.

Aici, întrînd imediat în foc, s'ar fi oprit înaintarea Germanilor. Monchievici atribuie deci sosirii Ruşilor această oprire, şi după lupte „înviersunate", de cinsprezece zile, salvarea Moldovei (pp. 19, 21-2). Ei se refac pe noua linie de graniţă, – 20 de chilometri –, de la 5 Ianuar 1917 înainte. La începutul lui Mart totul era gata de luptă, şi ca aprovisionare, în această armată, neatinsă, din causa hranei bune şi a băilor, de tifosul exantematic. Starea morală era aşa de perfectă, încît de trei ori pe zi se dădea soldaţilor cinematograf şi teatru.

www.dacoromanica.ro

La 16 Mart însă, generalul Gavrilov comunică șefului său știrile despre revoluția din Petrograd (p. 26 și urm.) și, a doua zi, despre îndoita abdicare a Romanovilor; lucrul se comunică soldaților; mulți dintre ei, în tăcere, plîng. Îndată, agitatorii își vor începe opera. Ordinul de zi no. 1 preface armata în bande de leneși și de precupeți (pp. 38-41). Comitete și tribunale apar după plecarea lui Gucicov, supt Chereschi. Se adaogă apoi și răii ofițeri demagogi (p. 58). Numărul politicianilor soldați ajunge la 40.000. Evident că ofensiva a trebuit zăbovită.

În această ofensivă, alături de Rușii în descompunere, „în regimentele românești era cu totul altfel: un măreț avînt războinic însufleția armata înviată și consolidată. Ofițeri și soldați așteptau nerăbdători bătălia, pentru a se răsbuna de neizbînzile necontenite din 1916 și a libera teritoriul năvălit“ (pp. 74-5).

Cînd, din causa cetei și ploii, se emise ideia, la 24 Iulie, de a zăbovi douăzeci și patru de oare atacul, Averescu, ca și Ucrainianul Ragoza, apoi ministru de Războiu în țara lui, fură contra, pe cînd Cristescu cerea zăbava pentru a desăvîrși pregătirea de artilerie. De aceia, după Monchevici, armata I românească și armata VI rusească nu ieau parte la izbînda celorlalte trupe (pp. 78-9).

A doua zi, artileria-și face datoria, dar infanteria rusă, în mare parte, nu vrea să atace. Totuși, corpul rus VIII ajută pe Romîni a lua, la 26, dealurile Momîia: se cîștigă zece chilometri, Germanii fugind în desordine din tranșeele distruse Averescu era pentru continuarea ofensivei. La 27, cînd se reluă atacul, „trupele romîne ale generalului Averescu mergeau cu un avînt, un *mordant* iresistibil, și în ziua aceia atinseseră hotarul Ungariei; pretutindeni erau primite cu bucurie de locuitorii satelor liberate de Germani. Pentru regimentele românești a fost în adevăr un marș triumfal.“ Se îndeamnă și Rușii, de și „mai încet“ (p. 87).

Seara, se produce oprirea armatei lor prin ordinul de la comandantul în șef, care se temea ca, după catastrofa de la Tarnopol, învingătorii să nu se coboare în Basarabia (pp. 87-8). Armata a VI-a refusă concursul și oprește pe loc armata I-iu românească.

Povestitorul urmează: „Romînii nu primiră ordinul așa de ușor. Printr'o muncă de șase luni, ei își reconstituiseră armata; nu așteptau decît această ofensivă, care era pentru dînșii o mare ser-

www.dacoromanica.ro

bătoare: după întâile izbînzi, exaltarea şi entusiasmul nu mai cunoşteau margeni. Perspective luminoase se desemnau. Şi, deodată, de pe urma lipsei *(défaillance)* armatei ruseşti, desorganisată de revoluţie, trupele româneşti erau oprite pe loc; le împiedecau să se bucure de rodul biruinţii lor, de a-şi face socotelile cu duşmanul. Împărtăşiam indignarea generalului Averescu la vederea acelui ordin. El declară că nu poate opri trupele sale fără riscul de a le demoralisa, de a fi învinuit însuşi de înaltă trădare, şi adăugi că el nu s'ar supune. În adevăr, cîteva zile, înaintă singur şi mai departe cu trupele sale, şi nu-şi întrerupse mişcarea decît după o nouă somaţie a cartierului general romîn" (pp. 88-9).

Numai „frumosul patriotism al trupelor romîne salvă situaţia".

Atacul german se produce la Mărăşeşti. Armata a IV-a rusească fuge de pe flancul stîng: „pe frontul romîn întâiul act de laşitate al trupelor ruse". În loc, se aşează Romîni, singură divisia a 71-a a Ruşilor luptînd lîngă ei pentru a opri pe duşman. Şi povestirea urmează:

„În aceste zile de extremă încordare, armata romînă reconstituită, prin remarcabila muncă a instructorilor francesi supt direcţia generalului Berthelot, dovedi o vitejie, o resistenţă, un geniu *(génie)* extraor inare. Cu cîteva unităţi ale armatei IV ruseşti, ea opri, mai mult decît zece zile, asalturile furioase şi necontenite ale armatelor lui Mackensen, şi din nou scăpă Moldova de năvălirea Germanilor.

„În cursul bătăliei de la Mărăşeşti, m'am găsit lîngă trupele romîne şi am luat parte la comuna muncă a soldaţilor lor şi ai noştri; îmi e deci îngăduit a spune că în acele zile tragice vitejia românească a fost minunată *(merveilleuse)*.

„Exaltarea oamenilor se întăria de presenţa zilnică a regelui şi a prinţului moştenitor Carol, cari, ca adevăraţi eroi, se ţineau necontenit în mijlocul trupelor lor, pe cîmpul de bătălie. Regina ea însăşi, care lucra fără odihnă în posturile de pansamente şi în lazareturi, apărea adesea pe linia de foc, uimind pe toată lumea prin sîngele ei rece şi înţelegerea situaţiei. Am avut prilejul s'o aud declarînd, într'un sector măturat de artileria duşmană, că această mitralie n'o impresiona mult.

„Trupele romîne, supt direcţia noului comandant al armatei I, generalul Grigorescu, înlocuind pe generalul Cristescu, cu con-

www.dacoromanica.ro

cursul multor ofiţeri ai Misiunii Militare franceze, nu cedară o palmă de pămînt Germanilor; mai mult încă, ei siliră îndată pe Mackensen să suspende atacurile, care, cu toate silinţile lui, nu reuşiră. Singurul resultat la care ajunse fu să piardă mulţi oameni, pe cînd Romînii şi Ruşii se acoperiră de glorie, răspingînd pe cel mai de temut dintre duşmani.

„În cursul acestor bătălii, mai toate unităţile armatei noastre ruse a IV-a, sprijinite pe flancul drept de trupele primei armate romîne a generalului Averescu, întrară una după alta în acţiune. Acest general, cu trupele sale, neînsemnate din punct de vedere numeric, dar puternice prin valoarea lor morală, izbuti, nu numai să păstreze un front foarte întins, dar luă şi o parte activă la bătălia de la Mărăşeşti.

„Jumătatea lui August văzu liniştindu-se acest şir de lupte, cele mai înviersunate din anul 1917 pe frontul romîn, şi care dădeau Romînilor dreptul de a se socoti biruitori. Pentru trupele ruseşti, în schimb, a fost cîntecul lebedei“ (pp. 89-93).

Chiar în cursul bătăliei, „o divisie aproape întreagă“, care stătuse jumătate de an departe de front, „făcînd aproape numai politică şi sămănînd groaza în locuitori“, fuge. Ragoza făcu o cercetare şi o publică, dar „baronul de Tiesenhausen“, comisarul, îl somează să retragă ordinul de zi. Dintre cei buni, sînt regimente din care mai rămîn doar 400-600 de oameni (pp. 33-4).

Totuşi se decide pentru Septembre o mişcare în Bucovina-de-jos, atacîndu-se, în Moldova, ca diversiune, Tîrgul Ocnei, de armata IV rusă şi II romînă. Se lasă unităţi din aceasta armatei VI de pe Siretiu, căpătîndu-se ceva de la armata IX; între Bucovina şi Tîrgul Ocnei se aşează astfel a IV-a.

Dar acum nici artileria nu mai are avînt. Aparenţa e a unei „bande de briganzi“; cu mînile în buzunar, mestecă seminţe înaintea lui Monchevici.

Cînd se produce ofensiva în aceste condiţii, „în prima zi, armata romînă, vecină cu a noastră, cîştigă cîteva avantagii, dar, lipsindu-i sprijinul nostru, nu le putu desvolta“. Zădarnicele încercări pe lîngă Ruşi se opresc peste două zile.

În Bucovina nici nu se încercă acţiunea (pp. 95-9).

Urmează desfacerea frontului, cu soldaţii cari depun scrisori în cutiile Germanilor, li vînd pîne şi zahăr şi cred că în cutare pădure e... un crocodil. Soldaţii cer un „congres general“ al frontului, şi el

www.dacoromanica.ro

celebră la Roman victoria bolşevică", pe care o află numai „neoportună" (pp. 128-9). Dar Şcerbacev şi toţi ofiţerii superiori refusă recunoaşterea, aşa încît fură destituiţi şi puşi afară din lege (p. 133).

Autorul găseşte îndreptăţite măsurile de pază luate de cartierul-general romîn, şi pentru apărarea acestor ofiţeri contra a ceia ce nu mai era decît „bande armate" (p. 134). Generalul Troianov trebui să-şi apere viaţa (p. 135, nota 1).

La Roman, agitatorul sub-locotenent Condoruşchin, care arestase pe generalul Novacov, face acelaşi lucru cu comandantul suprem, urmărind şi pe Monchevici; şi Ragoza se teme, şi sufere aceiaşi soartă. Romînii nu intervin ca să evite lupta între cele două armate, dar locotenentul-colonel Donca, de pe lîngă această armată rusă, propusese o încercare a Ruşilor credincioşi (p. 138). Îndată, lucrurile se întorc, şi arestat e sublocotenentul, pănă ce, a urmă, părţile se înţeleg (p. 137 şi urm.). Ragoza, fără putere, pleacă (pp. 142-3), şi Monchevici însuşi îl urmează, cu o oprire de două săptămîni la Hrisoveloni, în Ghidigeni.

De aceia, Şcerbacev ar fi încheiat armistiţiul, regele Ferdinand părăsind o comandă care era, dacă nu o primejdie, o ofensă (pp. 144-5). Se licenţiază vechile contingente, dar puterea rămîne la noul „comitet militaro-revoluţionar", Condoruşchin anunţînd încă un „congres", la 14 Decembre, cînd putea fi „ales" Monchevici (pp. 145-7). În loc e aşezat colonelul Baiov, care cedează locul sublocotenentului.

În urmă se fac despărţiri pe naţionalităţi, Şcerbacev încercînd o „ucrainisare" generală. Atunci apare însă vestitul student Roşal, care pusese pe ofiţerii de marină de la Cronştat să fiarbă în cazane. Se constată că „propaganda încercată de bolşevici printre trupele româneşti n'avu niciun succes". Se menţionează arestarea lui Roşal şi a ofiţerului Axenov, cu tot „comitetul" (instalat, adaug, la Iaşi, în cofetăria Tufli: am fost în curent cu tot ce s'a petrecut atunci, şi fiul mieu, sublocotenentul Petru Iorga, a scos noaptea pe Roşal şi pe îndrăzneaţa lui tovarăşă, o studentă, din Iaşi, la locul de internare, de unde a fost scos, de Ruşi albi, ca să fie ucis). Condoruşchin fu arestat din nou.

Atunci Monchevici e chemat la Iaşi de Şcerbacev şi „ataşat la statul-major al frontului" (p. 186). Dar Ucrainienii încep negocieri cu Centralii şi ajung cei d'intăiu la pace (pp. 157-8).

Se trimet, pentru a negocia şi cu Romănia, „diplomatul" Galib şi „financiarul" Galiţinschi, filo-austrieci; după pace ei rămîn la

www.dacoromanica.ro

Iaşi (pp. 158-9). Şcerbacev e şi demisionat şi destituit şi dat la Curtea marţială.

Atunci Monchevici e trimes de el la Chişinău, unde „republica" avea un guvern „copilăresc", alte noi comitete funcţionînd alături, unele în provincie. I se pare că batalionul de infanterie şi „cele cîteva escadroane de cavalerie" nu fac decît să paradeze şi să petreacă (p. 161 şi urm.).

Acest guvern slab e înlocuit deci de bolşevicii de la Odesa, şi „Moldova e ameninţată de foamete". „Singurul mijloc de a îmbunătăţi situaţia era să se facă a pătrunde trupe româneşti în Basarabia pentru a goni pe bolşevici şi a restabili ordinea, care ar asigura aprovisionarea regulată armatei." Şcerbacev, fără trupe, „se văzu silit să roage guvernul romîn să trimeată trupe în Basarabia; guvernul republicii moldoveşti face aceiaşi cerere". Aşa se restabileşte ordinea, oprind „hoţiile şi prădăciunile", în ciuda ţăranilor cari deslănţuiseră anarhia (pp. 164-5).

În Decembre se produce exodul rus de la noi (p. 167 şi urm.). „Soldaţii noştri aveau o frică de necrezut de regimentele româneşti, pe care le priviau înainte cu o condescendenţă plină de dispreţ" (pp. 170-1).

Încep vînzările de cai, arme şi tunuri (pp. 171-2).

Se explică acţiunea trupelor româneşti contra celor cari atacau populaţia, procedînd la desarmare. Şcerbacev refusă o ieşire organisată şi comandată, nerecunoscînd noua ordine de lucruri. Pretutindeni acţiunea orînduită a Romînilor împrăştie bandele, care aveau şi artilerie. „S'a întîmplat une ori că un corp întreg a capitulat înaintea unui batalion romîn sau două" (p. 175). Corpul 4 siberian, oprit în cale, se predă Germanilor (p. 176).

Şcerbacev încearcă şi o lichidare a materialului (p. 173 şi urm.), cu un „comitet de demobilisare", şi cu aliaţi (p. 182). Autorul critică guvernul basarabean pentru ce şi-a însuşit din această pradă (pp. 184-5). Generalul Thalgren, Finlandes, caută a înlocui pe Şcerbacev (pp. 188-9). Mai tărziu guvernul Marghiloman disolvă depositele ruseşti.

Statul-major nu fu lichidat decît la 1-iu April 1918, cînd Şcerbacev se demite (pp. 197-8). Ofiţerii fură sprijiniţi însă de rege, de regină şi de societate (p. 201). Un grup din ei, cu colonelul Drosdovschi, plecă, în 1918, la Denichin (p. 219).

N. Iorga.

www.dacoromanica.ro

Luptele lui Mihai Viteazul cu Polonii în toamna anului 1600

I.

Trăim timpuri atât de turburi și de amenințătoare, încît niciun mijloc nu este de prisos spre a pune națiunea romînă în stare de a lupta cu tot sufletul de care a dat dovadă de-a lungul veacurilor și de a pune în evidență imperativele naționale ale timpului de față.

Unul din aceste mijloace este amintirea împrejurărilor în care Mihai Viteazul a apărat țara în contra Polonilor în toamna anului 1600, și mai ales felul în care acest mare conducător politic și militar al neamului nostru a înțeles să ducă atunci lupta pentru apărarea pământului strămoșesc.

D. N. Iorga, în marea cuvîntare ținută în ziua de 8 Novembre 1939 în sala Teatrului „Moldavia" din Buzău [1], a arătat în cuvinte pe care d-sa știe să le aleagă în momentele grele prin care a trecut și trece neamul nostru, care sînt îndatoririle momentului present, și, amintind luptele duse de Mihai Viteazul în Octombre 1600 între Buzău și Ploești contra Polonilor cari năvăliseră în Țara-Românească, a arătat că Marele Voevod al Unității Naționale trăiește încă în sufletul poporului nostru contra oricui, oricît de puternic ar fi, și chiar dacă nu am fi siguri de victorie, — și aceasta, de oare ce neamul românesc așa a luptat în toate timpurile și numai așa s'a putut menține pe acest pămînt și a putut să ajungă a-și realisa unitatea națională, iar popoarele, care nu au știut să lupte, și nu și-au apărat pămîntul strămoșesc, au dispărut și continuă să dispară, sau trăiesc în robie.

De aceia eu, reconstituind, acum treizeci de ani, într'o lucrare aparte luptele purtate de Mihai Viteazul în anul 1600, și fiind chemat, de d. N. Iorga să merg în ziua de 8 Novembre din acest an și să arăt pe teren cum s'au desfășurat aceste lupte, mă socotesc dator să arăt prin scris, din nou, modul cum s'au petrecut aceste lupte, care din nenorocire sînt foarte puțin cunoscute.

II.

În Octombre 1599 Mihai Viteazul, plecînd din Ploești cu oștirea sa, a pătruns în Ardeal pe drumul văii Teleajenului, al Mun-

[1] Publicată în revista *Cuget Clar*.

www.dacoromanica.ro

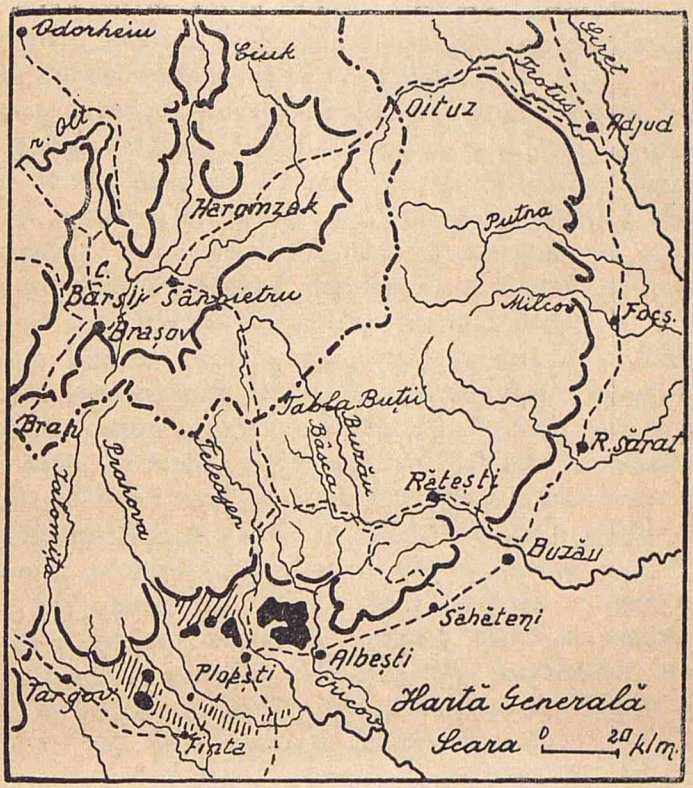

www.dacoromanica.ro

telui Craiu şi al Buzăului superior, spre a stabili acolo suveranitatea Împăratului Rudolf contra nobilimii ardelene care îşi călcase jurămîntul faţă de acest Împărat.

La 28 Octombre s'a dat lupta de la Şelimber, lîngă Sibiiu, în care Mihai a înfrînt oastea lui Andrei Báthory, rămînînd stăpîn pe Ardeal.

La 1-iu Novembre el a întrat în Alba-Iulia, de unde a început să guverneze Ardealul în numele Împăratului, alături de oarecare delegaţi trimeşi de Împărat pe lîngă dînsul.

Mihai a guvernat Ardealul cu dreptate şi cu omenie, precum şi cu deplină credintă faţă de Împărat, aşa cum el jurase în biserica de la Mănăstirea Dealului, în faţa delegaţilor Împăratului şi în faţa mormintelor tatălui său Pătraşcu-cel-Bun şi bunicului său Radu, şi el nu pretindea decît să fie lăsat să guverneze această provincie cu aceleaşi drepturi ca şi Andrei Báthori, — şi aceasta pe basa izbînzii sale militare de la Şelimber.

În Maiu 1600, adică după o jumătate de an, Mihai Viteazul a pătruns în Moldova prin Oituz, şi, după un şir de izbînzi militare fulgerătoare contra oştilor moldoveneşti, care au trecut de partea lui pe cîmpul de luptă, a adăogat şi ţara Moldovei la domeniul său.

În luna Iulie din acelaşi an, după ce a lăsat în Suceava o locotenenţă domnească şi o garnisoană, în frunte cu o parte din cei mai faimoşi generali ai săi, s'a înapoiat în Ardeal.

La 8 Septembre, a dat lupta de la Mirislău, în care a fost înfrînt de Bastă, unit cu nobilii ardeleni, cari l-au atacat, dacă nu din ordinul, cel puţin cu consimţămîntul, Împăratului, aşa cum se arată în Cronica Buzeştilor, încorporată în Anonimul Cantacuzinesc. Căci iată ce se spune în această cronică:

„Iar Împăratul Rudolf, nemţesc, dacă văzu pe Mihai-Vodă că se desparte de el, foarte se îngrijă, şi socotia cum că-i va face scădere de Împărăţie Mihai-Vodă. Şi socoti Împăratul cum va face: cu putere şi cu armă să sară şi să scoată pe Mihai-Vodă din Ardeal".

În realitate, nu era adevărat că Mihai Viteazul voia să se despartă de Împărat şi „să-i facă scădere de Împărăţie", călcîndu-şi astfel jurămîntul, ci el voia numai, după cum am spus, Ardealul cu aceleaşi drepturi cu care guvernase această provincie Andrei Báthory, de la care el o cucerise prin arme.

„În lupta de la Mirislău", — spune Mihai Viteazul în memorialul

www.dacoromanica.ro

său către Împăratul Rudolf —, „nu mă luptăiu, după cum eram dedat, ca în contra inamicului natural, aprinzînd pe ai miei cu cuvîntul și cu exemplul mieu și susținînd însumi prima lovire a inamicului, ci, văzînd înainte-mi oaste creștină, mi se muiè inima, și nu susținuiu după datina mea primul atac, ci mă trăseiu înapoi"...

III.

În același timp cu atacul lui Basta și al nobilimii ardelene, marele cancelar al Poloniei, Ioan Zamoyski, pe lîngă care se refugiase Sigismund Báthory, precum și Ieremia și Simion Movilă, trecea Nistrul și întra în Moldova cu o puternică armată (circa 40.000 de luptători încercați), cu scopul de a înscăuna pe aceștia din urmă: pe primul în Scaunul Moldovei, iar pe cel de-al doilea în al Țării-Românești, și „a isprăvi odată cu Mihai Viteazul, care se lăudase către sangeacul de Tighinea că vrea să devie rege al Poloniei", după cum însuși Zamoyski declară într'o scrisoare a sa către contele Radziwiłł.

După lupta de la Mirislău, Mihai Viteazul s'a retras prin Făgăraș și Brașov, spre a întra în Țara-Românească pe drumul Buzăului, după ce se va fi unit cu ajutoarele pe care i le aducea din Țara-Românească fiul său Pătrașcu, precum și cu trupele pe care le lăsase în Moldova, și care, retrăgîndu-se din fața lui Zamoyski, întrau în Ardeal prin Oituz; *dar mai ales se îndreptase spre Brașov, spre a ieși cît mai de grabă și cît mai înainte în calea lui Zamoyski.* Fusese, la un moment dat, vorba chiar ca Mihai Viteazul să se îndrepte prin Oituz, spre a ieși înaintea lui Zamoyski în Moldova, dar, pentru că acesta ajunsese la Trotuș, la 1-iu Octombre, pe cînd Mihai Viteazul în acest timp abia era ajuns la Brașov, Mihai a renunțat la acest plan și a trecut munții în Țara-Românească spre a ieși înaintea lui Zamoyski către Buzău și Focșani.

Faptul că Mihai Viteazul, de și avea la Brașov o armată mică, abia 10.000 de oameni, și de și era ieșit de curînd dintr'o înfrîngere grea, nu-și pierduse curajul și mergea înaintea unui dușman mult superior, însemnează că el înțelegea să-și îndeplinească fără preget datoria pe care o avea față de neamul său și de pămîntul țării sale, așa cum și-o făcuseră înaintașii săi în toate timpurile, începînd cu Dacii.

La 3 Octombre Mihai se găsia cu tabăra la Sîmpietru (Nord-

www.dacoromanica.ro

Est de Braşov), unde depunea din nou jurămînt de credinţă faţă de Împărat, de şi nu călcase acest jurămînt, dar îi fusese cerut din nou de Basta şi de delegaţii imperiali din tabăra acestuia.

La 7 Octombre se găsia în drum peste munţi, fără să ştim în ce loc anume, iar la 10 Octombre se afla cu tabăra la Răteşti (mănăstirea Răteşti), în valea Buzăului, la douăzeci şi doi de chilometri Nord de oraşul Buzău, de unde scria lui Basta o scrisoare datată „1600, hodie Martis" (Marţi, 3, 10, sau 17 Octombre, probabil 10), „datum ad possessonem Resesz positis".

Din această scrisoare se deduce că Mihai Viteazul, neputând să atace pe Zamoyski prin Oituz în Moldova, a folosit drumul imediat următor spre a ieşi în calea Polonilor, şi a mers destul de răpede, de oare ce a străbătut distanţa Sîmpietru-Răteşti prin Muntele Craiu, Drajna, Poseşti, Zeletin, Bîsca, Cislău, Răteşti, o sută patruzeci de chilometri, în plus urcarea şi coborîrea crestei principale a Munţilor Carpaţi (1440 m.), în şase zile (4, 5, 6, 7, 8 şi 9 Octombre), adecă mergînd încontinuu şi făcînd în medie cîte douăzeci şi cinci de chilometri pe zi, ceia ce înseamnă că a mers foarte răpede. Nu mai vorbim că, dacă Mihai Viteazul s'a găsit la 7 Octombris în Munţii Buzăului, probabil în munţii văii Buzăului superior, de unde a scris în acea zi o scrisoare datată „1600, 7 Octobris, ex castris în montibus Bodza positis", regiune care se găseste la circa o sută de chilometri de Răteşti, aceasta înseamnă că a executat în zilele de 8, 9 şi poate şi 10 Octombre cel puţin cîte 33 de chilometri pe zi, plus urcarea şi coborîrea munţilor. *Deci Mihai Viteazul a mers cu dorinţa arzătoare de a ieşi cît mai răpede şi cît mai nainte în întîmpinarea lui Zamoyski, care-i încălcase pămîntul sfînt al ţării, şi a-i da lupta.*

Polonii, cari se găsiseră la 6 Octombre la Focşani, ajunseseră la 9 Octombre la Buzău, străbătînd distanţa dintre aceste două oraşe, — optzeci de chilometri, — în două-trei zile, adecă douăzeci şi şapte–patruzeci chilometri pe zi, probabil spre a ajunge la rîul Buzău înaintea lui Mihai Viteazul.

Mihai, sosit în ziua de 10 Octombre la Răteşti, văzînd că nu a putut ajunge înaintea Polonilor în calea lor la trecerea rîului Buzău, spre a da lupta contra acestora sprijinit pe acest rîu, a hotărît să ocupe înălţimile dintre rîul Buzău şi rîul Cricov şi să dea lupta sprijinit pe aceste înălţimi. În acest scop a trecut ime-

www.dacoromanica.ro

diat cu armata în valea Cricovului superior, probabil în regiunea Lapoș, Valea Hughiului, unde și-a așezat castrele și de unde adresează lui Basta o scrisoare datată „1600, 12 Octobris, ex castris în vale Kirko positis". Cred că Mihai Viteazul și-a așezat castrele în această parte a văii Cricovului, de oare ce Zamoyski, descriind luptele care au urmat, arată că „Mihai, avîndu-și castrele așezate îndărătul unui munte, își aranja armata pentru lupta pe acel munte".

Regiunea deluroasă dintre valea Buzăului și valea Cricovului este foarte interesantă prin configurațiunea ei, și proprie pentru a sprijini operațiunile unei armate mici cu misiunea de a opri înaintarea unei armate puternice care merge din spre Buzău spre Ploești.

Această regiune este formată din două creste puternice, îndreptate de la Est la Vest: creasta Bradul-Ciolanul, la Nord, și creasta Ciortea-Istrița, la Sud, ambele avînd înălțimea medie de patru sute m. de-asupra cîmpiilor încunjurătoare, iar înălțimea maximă în cunoscutul vîrf al Istriței, a cărui altitudine este de aproape șase sute m. de-asupra cîmpiei de la Sud. Ambele creste sînt, și sigur că au fost, acoperite în întregime cu păduri, afară de pantele de Sud ale crestei Istrița-Ciortea, care sînt, și probabil au fost, acoperite în timpul luptelor cu vii și cu livezi.

Ambele creste sînt despărțite prin văile Nișcovului și Cricovului, care curg în direcții opuse: Nișcovul spre Răsărit, iar Cricovul spre Apus. Trecerea între aceste două văi se face foarte ușor, de oare ce pragul care le desparte este înalt de abia treizeipatruzeci m. Părțile superioare ale acestor două văi sînt legate cu valea Buzăului prin drumul Viperești-Buda, relativ ușor, și prin care cred că a trecut Mihai Viteazul cu armata sa de la Rătești, din valea Buzăului, în valea Cricovului superior, precum și prin alte drumuri mai grele, iar cu cîmpia de la Sudul înălțimilor sînt legate prin drumurile relativ ușoare: Sîngerul-Valea Șcheilor și Valea Hoghiului-Jugureni, precum și prin alte drumuri, mai grele.

Modul cum s'au desfășurat luptele între Buzău și Ploești este arătat de însuși Mihai Viteazul, în memorialul pe care Marele Voevod l-a presintat personal Împăratului Rudolf cu ocasia visitei sale la Praga. Iată-l:

„Însă acum mă înteția Polonul de-o parte, de altă parte mă amenințau Turcii, iar, din a treia parte, din Transilvania, năvăli

www.dacoromanica.ro

Moise Secuiul, căpitanul soldaților lui Andrei Báthory. Încunjurat de dușmani atît de mulți și neîmpăcați, mă văzuiu constrîns a mă retrage de-a lungul munților Țării-Românești spre Craiova și a evita sălbătăcia Polonilor, după ce două zile mă luptasem cu succes contra lor."

Folosirea terenului și chipul cum Mihai Viteazul a condus luptele în contra Polonilor între rîul Buzău și Ploești și mai ales între Buzău și Albești (Cricovul-de-mijloc) „îl arată pe Mihai Viteazul ca pe un mare maestru în conducerea războiului. Lipsit de cultură militară scolastică, Mihai Viteazul își conducea armata prin acea intuiție militară genială care a mijit și a înflorit în mod instinctiv în sufletul și în mintea conducătorilor poporului nostru în toate timpurile, intuiție militară care se poate zice că a izvorît din chiar instinctul militar al neamului nostru".

Așezîndu-și castrele în valea Cricovului superior, probabil cam pe acolo pe unde se găsește acum Poiana-lui-Roman, dacă nu chiar în această Poiană, acolo, între cele două creste deluroase de care am vorbit, și în mijlocul pădurilor, Mihai Viteazul, pe de o parte își avea castrele și bagajele în siguranță, iar, pe de altă parte, ușura armata de aceste impedimente, care împiedecau armata în orice fel de operațiuni, atît de apărare, dar mai ales de atac, pe care avea să le deschidă.

Ocuparea de către Mihai a înălțimilor Istrița-Ciortea, înălțimi care se ridică impunător de-asupra cîmpiei și stau în coasta drumului pe care urma să înainteze armata polonă, spre a se asigura astfel contra unor atacuri cu forțe superioare de cavalerie din partea inamicului, și mai ales atacurile repetate cu care avea să hărțuiască armata polonă în înaintarea ei spre Ploești „constituie forma de războiu cea mai potrivită față de situația militară în care se găsia Mihai Viteazul", — adecă inferior numericește și cu deosebire inferior în oaste călare, și față de configurația terenului. „Este ceia ce militarii moderni ar numi manevra în retragere combinată cu acțiuni de hărțuială asupra flancului inamicului".

Și, în fine, folosirea vălcelelor rîpoase, care coboară de pe înălțimi și străbat cîmpia de la poalele înălțimilor, ocupîndu-le cu forțe puține, spre a opri de front înaintarea armatei polone, și contra-ofensiva (contra-atacul general), dată cu grosul armatei, care se găsia ambuscată pe înălțimi, în momentul cînd armata

www.dacoromanica.ro

inamică s'ar fi desfășurat în fața apărării dinapoia vălcelelor arătate mai sus, „încoronează pe cîmpul tactic concepția manevrei în retragere adoptată de Mihai".

„Chiar acum, în aceste timpuri de mari prefaceri și de progrese tehnice uriașe de ordin militar, un comandant nu ar putea opera altfel pe acest teren și într'o situație strategică și tactică asămănătoare."

Mihai Viteazul, sosit în valea Cricovului superior probabil în ziua de 11 Octombre, „nu pierde timpul nicio clipă și pornește imediat și în mod hotărît spre a ataca armata inamică", care se afla cu grosul la Buzău, iar cu avangarda la rîul „Logesber" (identificat cu pîrăul Sărata), și care de două zile (10 și 11 Octombre) făcea recunoașteri, spre a afla unde se găsește armata romînă, care se găsise, după cum știm, în ziua de 10 Octombre, în valea Buzăului, la Rătești, și care acum dispăruse înăuntrul dealurilor.

Fiind inferior numericește, și lupta urmînd să se dea în plină cimpie, „Mihai Viteazul hotărăște ca primul atac să-l dea noaptea, și anume în noaptea de 11-12 Octombre, adecă în noaptea chiar care a urmat zilei în care a sosit în valea Cricovului superior".

Iuțeala cu care Mihai Viteazul a dat acest atac, adecă în noaptea zilei următoare după plecarea din Rătești, ne îndreptățește să credem că el a trimes de la Rătești numai tabăra și bagajele în valea Cricovului superior, iar el cu armata a coborît direct valea Buzăului de la Rătești spre Sărata în cursul zilei de 11 Octombre, negreșit executînd marșul, ascuns, prin pădurile și prin satele destul de numeroase care se găsesc prin aceste părți de loc, spre a da astfel lovitura în noaptea de 11–12 Octombre; „atît ardea el de dorința și nerăbdarea de a lovi și pedepsi pe dușmanul care îi încălcase moșia strămoșească".

„În acest scop, — spune cronicarul Spontoni, — „Mihai Viteazul poruncește lui Baba-Novac ca în toată taina și cu toată graba să se ducă spre inamic și să năvălească asupra lui cu toată bravura posibilă, iar Mihai, nu departe, să-l urmeze și să facă același lucru, ducînd cu ei întreg cîmpul polon prin faptul că ar fi făcut o spărtură în Poloni".

În adevăr lovitura dată de Baba-Novac în cursul nopții a fost atît de puternică, „încît soldații avangărzii polone, fiind surprinși cu puțină regulă militară și de pază, și luînd armele confus (zăr-

www.dacoromanica.ro

păcit), au fost puși pe fugă", și, venind și Mihai cu ai săi în faptul zilei, în ajutorul lui Baba Novac, se purtară atît de viteje̦ște, încît văzură avangarda lui Zamoyski pusă pe fugă și neputîndu-se opri decît la adăpostul grosului armatei polone, care se pusese în marș în dimineața de 12 Octombre.

După această ispravă, care sigur că avea ca scop să impresioneze pe Poloni și să li scadă moralul, Mihai Viteazul s'a retras pe înălțimile crestei Istrița, la Sud de satul Pietroasa, de unde a început să-și pună în aplicare manevra în retragere și de hărțuială pe care o proiectase.

În cursul zilei de 12 Octombre, armata polonă a înaintat la Vest de vălceaua Sărata, și armata romînă a dat lupte succesive, după normele arătate mai sus, la cele două vălcele care coboară din înălțimile pe care sînt așezate satele Pietroasa și Breaza.

In ziua de 13 Octombre lupta s'a dat la vălceaua „Năienilor", la Sud de satul „Naghenia" (Năieni), cu participarea întregei armate romîne și a întregii armate polone. In această luptă, în cîmpia înapoia vîlcelei a ocupat poziția Baba-Novac, cu trupele de supt comanda sa, iar pe înălțimile de la Răsărit de vale a ocupat poziția restul armatei romîne, supt comanda personală a lui Mihai.

Polonii, fiind oarecum preveniți din luptele precedente de cele ce aveau să se întîmple, au atacat trupele din vale, comandate de Baba-Novac, făcînd față, în același timp, și spre dreapta, spre înălțimile ocupate de grosul armatei romîne, ba chiar atacînd și în această direcție.

Zamoyski, în descrierea pe care o face acestei lupte, afirmă că a învins pe Romîni, pe cari i-ar fi urmărit pănă în tabără. În realitate lupta, care a ținut toată ziua, s'a terminat nedecisă, și Zamoyski a fost nevoit să-și pună tabăra, seara, lîngă satul Săhăteni, cum însuși recunoaște, adecă jos în cîmpie, departe de înălțimile pe care s'a dat lupta, și înapoia cîmpului de luptă.

În cursul zilei de 14 Octombre s'au dat lupte mai întăiu cu forțe slabe, și de o parte și de alta, pe vălcelele Tohăneanca, ce coboară înălțimile de la satul Tohani, și Budurasca, ce coboară din înălțimile pe la Vadul Săpat, iar ciocnirea principală s'a dat în împrejurimile satului Ceptura, „unde iarăși a luat parte întreaga armată a lui Mihai", care, spune Zamoyski, își ambuscase armata

www.dacoromanica.ro

la basa munților, printre niște vii și în dosul unui șanț", adecă înapoia vălcelei care coboară din dealuri în fața acestui sat.

În urma luptei de la Ceptura din ziua de 14 Octombre, luptă a cării descriere nu o avem, „Mihai Viteazul cu armata sa s'a retras înlăuntrul acelui munte", după cum afirmă Zamoyski în descrierea sa. Tot în ziua de 14 Octombre Mihai comunica lui Basta: „Eu și cancelariul polon, unit cu Sigismund Báthory și cu Ieremia Movilă, sîntem numai la două mile departe unul de altul; oastea mea se hărțuiește zilnic cu el".

În zilele de 15, 16, 17 și 18 Octombre, Zamoyski, neștiind unde se găsește Mihai, și probabil temîndu-se de vre-o cursă, s'a oprit la rîul Cricov.

În acest timp, Mihai Viteazul „pregătește bătălia decisivă", pe care a hotărît să o dea cancelariului polon, și care decurgea în mod firesc în urma luptelor de hărțuială pe care Mihai le dăduse în retragere de la Buzău pănă aici, pentru slăbirea inamicului.

Locul ales de Mihai pentru această bătălie a fost la Nord de Ploești, în valea Bucovelului, loc cunoscut de mai înainte de Mihai, și unde a sosit la 18 Octombre.

În răstimpul de la 14 la 18 Octombre inclusiv, data sosirii la Bucovel, nu avem decît știri slabe asupra celor ce a făcut Mihai. Heidenstein spune în această privință: „Între acestea, la 18 Octombre Zamoyski află prin spioni că Mihai pîndește ocasia de a năvăli asupra armatei noastre".

Lucrul cel mai de crezut este că Mihai, înțelegînd zădărnicia cererilor de ajutor, s'a retras momentan din luptă spre a-și organisa și întări armata prin noi recrutări; căci, cu toate că în ultima scrisoare către Basta spune că nu poate ține piept Polonilor, dacă nu i se trimet ajutoarele pe care Basta se angajase să i le dea, cu ocasia împăcării din tabăra de la Sîmpietru, totuși îl vedem rînduindu-și armata la Bucovel pentru bătălia decisivă. Vaillant, vorbind de retragerea lui Mihai spre Ploești, după izvoare care nu-mi stau la îndemînă, adaugă: „Il fait de nouvelles levées".

Situația din acest interval de timp este întru cîtva mai clar redată în scrisoarea lui Mihai, dată din „castrele de la Teleajen"; în special raporturile cu Basta sînt puse în adevărata lor lumină. Astfel scrie Mihai: „Am primit scrisorile d-voastră, în care îmi spuneți că acum Cancelariul Poloniei atinge ținuturile Munteniei,

www.dacoromanica.ro

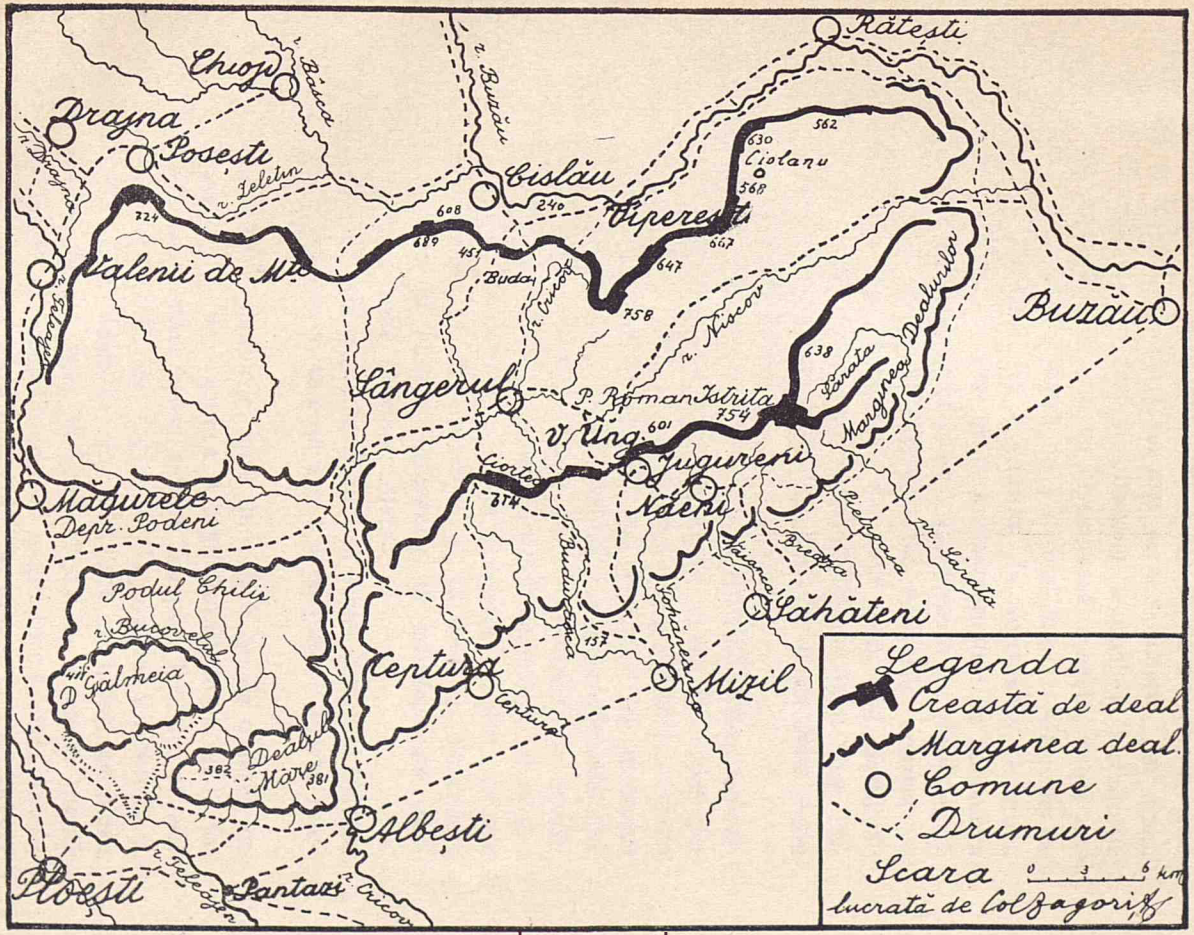

www.dacoromanica.ro

ca şi cînd d-voastră n'aţi fi ştiind că de mult Cancelariul cu armata sa este în Muntenia, în stăpînirea noastră, în care devastează şi incendiază. Eu v'am mai scris şi înainte, dar acum ştiu sigur că oamenii pe cari îi pusesem la post în strîmtorile munţilor, au desertat. Nu ştiu ce însemnează aceasta. Atîţia oameni ce am trimes la d-voastră nu s'au mai întors. Altă cale nu ştiu pe care să comunic cu d-voastră. În scrisoarea de acum, d-voastră îmi scrieţi să am grijă luătoare-aminte ca nu cumva inamicul să ne apuce pe neaşteptate; de aceasta ne vom îngriji noi; dar d-voastră aţi putut înţelege din scrisorile noastre că am fost odată în faţa inamicului. Am avut între noi hărţuieli; armatele noastre s'au retras. Iar acum inamicul tinde spre Tîrgovişte din causa ajutorului d-voastră, iar noi îl urmărim puţin cîte puţin, şi nu de departe."

Atît din această scrisoare, cît şi din documentul intern pomenit (publicat de I. Bogdan, în „Prinos Sturdza" şi dat de Mihai din aceleaşi castre), că se vede la Mihai, care dăduse acuma ochi cu Polonii, şi-i cunoştea bine forţele şi comandamentul, o puternică speranţă de a învinge pe Poloni. Rîndurile din menţionatul document sînt cu totul vitejeşti. După ce se intitulează, în aceste vremi de nenorocire, „Domn a toată Ţara-Românească şi al Ardealului şi al Ţării Moldovei", şi după ce spune că are „de dat acum războiu Leşilor şi Moldovenilor şi Tatarilor şi Turcilor", el urmează: *„Şi va da bunul Dumnezeu să zdrobesc pe vrăjmaşii miei supt picioarele Domniei Mele"*.

Şi la Bucovel, ca şi în regiunea deluroasă dintre Buzău şi Cricov, dar altfel decît în aceasta, terenul are o configuraţie foarte interesantă.

În regiunea Ploeşti, dealurile, spre deosebire, pe de o parte, de regiunea Tîrgoviştii şi de regiunea Albeşti-Buzău, unde ele se ţin lipite de munţi, se termină brusc asupra cîmpiei, iar, pe de altă parte, e o deosebire faţă de regiunile Tîrgovişte—Vîrciorova şi Buzău—Focşani, unde dealurile, tot înlănţuite de munţi, se pierd treptat în planul cîmpiei: aici, în jurul Ploeştilor, dealurile pierd legătura cu munţii şi, constituindu-se supt forma unor insule deluroase, încing în spre Nord-Est-Nord-Nord-Vest şi Vest oraşul Ploeşti cu un fel o linie de forturi, dispositiv care probabil a atras atenţia Marelui Voevod, care îşi căuta un cuib de sama sa, la înălţimea artei sale militare şi potrivit scopurilor sale de războiu.

www.dacoromanica.ro

Între dealurile isolate din jurul Ploeștilor era unul căruia Mihai Viteazul obișnuia să-și încredințeze soarta în timpul marilor restriști care se abăteau asupra țării. „Poziție naturală puternică", — spune însuși Zamoyski, — „unde era obișnuit să se retragă în fața forțelor turcești și tătărești, și nu numai că se apăra de ei prin avantagiile acestui loc, dar încă îi păgubia notabil": „luogo dilettoso di Micaele" („locul drag lui Mihai") „și cunoscut pentru strîmtorile și pădurile sale, potrivite pentru curse" („apta insidiis"), adaugă raportul de la rîul „Iolason".

Acest deal este constituit din două splendide creste deluroase: Dealul Mare (creasta de la Nord de comuna Valea Călugărească) și Dealul Gîlmeia (creasta dintre Boldești și Hîrsa), paralele și îndreptate de la Est la Vest, și dintr'un platou, Podul Chiliei (sau al Podenilor), care, unind ca printr'o scoabă cele două creste, închide basinul isolat al pîrăului Bucovel, despărțit de masa regiunii deluroase dintre Teleajen și Cricov prin depresiunea Podenilor.

Valea Bucovelului, nu atît croită prin puterea și mărimea apelor pîrăului, cît prin distanțarea de formație geologică a dealurilor Gîlmeia și Dealul Mare, este foarte largă, mai cu deosebire la unirea sa cu valea Teleajenului.

Matca pîrăului Bucovel, de și nu largă, dar avînd traseul întortochiat și cu malurile înalte de 2 sau 4 metri și rîpoase, formează un obstacol serios și care nu se poate trece decît prin cîteva locuri.

Terasele diluviale, una superioară și alta inferioară, care îmbracă poalele celor două dealuri, fiind rătezate de cursul Teleajenului, închid gura văii Bucovelului prin două maluri, foarte potrivite pentru apărare față de armele acelor timpuri, dînd naștere unui adevărat cîmp retranșat natural.

Pîrăul Bucovel, tăindu-și valea în corpul terasei superioare, dă naștere pe dreapta sa unui mal înalt de zece-doisprezece m., împins mult spre Sud și cu pante foarte răpezi, și deci proprii spre a servi de razim unei linii de apărare cu fața la Răsărit, de-a curmezișul drumului Albești-Valea Călugărească-Ploești, și avînd flancul stîng sprijinit pe dealurile basinului Bucovelului.

Păduri mari au acoperit pănă în timpul din urmă (1865) relieful acestui dispositiv de dealuri, afără de coastele sudice ale dealurilor Gîlmeia și Dealul Mare, care au fost acoperite din timpuri

www.dacoromanica.ro

foarte vechi cu vii şi cu livezi, ca şi coastele de Sud ale crestei Istriţa-Ciortea.

Pe terasa inferioară de la gura văii şi basinul Bucovelului, înaltă de şase m., şi care îmbracă albia Teleajenului din sus (Apus) de Bucov, terasă foarte uşor de apărat pentru armele acelor timpuri, Mihai Viteazul îşi construise o tabără permanentă, după cum vom vedea mai la vale, în care Marele Voevod al Unităţii Naţionale îşi aduna şi îşi instruia armatele în vederea operaţiilor care priviau Moldova şi Ardealul, şi de unde a pornit în toamna anului 1599, — acum trei sute patruzeci de ani, — să cucerească Ardealul.

Zic: Mihai Viteazul şi-a ales acest loc spre a da bătălia decisivă Polonilor, cari pătrunseseră în ţară şi cari fuseseră slăbiţi şi înfricoşaţi prin luptele de hărţuială dintre Buzău şi Cricov.

Dispărut în munţi, la Ceptura, Mihai Viteazul a venit la Bucovel probabil prin depresiunea Podenilor, care este o prelungire spre Apus a văii Cricovului superior, iar din dreptul satului Măgurele a coborît valea Teleajenului la Bucovel. Aceasta dovedeşte că Mihai Viteazul a folosit linia de comunicaţie formată de văile Nişcovului şi Cricovului superior şi continuată prin depresiunea Podeni, ca linie de manevră în flancul drumului moldo-valah pe care înainta Zamoyski, iar de pe această linie, pe care îşi purta impedimentele oştirii, cobora în calea Polonilor spre a li deschide lupta. Operaţiune splendidă şi care ni arată pe Mihai Viteazul, nu numai ca pe un mare comandant, dar ca pe un perfect cunoscător al pămîntului ţării sale pe care îl folosia fără greş în serviciul apărării ţării.

În ziua de 19 Octombre, în timp ce armata polonă se găsia la rîul Cricov, sau fiind acum în drum spre Ploeşti, Zamoyski „a aflat prin spioni că Mihai Viteazul pîndeşte ocasia de a năvăli asupra armatei polone", după cum arată cronicarul Heidenstein.

Asupra locului unde s'a dat lupta, s'a crezut mult timp că Mihai Viteazul a ocupat cu armata sa o poziţie înapoia rîului Teleajen. În urma cercetărilor minuţioase pe care le-am făcut pe teren, şi confruntînd formele terenului cu diferitele descrieri asupra mersului luptei, am ajuns la conclusia că Mihai Viteazul a ocupat o poziţie pe malul terasei de pe dreapta (Apus) a părîului Bucovel, avînd flancul drept întins pănă pe capul de Sud al terasei, pe care se găseşte în present biserica satului Bucov, iar flancul stîng pe

www.dacoromanica.ro

micul platou de formă ovoidală de lînga cătunașul Gura Bucovelului, în fața capului de Apus al Dealului Mare.

Mihai Viteazul, hotărînd s dea lupta în acest loc, pe de o parte și-a ales o poziție de resistență destul de tare, prin albia întortochiată și cu malurile rîpoase ale părîului Bucovel, prin malul terasei, greu de suit, în timp ce era apărat de linia de luptă, așezată sus pe mal, prin sprijinul pe care i-l oferiau dealurile și pădurile din spre stînga precum și pe malul terasei de din sus (Apus) de Bucov și de pe stînga Teleajenului, unde Mihai își avea așezată tabăra și care îi apăra spatele, iar, pe de altă parte, avea putința ca din acest loc să se răpeadă și să atace în flanc armata polonă, în cas cînd Zamoyski s'ar fi îndreptat de la Cricov (Albești) direct spre Ploești prin satele Pantazi-Berceni.

Așezat în această poziție, Mihai Viteazul își avea reservată retragerea, și spre Nord, în sus, pe valea Teleajenului, spre Ardeal, și spre Apus, spre Tîrgoviște, putînd în același timp să primească ajutoare din ambele părți, și mai ales de la Basta, după cum am arătat mai sus.

Înfrîngerea lui Mihai Viteazul în lupta ca e s'a dat aici se datorește: marii inferiorități numerice a armatei românești, priceperii deosebite în conducerea războiului a lui Zamoyski, care trebuie să se știe că era un om care poseda o cultură f. arte vastă militară și o mare experiență militară, precum și faptului că Mihai Viteazul nu a ocupat Dealul Mare, pe care el rămăsese flancul stîng al armatei sale, și pe care Zamoyski punînd stăpînire, a putut să atace poziția ocupată de Mihai, învăluindu-i și chiar încunjurîndu-i flancul stâng și prin aceasta amenințîndu-l să-l despartă de dealuri și să-l arunce în cîmpie, unde ar fi fost prada ușoară a numeroasei cavalerii (Cazaci Zaporojeni și husari poloni), de care dispunea Zamoyski.

Înfrîngerea pe care Mihai Viteazul a suferit-o la Bucovel nu trebuie să întristeze și mai ales să se zică poate că Mihai Viteazul nu ar fi trebuit să deie lupta decisivă în acest loc, de oare ce, pe de o parte, aproape toți marii generali ai omenirii au suferit înfrîngeri în viața lor, ceia ce nu i-a împiedecat să dea bătălia acolo unde ei credeau de cuviință, iar, pe de altă parte, Mihai trebuia să deie bătălia decisivă contra Polonilor înainte de a ajunge în retragere la Tîrgoviște și alt loc mai bun decît a ceasta până la Tîrgoviște nu avea. Poate s'ar spune că

www.dacoromanica.ro

Mihai Viteazul ar fi putut să dea bătălia decisivă la trecerea Teleajenului, sau la trecerea Prahovei, sau în fine la Finta, așa cum a făcut Matei Basarab, răzimat cu flancul drept pe rîul Ialomița și cu flancul stîng pe platoul împădurit de la Nord de satul Frasinul și avînd frontul acoperit de pîrîiașele adînci și mocirloase, Crivățul, Crîstească și Chilianca, care ar fi încurcat lupta cavaleriei polone. Dar aceste locuri se găsesc în plină cîmpie, și Mihai Viteazul nu putea să rișce da lupta în cîmp deschis contra lui Zamoyski, care dispunea, după cum am spus, de o cavalerie foarte numeroasă. Și cîte alte considerații nu vor mai fi fost, pe care noi, cei de acum, nu le știm, care vor fi întrat în calculele lui Mihai, și de care nici nu ni putem da socoteala!

Chestia principală este că Mihai Viteazul, după o serie de lupte de hărțuială, nu a stat la îndoială de a da dușmanului care încălcase pămîntul țării o bătălie decisivă, chiar inferior num ricește, așa cum se găsia, și oricare ar fi fost resultatul —, și la aceasta îl îndemna sufletul său, așa cum el înțelegea datoria de a apăra pămîntul țării, *adecă: în orice condiții și cu orice preț.*

Modul cum Mihai Viteazul a ocupat posiția pe care i-o oferia terasa de pe dreapta Bucovelului, adecă modul cum și-a orînduit armata pe această posiție este cu totul sumar arătat în cronicile și documentele timpului.

Într'o scrisoare a Statelor Poloniei către Statele Transilvaniei se spune că „Mihai și-a distribuit armata în opt mari linii de bătaie", — și tot în această scrisoare precum și în descrierea luptei de către Zamoyski și în toate notificările acestuia, se spune că „Mihai și-a pus toată nădejdea în pedestrime și în uneltele de războiu", ceia ce înseamnă ca armata romînă se compunea în mare parte din pedestrime și tunuri și că dispunea de puțină cavalerie. Și aici este, cred, momentul de a spune că, de astă dată, armata lui Mihai era compusă în marea ei majoritate din oaste de țară, adecă din ostași romîni, spre deosebire de alte bătălii.

Numai Miron Costin ni dă o împărțire importantă a oștilor, dar cu totul generală, și anume că „Mihai își așezase oastea de cealaltă parte a rîului, punînd la aripî cavaleria, iar, la centru, păzind vadul, așezase pedestrimea."

Din descrierile luptei însă se deduce că Mihai Viteazul și-a oprit și o reservă, formată din cavalerie, ceia ce a fost o măsură foarte bună, de oare ce, această armă fiind prin sine mobilă și

www.dacoromanica.ro

putînd luptă și descălecată, putea să fie dusă răpede acolo unde inamicul dădea atacul cu cea mai mare putere, sau, cum se zice acum, sforțarea principală. De altfel nici nu putea să fie așezată cavaleria chiar de la început în front, de oare ce întreaga poziție ocupată de armata romînă era acoperită de pădure.

În ce privește chipul cum Zamoyski a atacat poziția ocupată de armata romînă, însuși acesta spune că, „cercetînd poziția cea aspră și cu meșteșugire folosită, în acel loc nu se putea întra decît pe două drumuri, și acestea foarte dificile: unul printr'o vale, trebuind a trece apa, un șanț, o punte și o pădure, celălalt drum, printr'un munte, și apoi trebuia încă a mai trece apa, șanțul și pădurea". Ceia ce însemnează că poziția ocupată de Mihai Viteazul se putea ataca, fie de front, pe drumul cel mare, pe unde trebuia să treacă părîul Bucovel (apa), matca Bucovelului cu malurile rîpoase (șanțul), puntea care va fi fost peste Bucovel, pe drumul mare, și pădurea de pe terasa de la Vest de Bucovel, fie pe la locul zis Gura Bucovelului, în dreptul capului de Apus al Dealului Mare, pe unde trebuia să se treacă și un munte, Dealul Mare, pe lîngă apa, șanțul și pădurea, spre a întra în poziția ocupată de armata romînă.

După această cercetare, Zamoyski, — tot el spune, — a hotărît să ducă armata, în ziua următoare, „către acel loc, pe drumul muntelui, pe Dealul Mare, de pe care se vedea bine cîmpul și toate orînduielile lui Mihai".

Asupra modului cum a decurs lupta, dau mai întăiu descrierea lui Miron Costin, care, pe lîngă o descriere vie și amănunțită a luptei, cuprinde și cuvinte foarte frumoase pentru Mihai Viteazul.

„Aripile (armatei polone) le ținea din a dreapta Pătru, oastea călărească; dintr'acolo erau și husarii. Din a stînga Ieremia (Movilă), cu oastea sa și cu o samă de Leși. Iară Zamoischi singur cu pedestrimea și armata, adecă puștile (tunurile), au ținut mijlocul, și direpț împotriva pedestrimii lui Mihai-Vodă au stătut cu oastea.

„Cu atît era mai meșter Zamoischi decît Mihai-Vodă, că, cît au sosit, îndată au făcut cu pedestrimea sa băști (bastioane) de pămînt înalte și îndată au suit acolo puștile (tunurile). Toată ziua aceia (19 Octombre) au stătut războiul numai den tunuri unii la alții, și den seneațe (pușți) dau peste apă.

„A doua zi, mai semeț Zamoischi decît Mihai, au trimes de au

www.dacoromanica.ro

cercetat mai sus pe apă, de spre munte, şi au aflat vad; şi îndată aripa aceia ce sta den dreapta, stoluri după stoluri, au pornit la vad; stătut-au singur mai tare cu focul asupra vadului decît în ziua d'intiu. Mihai, văzînd că trece oastea călăreaţă a Leşilor prin alt vad, au mai întărit pedestrimea şi el cu şanţuri; iară el singur cu toată oastea călare au mers împotriva oştii cei leşeşti.

„Miratu-s'au Mihai de semeţia Leşilor, cu ce sîrguinţă au apucat vadul. *Şi-au stat un războiu mare acolo pentru vad. Singur Mihai-Vodă ca un leu în fruntea războiului;* şi au fost războiul cîteva ceasuri, pănă au sosit şi husarii. Nedeprinsă oastea lui Mihai cu acel fel de oaste ce s'au pomenit, husarii.

„Dacă au sosit toată oastea Leşilor peste vad, şi husarii s'au stolit şi au mers asupra oştii lui Mihai, au biruit focul lui Zamoischi şi de la celălalt vad pe pedestrimea lui Mihai-Vodă. Şi, cum au împins-o de la mal, din şanţurile lor, au şi cuprins-o călărimea ce mai era cu Zamoischi, şi au venit toată pedestrimea lui Mihai-Vodă, cu toată armata (tunurile), pe mîna lui Zamoischi.

„A dat ştire lui Mihai că pedestrimea lui s'a spart de la vad, şi acolo iarăşi nu era cu putinţă să se învingă oastea leşească Numai ce au căutat a da dos oştile lui Mihai, însă nu de tot în risipă, ce cu tocmeală, *întorcându-se singur Mihai-Vodă cu capul său unde era greul.*"

Raportul de la rîul „Iolason" arată că Zamoyski a început atacul împotriva lui Mihai, „nu însă pe unde acesta se aştepta, ci trecînd un rîuleţ" şi o pădure, — aceasta după ce Zamoyski pusese artileria pe un munte, de unde a început să tragă în cîmpul inamic".

Zamoyski adaugă, în descrierea sa, „că, după primele focuri de artilerie s'au strecurat doi oameni din oastea lui Mihai, cari au informat pe Zamoyski de ce oaste se găsia în acel loc. Erau şapte escadroane de mare număr."

Heidenstein afirmă că „Zamoyski, spre a nu da timp lui Mihai să lovească el cel d'intăiu, porni trupele la atac... Zamoyski ocupă dealul vecin *(montem vicinum occupat)* „şi privi de pe el castrele inamicului şi toată rînduirea lui de bătaie..., căci Mihai în acest chip îşi pusese armata departe de castre, după pădurea care era în locul acelei întrări.... Zamoyski trimese armata la atac din cei doi munţi: în frunte pedestraşii, în aripa dreaptă Cazacii, în cea stîngă călăreţii cei mai aleşi. După pătrunderea Cazacilor în

www.dacoromanica.ro

pădure, o cohortă aleasă (a lui Mihai) trecînd sinuozitățile cele dificile (de teren) atacă în grabă această latură a pedestrașilor. De asemenea liniile mai depărtate ale dușmanului, ce stăteau ascunse în ambuscadă după pădure, sburau în ajutorul tovarășilor lor"; *acum și cohortele de reservă ale lui Mihai, alergînd, începuseră a încunjura spatele alor noștri.* Atunci Cazacii atacară pe inamici pe la spate, și din muntele sting și din cel drept, cu un mare zgomot".

Piasecki, de acord cu descrierile precedente, dă și unele precisiuni: „...ocupînd Zamoyski o colină și așezînd pe dînsa tunuri, răspinge pedestrimea lui Mihai care păzia trecerea acelui rîu, și, îndreptîndu-și și cîteva trupe de călăreți mai departe pe malul rîului, unde inamicul nu observa, prin locuri muntoase, îl atacă dintr'o parte. Pedestrimea lui Mihai, așezată în formă de unghiuri *(cunei)*, răspinse îndîrjită primul atac, dar, îndată după aceia, fiind ruptă de trupele auxiliare ale elearilor (husarilor?), începu a da îndărăt".

Din aceste descrieri resultă:

1. Însuși Zamoyski recunoaște că „Mihai ocupa o poziție aspră (tare) și că o folosise cu meșteșugire".

2. Zamoyski a cîștigat victoria prin faptul că a atacat poziția ocupată de Mihai Viteazul, îndreptînd atacul decisiv prin Dealul Mare, și, prin acest atac, în cas de reușită, — și orice atac poate să reușească, dar poate și să nu reușească, — Mihai Viteazul ar fi fost deslipit de dealurile și de pădurile Bucovelului și aruncat în cîmpie, unde ar fi fost strivit, sau prins, de numeroasa cavalerie de care dispunea Zamoyski.

3. Nu cred că Mihai Viteazul nu s'a așteptat să fie atacat pe acolo prin Dealul Mare, cum afirmă raportul de la rîul „Iolason" și cronicarul Piasecki, de oare ce suirea armatei pe acest deal și îndreptarea atacului pe acolo nu putea să fie un lucru imposibil și de care Mihai să nu fi trebuit să ducă grijă. Și, în acest cas, se naște, în mod natural, întrebarea: de ce Mihai nu a ocupat acest deal, și să fi venit luptînd în lungul lui, începînd de la Albești, așa cum a luptat în retragere de-a lungul crestei Istrița-Crostea?

Mai ales că era clar ca lumina zilei că, dacă l-ar fi ocupat Zamoyski, nu numai că poziția de pe dreapta Bucovelului cădea de la sine, dar prin aceasta armata romînă era amenințată să fie

www.dacoromanica.ro

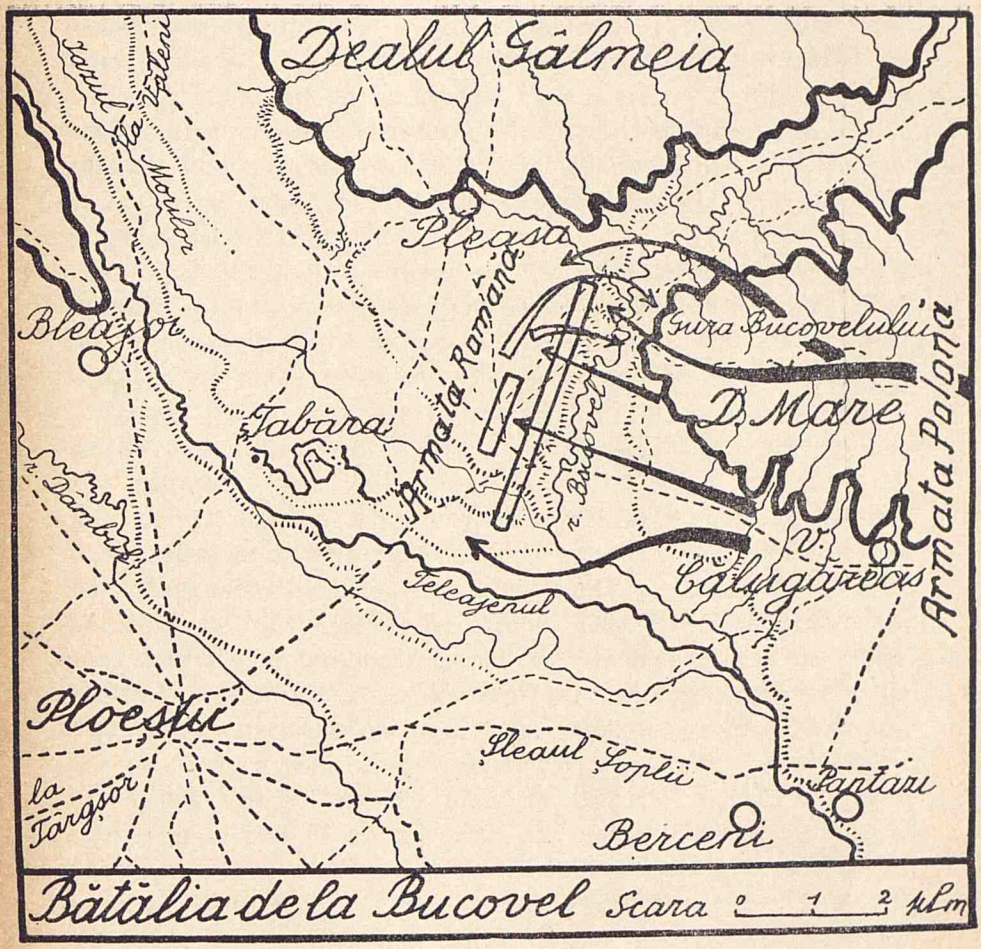

www.dacoromanica.ro

ruptă de dealuri şi aruncată în cîmpie, primejdie de care până la Bucovel Mihai Viteazul s'a ferit încontinuu şi cu succes. Atunci care să fi fost causa pentru care Mihai Viteazul nu a ocupat acest deal? Eu cred că Mihai Viteazul nu a ocupat Dealul Mare spre a nu se descoperi şi deci pentru a putea da în acest fel o bătălie prin surprindere. Şi poate vor mai fi fost şi alte consideraţii care vor fi întrat în calculele lui Mihai Viteazul şi pe care noi nu le putem întrevedea, cum poate va fi fost şi vre-o eclipsă în judecarea situaţiei şi luarea măsurilor pentru darea bătăliei, lucru pe care nu-l cred, cînd ştim că Mihai Viteazul cunoştea foarte bine aceste locuri şi îşi dădea deci bine samă de ce putea face Zamoyski.

4. Mihai Viteazul a înţeles să dea lupta, *nu* ţinîndu-se într'o defensivă pasivă, ci întrebuinţînd o defensivă activă, adecă dînd contra-atacuri, şi chiar contra-atacuri generale, sau contra-ofensiva, singura formă de luptă defensivă prin care se putea cîştiga o victorie asupra atacatorului, aşa cum, de altfel sînt văzute lucrurile şi acum, şi cum prevăd chiar regulamentele militare cele mai moderne.

5. Contra-atacurile date de Mihai Viteazul au avut ca obiectiv flancul şi chiar spatele atacului decisiv inamic, care sînt cele mai sensibile puncte ale dispositivului de luptă al atacatorului şi care pot duce la înfrîngerea adversarului. Dar faptul că armata romînă a fost mult inferioară numericeşte l-a împiedecat pe Mihai Viteazul de a păstra şi exploata primele succese cîştigate şi de a face faţă atacurilor încunjurătoare repetate, pe care Zamoyski le-a executat cu trupe numeroase de cavalerie, mereu împrospătate.

6. Mihai Viteazul nu s'a bătut la Bucovel numai de formă, spre a nu se zice că nu s'a bătut, sau numai la noroc, cum poate ar fi dispus cineva să creadă, ci s'a bătut cu toată nădejdea spre a pedepsi şi distruge pe vrăjmaşul care i-a încălcat ţara, şi anume s'a bătut, aşa cum spune Miron Costin, „ca un leu în fruntea războiului, şi întorcîndu-se singur cu capul său unde era greul"", aşa cum s'a bătut şi la Călugăreni, şi la Şelimber şi la Goruslău.

6. Şi, cînd vedem aceste forme de luptă folosite de Mihai Viteazul, la Bucovel, împreună cu splendida manevră în retragere şi cu acţiuni în flancul inamicului, sprijinite pe creasta Istriţa-Ciortea între Buzău şi Cricov, şi dacă mai comparăm aceste operaţiuni

www.dacoromanica.ro

militare, de pildă cu marșul procesional (marș de flanc în fața și în apropierea inamicului) pe care îl folosia Frederic-cel-Mare în bătăliile sale, putem trage fără esitare conclusia că Mihai Viteazul, de și a trăit și a luptat cu mai mult de o sută cincizeci de ani înainte de Frederic, și de și nu avea cultură scolastică militară, a fost totuși cu mult superior acestuia, și nu mă îndoiesc cîtuși de puțin că, dacă Frederic-cel-Mare ar fi trăit în timpul lui Mihai Viteazul și și-ar fi permis să execute acel marș procesional în fața lui Mihai Viteazul, acesta nu ar fi întîrziat să-l atace în timpul chiar al executării marșului, ieșind din practica obiceiurilor timpului, cum, de altfel, a procedat la Goruslău, care este o victorie curată a sa, ca și Călugărenii și Șelimberul.

De aceia putem zice cu drept cuvînt că este o fericire pentru neamul românesc că a avut în trecutul său un conducător politic și militar care într'o scurtă Domnie a realisat isprăvi mari, și mai ales că într'un singur an a străbătut ca un fulger Ardealul și Moldova și a realisat, de și trecător, unitatea națională, apoi, și ajuns în cea mai grea încercare, „încunjurat de dușmani atît de mulți și neîmpăcați", cum însuși spune în memorialul său către Împăratul Rudolf, el nu și-a pierdut, nici speranța și nici curajul și a înțeles să-și facă sacra datorie de a apăra pămîntul sfînt al țării, încălcat de dușman, fără să se gîndească că avea armată mică și că ar putea să fie învins.

De aceia spun că marea personalitate a lui Mihai Viteazul și faptele sale trebuie să ni servească de far îndreptător în ce privește felul în care și noi ar fi să ne facem datoria de apărători ai pămîntului strămoșesc, în aceste timpuri turburi și amenințătoare.

7. Și nu pot termina mai bine acest capitol al expunerii de față decît redînd splendida legendă, inedită, culeasă de mine, și de fratele mieu Gheorghe Petrescu-Sava în anul 1900, pe cînd eram elevi de liceu și cercetam împreună pe teren luptele lui Mihai Viteazul dln jurul Ploeștilor, legendă auzită de noi de la bătrînul Niculae Surlă, din satul Strîmbenii Bleajoiului, de la Nord de Ploești, sat astăzi dispărut, fiind surpat de apa Teleajenului. Iat'o:

„— Mihai Viteazul nu este mort, domnișorilor; el trăește și stă la graniță și păzește granița de Unguri.

— Cum să nu fie mort, moșule, căci el a trăit acum trei sute de ani, și chiar titva capului lui se găsește la Mănăstirea Dealului

www.dacoromanica.ro

de lîngă Tîrgovişte, unde o vede toată lumea, şi am văzut-o şi noi.

— Nu este adevărat, taică, ce spune lumea. La mănăstirea din Tîrgovişte nu este, cum se zice, titva capului lui Mihai Viteazul; acolo este căpăţîna calului lui Mihai Viteazul, care este atît de mare, că fac ciorile cuiburi în ochii ei".

— Nu este căpăţînă de cal, moşule; la mănăstirea din Tîrgovişte este titvă de om; am văzut-o noi: este chiar scris pe ea că este titva lui Mihai Viteazul.

— Ei, domnişorilor, dumneavoastră, văd eu, vreţi numai să mă năcăjiţi pe mine; dar eu ştiu că acolo este căpăţîna calului lui Mihai Viteazul.

— Ai fost dumneatale acolo de ai văzut-o, de zici că este aşa?

— Ei, n'am fost eu, dar mi-au spus şi mie bătrîni de aici din sat, dară şi lor li-au spus alţi, cari au fost acolo, şi au văzut cum îşi făceau ciorile cuiburi în ochii ei.

Am mai căutat prin bătrînii din partea locului să vedem dacă această legendă se mai păstrează, sau dacă a mai putut-o afla şi în alte părţi.

Este păcat că nu se mai păstrează, dar găsirea ei după trei sute de ani de la moartea lui Mihai Viteazul dovedeşte că Marele Voevod al Unităţii Naţionale a trăit în sufletul poporului şi sigur că încă trăieşte, dacă nu prin legende, cel puţin în mod latent, şi porunceşte să ni apărăm graniţele, adecă pămîntul strămoşesc, aşa cum atît de fericit, — aş putea spune chiar profetic, — s'a exprimat d. N. Iorga în cuvîntarea ţinută la Buzău cu ocasia comemorării Marelui Voevod, în ziua de 8 Novembre 1939.

IX.

Tabăra lui Mihai Viteazul de la Ploeşti.

În ziua luptei de la Bucovel, Mihai Viteazul şi-a avut tabăra în mod sigur înapoia pădurii pe a cării margine de Răsărit ocupase poziţie cu armata sa. Acolo a fost văzut de către Zamoyski, de pe Dealul Mare, pe care el şi-a dus armata la atacul poziţiei lui Mihai Viteazul, aşa cum s'a văzut în cursul descrierii luptei de la Bucovel.

Astfel stînd lucrul, această tabără nu s'a putut găsi în altă parte decît pe terasa care se desfăşoară pe malul stîng al Teleajenului, a Vest de comuna actuală Bucov, şi care poartă numele de Cetăţuia Mare, Cetăţuia Mică şi Cetăţuia Rotundă.

www.dacoromanica.ro

Acest loc este foarte potrivit pentru așezarea unei tabere, de oare ce este puțin înălțat față de albia Teleajenului, se apără ușor prin malul cu care terasa se termină asupra Teleajenului, care este foarte iute, precum și prin insula diluvială naturală care se află în mijlocul dispositivului și care e numită de popor Cetățuia Mare, — și încă pentru că locul dispune de apă de ajuns, atît pentru băut, cît și pentru preparat hrana, adăpat vitele și spălat, în Teleajen, precum și în Iazul Morilor, care ambele pot folosi taberei și pentru apărare.

Dar Mihai Viteazul și-a avut tabăra aici, nu numai în ziua luptei de la Bucovel, dar și mai înainte, ba încă o tabără foarte mare, în care puteau să încapă pănă la 50.000 de ostași.

Astfel, după terminarea luptei, Zamoyski, visitînd cîmpul de luptă, și considerînd locul unde Mihai Viteazul își avuse tabăra, deducea după lucrările de castramentație găsite acolo că Mihai trebuie să fi avut o armată cu mult mai mare decît armata polonă, care știm că era de aproape 40.000 de oameni. Și locul acestei tabere era atît de potrivit prin așezarea lui, precum și prin lucrările pe care le poseda, încît a făcut pe Zamoyski să staționeze acolo cel puțin pănă la 25 Octombre, deci cinci zile, de oare ce îl vedem că expediază din această tabără, zisă de la Bucovel, o scrisoare la această dată.

La 10 Septembre 1597, Lasotta, secretarul trupelor imperiale din armata lui Mihai Viteazul, raportează că „oamenii lui Mihai Viteazul stau la pasurile ardelene, în putință de a se uni cu trupele lui Sigismund, care păzesc granițile Ardealului din spre Moldova contra Tatarilor"; ceia ce de aici, din această tabără de lîngă Ploești, Mihai Viteazul putea face mai bine decît de oriunde, în plus că din acest punct putea face și el față unei năvăliri tătărești venite din Moldova.

Ceva mai tărziu, Ioan de' Marini, un alt trimes al Împăratului, raportează, la 15 Octombre 1597, că „Voevodul își are armata la două zile cale de Tîrgoviște, tăbărîtă într'un lagăr lîngă o localitate unde vînzarea este mai bună ca în toată țara, și toate sînt cu prisosință, iar armata este aprovisionată acolo din destul și cu de toate", ceia ce concordă cu așezarea orașului Ploești, tîrg înființat de Mihai Viteazul în calea Ardealului și a Moldovei.

Tot Ioan de' Marini spune, în alt raport al său că „disciplina în tabăra lui Mihai este atît de severă, încît nu se fură niciun

www.dacoromanica.ro

ciorchine de strugure din viile vecine cu tabăra", vii care aici sînt foarte aproape, atît în Dealul Gîlmeii, cît și în Dealul Mare.

Și în 1599 Mihai Viteazul tot aici își va fi adunat și instruit armata, de oare ce îl vedem că pornește de la Ploești pentru cucerirea Ardealului.

Oamenii bătrîni, de acum patruzeci de ani, mi-au spus că, atunci cînd ei erau tineri, locul taberii era acoperit cu nuci bătrîni, probabil plantațiile de nuci ale taberii, care apărau tabăra de arșița soarelui și de furtuni.

Tot acei oamenii bătrîni mi-au mai spus că acest loc se mai numia și: „în funii", fără însă să știe de ce se numia așa.

Cu ocasia visitei făcute de d. N. Iorga în zlua de 8 Novembre 1939, atît pe locul luptelor de la Năieni, cît și pe locul luptei de la Bucovel, precum și pe locul taberii, s'a hotărît să se ridice cîte o piatră comemorativă pe fiecare din aceste locuri.

Colonelul Constantin Zagoriț.

Noua Istorie a Romînilor de N. Iorga

(Sfârșit).

X.

Întregitorii.

Cel din urmă volum, apărut în vara trecută, încheind uriașa muncă de patru ani a înfățișării Istoriei Românilor într'o nouă sintesă de d. N. Iorga, cuprinde epoca, dinastică de la 1866 până la 1938, dominată, în acești șaptezeci și doi de ani, de marele fapt istoric al întregirii Neamului în hotarele trase de un destin de două ori milenar.

Istoricul nostru, dublat acum de omul politic de acțiune revoluționară, în sens constructiv, și de creatorul cultural, — d-sa fiind și din unul marii factori ai direcției spirituale în a doua parte a acestei epoci —, biruind imensul material ce stă în calea creației istorice contemporane și fără a lăsa ca expunerea să fie cât de puțin umbrită de resentimentele firești ale luptelor politice, în care a dovedit o profetică visiune, și, în mijlocul celor mai aprige loviri ale soartei, o credință neînvinsă în idealul pentru care desfășurase un steag și pentru care știa să-și dăruiască

www.dacoromanica.ro

ultima silință de energie, chiar de unul singur, în jurul regelui său, își închiagă sintesa în acest volum cu toată vigoarea unei libere creații artistice, într'o magistrală expunere a tot ceia ce au dat oamenii sau grupările sociale, risipind legendele create de grupele interesate, limpezind problemele puse necontenit și rezultatele atinse.

Epoca *Întregitorilor* se compune din trei lupte, înfățișate în trei cărți: a *Independenței*, cu urmările ei de la 1866 până la 1900, a *Unității Naționale*, pornită din impulsurile noii generații de după 1900, adăugind și domnia Regelui Întregitor, apoi, a treia luptă, a *consolidării*, întreprinsă de Suveranul nostru, care se impune ca o consecință logică trasă de o voință puternică pe terenul politic și cultural. Cu câțiva ani mai înainte de a începe sintesa, d. N. Iorga dăduse, în volumul: „România Contemporană de la 1904 la 1930, supt trei regi" (1932), de și cu o accentuată notă personală în expunere, o completare a primei sale sintese, „Geschichte des rumänischen Volkes", oprită la 1904 și tradusă destul de târziu în limba romînă, și curînd după aceia, trei volume de orizonturi, „O viață de om" (1934), în care d-sa cuprinde amintirile personale. Amîndouă cărțile însă le putem socoti opere întregitoare ale volumului X de care ne ocupăm aici, explicînd în ele resorturile adînci, psihologice, atît în ce privește pe autor, ca protagonist al noului spirit ce trebuia să pătrundă în toate domeniile vieții publice, cît și pe contemporani și faptele istorice de la 1900 încoace, la care a luat însuși parte ca martor ocular și factor activ de mîna întâia.

I. *Lupta pentru independență.*

1. Factorii interni ai vieții politice se înfățișează la început supt puternica influență a Monarhiei dualiste și aceia, mai slabă, a Turciei, ce stăruie încă asupra „suveranității" sale, până ce Rusia va provoca războiul pentru Slavii de Sud, la care se alătură Statul nostru pentru ruperea legăturilor cu Poarta. Silințile regelui, consolidat în Scaun după 1878, se vor dedica apoi înjghebării comodei rotative a celor două partide la Guvern și legăturii secrete cu Tripla Alianță prin mijlocirea Monarhiei vecine, apriga prigonitoare a elementului românesc din cuprinsul hotarelor ei.

www.dacoromanica.ro

2. Înainte de a se aduce, cu sprijinul şi după „însăşi indicaţia lui Napoleon al III-lea“ (pp. 18, 20), principele Carol, răsturnarea lui Cuza-Vodă iscase un „conflict cu Puterile garante“, care, într'o nouă Conferinţă la Paris (Mart 1866), punea din nou în discuţie dorinţile Romînilor, Turcia, în primul rînd, dorind imediata desfacere a Unirii printr'o intervenţie armată. Se învederează că nu numai conflictul austro-prusian, gata de a izbucni, şi desbinarea Puterilor (p 12), dar mai ales paşnica atitudine a poporului romîn şi cumînţenia conducătorilor au salvat atunci Unirea (p. 13).

Între autorii loviturii politice, aflaţi în fruntea trebilor publice, rolul de samă începe a fi jucat de Ioan Brătianu, a cărui metamorfosă politică de revoluţionar cumînţit şi pătruns de realităţile naţionale se urmăreşte încă de supt Domnia lui Cuza (pp. 14-17). El se converti în urmă chiar la ideia unei guvernări tari (pp. 25, 39, 41). Personalitatea principelui Carol, chemat acum prin plebiscit, apare şi mai clar după încercările la care fu supus spre a înlătura grelele piedeci din calea sa: refusul Conferinţii de a-l accepta şi mişcarea separatistă din Iaşi (pp. 18-24). Se înfăţişează greutăţile începutului, atmosfera penibilă de duşmănii ce găsi în ţară noul Domn, părăsit de însuşi Napoleon al III-lea şi de a săi de la Berlin; oamenii cari deţineau puterea nu erau în stare a păstra ţara nici în condiţiile faţă de Turcia pe care le impusese Cuza-Vodă (pp. 32, 35, 39), împotriva căruia ei se năpustiau ca să-i năruie opera (p. 37). Judecata autorului cade grea asupra vinovaţilor: „fără actul din Februar“, Turcia „n'ar fi cerut astfel de condiţii“ (p. 33), iar oamenii politici s'au lăsat păcăliţi primindu-le (p. 46), după elaborarea unei Constituţii neaplicabile (p. 34).

3. Se constată, de la început, „falimentul cluburilor“ (cap. II). Lipsit de o bază sigură înlăuntru, pe care partidele politice nu i-o oferiau, şi de concursul lui Brătianu, voit de Domn, din causa injoncţiunilor externe, — era acusat ca „mîncător de Evrei“, — Carol I-iu concepu sprijinirea politicii sale pe puternica Monarhie dualistă (pp. 44-5, 52), — i se recomandase şi de Principele Napoleon (p. 53) —, după ce examinase, dar fără încredere, ideia unei „Ligi a popoarelor creştine la Dunăre şi în Peninsula Balcanică“, numită aşa de el, sau a unei „Confederaţiuni greco-sîrbo-bulgare“, la care era îmbiat stăruitor, în acel timp, de la

www.dacoromanica.ro

Belgrad (pp. 46-8). Aceasta este *noua orientare politică*, din care Domnul făcu cheia de boltă a întregii sale Domnii. Înfăptuirea ei avea să fie condiţionată de ridicarea altei generaţii de „oameni noi" în politica românească (cap. III), cu studii germane: a lui Petru Carp şi Titu Maiorescu, a cărui formaţiune intelectuală se urmăreşte pe larg. *Curentul nou*, din Iaşi, cu atitudine literară, în „Convorbiri" (întemeiate în 1867), contra spiritului latinist, creat acolo de Bărnuţ (p. 56), şi politică, prin „Gazeta de Iaşi", pornind lupta contra concepţiei liberale, în care se amestecă şi chestia bandelor bulgare şi cea evreiască (pp. 58-61).

4. *Chestia românească din Austria.* Apropierea de Monarhie putea să o facă noul guvern venit după retragerea de bună voie a lui Brătianu, dar, România fiind bănuită de iredentism, ea era condiţionată de chestia Rominilor subjugaţi, la care se trece acum, cu o privire înapoi de la 1850, cînd Şaguna cerea, prin Memoriul său, Mitropolia de Alba-Iulia şi organisarea Bisericii sale, Memoriu pe care d. N. Iorga îl socoteşte un „adevărat proiect de Constituţie românească", dar încă din 1849 se refăcuse pentru Uniţi Mitropolia de Alba-Iulia (pp. 67-8). Este un capitol (IV) pe care l-am fi văzut mai bine adaus volumului precedent al Unificatorilor, fiindcă opera lui Şaguna şi a colaboratorilor lui este pe bună dreptate comparată de autor cu „Unirea Principatelor" (p. 73). Se desfăşoară în liniile mari eroica luptă dusă de Şaguna, prin memorii repetate, între 1850 şi 1860, prin asociarea elitei românești din toate provinciile Monarhiei spre a crea un singur corp bisericesc împreună cu Bucovinenii, trimeţînd delegaţia lor la Viena (pp. 70-2), de şi avea împotrivirea lui Hacman din Cernăuţi (pp. 70, 77), care izbuti a-şi crea Mitropolia lui separată; conştiinţa biruie însă în realisarea „Unirii interconfesionale" a celor două Biserici din 1861, care aduse două mari realisări naţionale: „Congresul Naţional Romîn" din Ianuar 1861, în care Rominii se declară „a patra naţie" politică, independentă, în parte recunoscută de Viena prin măsurile luate atunci (p. 74), şi întemeiarea „Asociaţiunii", în „scopul comunei culturi naţionale", ba chiar în sens pan-românesc după suggestiile lui D. A. Sturdza (p. 76). Această instituţie naţională se asamănă de d. N. Iorga cu aceia a Academiei Romîne din ţară, pe care o precedă. În fine a treia asămănare se face în organisarea definitivă a celor două Biserici prin cele două Mitropolii, obţinute în locul Marelui Ducat

www.dacoromanica.ro

cerut, la 1848, pentru toţi Romînii din Austria, ceia ce ar echivala cu dinastia şi independenţa ce aveau să cîştige cei din Romănia (p. 78); „ducatul" se va reserva numai Bucovinei, salvată la 1859 prin Petrino de înglobarea la Galiţia Bucovinei, care-şi va căpăta şi ea Mitropolia, prin deserţiunea lui Hacman de la acţiunea pan-românească a lui Şaguna, şi „Societatea pentru cultură", corespunzătoare Asociaţiunii de dincolo (pp. 83-4). Se relevă meritele spiritului combativ al deputaţilor romîni (pp. 81-2) şi rolul conducător al elementelor nobile şi burghese (p. 83), ca şi scăderile luptei duse între 1864 şi 1866; greşeala deputaţilor de a merge la Pesta, lipsa ziarelor politice. Şaguna însuşi părăsise pe cei cu opoziţia spre a putea obţinea, cu stăruinţe leale, abia în 1869, în toată forma, „Statutul Organic" (p. 80).

5. O privire sintetică (cap. V) asupra noii activităţi literare de *spirit pan-românesc*, reflex al unităţii germane şi italiene (p. 86), în care se distinge opera istorică şi naţională a lui Papiu Ilarian (pp. 87-8), în Ardeal, apoi, în Bucureşti, exotica manifestare romantică şi de universală erudiţie a lui B. P. Hasdeu, „genial represintant al Basarabiei" (pp. 89-91), „Archivul" lui Cipariu şi alte periodice din Ardeal, a căror importanţă nu stă în valoarea literară, ci în credinţa ce avea în naţie tineretul de la Orade, de la Năsăud şi Braşov, — literatura din Romănia fiind însăşi în scădere până la ridicarea unui tineret altfel format (pp. 93-5); cea mai de samă creaţiune a acestui spirit pan-românesc era „Societatea Academică Romînă" din 1873.

6. In două capitole se stabilesc liniile nesigure ale politicii interne şi ale stăruinţilor pentru alianţa cu puternica vecină între 1869 şi 1874 (cap. VI şi VII), ai cării oameni politici rămîn reci, socotind „Moldovalahia" ca un „factor de veşnică agitaţie" (p. 101), dar şi din partea noastră se aduc declaraţiile lui Brătianu şi chiar cuvintele lui Carol I-iu de la 1869, condiţionînd alianţa de „o politică de împăciuire făţişă şi sinceră a guvernului ungar faţă de supuşii nemaghiari" (pp. 85-6), dar şi cererea lui din 1873 (p. 132). Se căută guvernul în stare de a încheia această legătură, cu D. Ghica şi Kogălniceanu (pp. 96-9), şi, faţă de greutăţile electorale, se aplică sistemul lui Cuza de dictatură deghisată prin amînarea Camerelor (p. 103). Crisa din 1870 e precedată de călătoriile fructuoase ale Domnului în străinătate, spre a lua contact cu Suveranii străini, — Ţarul Alexandru al II-lea, Napoleon

www.dacoromanica.ro

al III-lea, dar şi în vederea căsătoriei (pp. 106–8). Criza internă (voluntari în Franţa, răscoala din Ploieşti), datorită războiului franco-german, ameninţa cu ruina întregii opere înfăptuite: dinastia şi Unirea. Ea se explică prin mentalitatea greşită a conducătorilor, dar şi prin depărtarea la care se ţinea Carol I-iu de popor (p. 127); se adaugă teama că Rusia va rupe tratatul din 1856 (pp. 114–5), în clipa cînd Domnul făcea „demersul nenorocit" la Poartă pentru a i se permite un regim de mînă tare (pp. 118–9). Îndemnuri bune din afară ca să-şi caute basa tot în interior (pp. 119–120), greutăţile aduse de chestia Strousberg se adaugă la slăbiciunea unui guvern Ion Ghica, incapabil de a feri pe Suveran şi de a garanta ordinea, el care-şi dădea sama de „scăderea vitalităţii româneşti" în „săraca ţară bogată" (pp. 122-3).

7. Un „armistiţiu interior" (cap. VII) izbuti a impune Carol I-iu după un an de criză internă şi lipsă de curaj, chemînd la guvern pe Lascar Catargiu. Se recoltau acum tristele urmări în exterior ale actelor anarhice din ţară: intervenţia Vizirului (pp. 124–5), asmuţat contra noastră şi de Bismarck, duşman declarat pe chestia Strousberg, refusînd şi „agentul" romîn la Berlin (pp. 126–8), şi se vorbia de o confederaţie impusă ţărilor vasale cu Poarta, la care numai Rusia se opuse (pp. 129–130). Bilanţul interior este şi mai trist: progrese minime în timp de patru ani, cu o „administraţie miserabilă, cum nu fusese supt Mihai Sturza şi Ştirbei" (p. 125), nedemnă de un Suveran aşa de harnic şi conştient, şi „un învăţămînt care fabrica numai funcţionari şi candidaţi pentru alegeri", — şi arătarea causelor: „era efectul firesc al supremaţiei unei clase de boieri individualişti" de advocaţi şi profesori lipsiţi de virtuţi şi de pregătire solidă (p. 126).

Faţă de noile uneltiri ruseşti în Balcani (p. 128), Domnul ceru guvernului conservator, — dar el n'avu curaj —, a pregăti proclamarea Independenţei (Ianuar 1873) (p. 130), în care scop se făcu şi a doua călătorie în Apus (p. 132). Marea izbîndă internă, pentru acele timpuri, de a fi încheiat „ciclul de patru ani" al unei Camere, cu conservatorii, era însoţită şi de alte efecte bune: manevrele oştirii, care se presintă bine, încheierea convenţiei comerciale cu Austria, de şi ţara era vasală (pp. 135–6).

8. Anii premergători războiului din 1877 aduceau şi un „nou crez naţional" în literatură (cap. VIII), care se desvoltă acum „pe base mai largi decît ale lumii boiereşti", creînd în aceşti ani

www.dacoromanica.ro

(1870–6), „de mare schimbare sufletească", un „alt spirit public". Se disting două grupări, afară de Hasdeu, care e singur; înoirea nu putea să plece însă de la cercul ieşean, solemn şi zeflemist, de şi „Convorbirile" încercau colaborări peste hotare (p. 140), – Maiorescu, din parte-i, aducea „talent, ambiţie şi idei", fără devotamentul jertfitor (p. 150) –, dar nici de la Hasdeu, care e larg împărtăşit de bune aprecieri ale d-lui N. Iorga, ori de la talentele vechi sau noi, grupate în chip trecător la reviste efemere (pp. 138-40), ci de la alţi „doi oameni, de origine, de pregătire familiară şi de trecut cu totul deosebiţi" Xenopol şi Eminescu, la cari „se raliază tineri" din toate părţile rominismului, în frunte cu Ioan Slavici (p. 141); efectul întîlnirii acelui tineret la Viena şi Berlin, supt biciuirea unei „agresive conştiinţi naţionale", de la 1866 şi 1871, a însemnat mult pentru transformarea lui sufletească. Acţiunea lui *Xenopol*, ideile lui în opoziţie cu ale lui Maiorescu, care se credea şef al „direcţiei noi", idei privind „cultura naţională" şi condiţiile ei la Romîni, pe care avea să le demonstreze, după izvoare, în „Istoria Romînilor" (pp. 141–2, 148), şi crezul de luptă de la Putna (p. 149), constituie una din marile revelaţii ale volumului X. *Eminescu* este urmărit în două pagini de măiastră evocare (pp. 144-5) în formaţia sa intelectuală şi opoziţia cu cei de la *Junimea*, unde s'a dus „gata format", în opera lui, „poesia cu totul nouă care nu urma nici măcar o inspiraţie apuseană", dar preocupată de „viaţa actuală, cu problemele şi suferinţile ei". Nu se arată valoarea articolelor lui din „Timpul" contra Austriei.

Una din marile manifestări de curaj s'a dat prin serbătorirea de la Putna, tineretul „curentului naţionalist" de atunci căutîndu-i pe cale şi la studiile lor, pănă în Italia şi Belgia, şi descoperind între dînşii spiritul de adevărat luptător al Ardealului şi clar văzător al stărilor din Romănia, al nefericitului Anderco (pp. 147-9). Dar creatorii noului crez sînt înfrînţi în cîştigarea unei situaţii în societate –, Xenopol numai în mod trecător (pp. 150-1).

9. Războiul pentru Independenţă, cu pregătirea lui diplomatică, se dă în două capitole.

Neutralitatea faţă de conflictul balcanic (cap. IX) este cea d'intăiu stare de neutralitate a epocii dinastice, caracterisată printr'o stăruitoare acţiune diplomatică; ni se refusa încă în 1875 titlul de *Ro-*

www.dacoromanica.ro

mănia şi primirea agenţilor (p. 157-61), — prin agitaţie politică. Brătianu şi Kogălniceanu fac opoziţia unită şi vin la Guvern în April 1876, cu declaraţii de *neutralitate*, pe cînd în Balcani se agravau tulburările şi se declarase războiul Serbiei şi Muntenegrului cu Turcia. Tratative se încheiau în ambele direcţii, cu Rusia; delegaţia lui Brătianu la Livadia şi încheierea convenţiei militare (pp. 165-7), dar soarta judeţelor basarabene se hotărîse la Reichstadt (p. 163); în Turcia, noua constituţie a lui Midhat-Paşa „grăbi hotărîrea României" (pp. 171-2). Conferinţa Puterilor înseşi declara că nu poate opri intervenţia rusească. Se relevă temerile, în curs de un an, privind Basarabia. Consiliul de Coroană de la 1-iu April 1877 e presintată pe larg (pp. 178-180), ca şi aprobarea Convenţiei de Cameră, Domnul, ajutat de miniştri, anticipînd legăturile cu Guvernul rus (p. 182); colaboraţia era răspinsă hotărît de Gorciacov (p. 184), chiar după devastarea malului stîng de Turci. Urmează situaţia militară, excelentă, problema proclamării Independenţii, votată unanim la 10 Maiu, după ce temerile fură risipite prin discursul lui M. Kogălniceanu, asămănat cu accentele lui Eminescu din Mircea la Rovine, şi după contactul Domnului cu Marele Duce Nicolae (pp. 186-7).

10. Renovată în totul e şi expunerea *războiului*, început supt sumbre auspicii diplomatice; el însă n'a adus solidaritatea cerută de Domn în interior (pp. 189, 211), pe cînd, în afară, *Independenţa* îndispunea la Budapesta, Paris şi Londra (p. 191), iar la Berlin ea se tîrguia, Europa refusînd măcar o consimţire (p. 192). Ţarul refusa hotărît „cooperaţia României", arătînd brutal motivele (p. 193), iar din Viena ni se interzicea sectorul Vidin, indicat de Ruşi pentru acţiune (pp. 194-5). Aşezarea lui Osman la Plevna, „formidabil întărită", era o gravă ameninţare pentru România însăşi (p. 196). Vestita cerere de ajutor, în clipa unei debandade a oştilor ruse, vine din propria iniţiativă a Marelui Duce, dar armatei romîne, care întăria garnisoana Nicopolei, nu i se recunoaşte calitatea de corp aparte pănă la un nou insucces rusesc la pasul Şipca; a doua telegramă a aceluiaşi grăbia trecerea Dunării pe la Corabia. Comanda operaţiilor în jurul Plevnei, acordată lui Carol I-iu, e numai onorifică (pp. 198-9); armata românească „lucra de sine, cu cartierul ei deosebit". Se pune în lumină: atacul de la 30 August, ordonat de generalii ruşi, o mare greşeală, cu toate precauţiile luate de Domnul romîn (pp.

www.dacoromanica.ro

201-2), neizbînda făcînd a se aproba planul de asediu al lui Carol I-iu; „superioritatea ca armament, ca disciplină şi avînt" a micii noastre armate e recunoscută de străini (pp. 198-9); acţiunile ei separate la Rahova şi Vidin, lichidarea la Plevna şi meritul Romînilor, recunoscut şi de Ţar (p. 206).

Mai ales relaţiile, aşa de gingaşe, romîno-ruse după căderea Plevnei se dau într'o documentată şi largă expunere de zece pagini (pp. 207-8); concentrarea armatei supt muncele, în contra Ruşilor, se făcea nu pentru cele trei judeţe, căci Carol renunţase la ele, ştiind că soarta lor fusese pecetluită anterior de Rusia în învoire cu Austria, dar contra pretenţiei Rusiei de a-şi reserva trecerea liberă pe la noi spre Bulgaria (p. 214), şi se arată că ea îşi avu efectul mai mult decît sprijinul cerut Marilor Puteri, care nu se oferi (pp. 215-7). Astfel protestul presintat la Berlin în chestia judeţelor, „atacînd şi actul din 1812" la 1-iu Iunie 1878, era numai formal: România primia Dobrogea, iar independenţa era condiţionată de acordarea drepturilor la Evrei (pp. 218-9).

11. Domnia regelui Carol I-iu se va desvolta de acum înainte în trei fase şi un epilog: întăia fiind a viziratului lui Ioan Brătianu, de doisprezece ani, a doua: „dominaţia de douăzeci de ani a Coroanei, fără rival, 1888-1906", şi a treia: supt zguduirile provocate de amînarea problemelor grave şi supt fierberea produsă de o nouă generaţie naţionalistă, 1907-1912. Epilogul va fi zbuciumul diplomatic de a ieşi din cătuşele alianţei nefericite, de la 1911 înainte, cu o trecătoare izbîndă de prestigiu intern şi extern la 1913, şi sfîrşitul supt imperioasa datorie a resolvirii reformelor interne şi a intervenţiei în Marele Război.

Prima fasă a Domniei consolidate prin războiu inaugurează „opera de creaţiune naţională" (cap. XI), care se va înfăţişa după statornicirea noilor legături ale României independente cu străinătatea. Se începe cu actele de supunere formală, dar în cea mai demnă ţinută, la obligaţiile impuse de tratatul din Berlin, teritoriale şi politice (art. 7 din Constituţie). Cea d'întăiu preocupare după recunoaşterea Independenţei era aceia a Regatului, pentru care s'au făcut călătorii în străinătate de către Suveran şi Brătianu, cu unanimul consens al partidelor, dar şi cu acela al păturilor adînci ale neamului (pp. 228-32). A doua era ţinta de mult timp urmărită de Carol I-iu: a alipirii la Dubla, viitoarea Triplă

www.dacoromanica.ro

Alianță, ceia ce se va și înfăptui în 1883, dar trecînd peste jertfirea intereselor românești la Conferința de la Londra în chestia „libertății Dunării" și după aplanarea, prin visite politice din partea regelui și a lui Brătianu, a fricțiunilor cu Monarhia, provocate de intrigi maghiare (pp. 234-5). Tratatul, ținut secret timp de trei decenii, privia asigurarea de spre Rusia și hotarul Nistrului, cu o satisfacție de ordin practic în chestiunea Dunării (pp. 238-9). Se relevă în desvoltarea politicii externe enorma greșeală de a se feri de amestec în Balcani, în cele două momente istorice, „părăsind influența firească asupra împrejurărilor din Balcani" (p. 242), pe cînd, în Austro-Ungaria, Românii uitau „mîndrele puncte de la 1848", în pregătirea resistenței politice contra maghiarisării (pp. 243-4).

Numai în ultimele șase pagini se presintă *situația internă*, cu progresele din vremea așa-zisului vizirat: solidele instituții financiare, dar, alături, se părăsia țărănimea „incultă și săracă", crud exploatată de moșieri, și se continuă administrația prea împănată de funcționari și „lipsită în general de onestitate" (p. 249). Era o epocă și de irosire a forțelor vii literare, neajutate: Caragiale și Eminescu vor satirisa „liberalismul dominant", pe cînd Alecsandri „încerca din nou funcția de poet național" (p. 250). La sfîrșit, o violentă campanie a opositiei unite, din 1887, cu lupte de stradă și criminala agitare a satelor; răscoalele din opt județe, în 1888, aduc demisia lui Brătianu: „rare ori România avuse un cetățean atît de devotat intereselor ei" (p. 248).

12. În cei *douăzeci de ani de dominație ai Coroanei*, cari urmează (cap. XII), „totul atîrnă de voința, discret, dar statornic manifestată, a regelui, căruia nu-i mai stăteau înainte oamenii mari ai generației care-l adusese pe tron" (p. 262), și situația va fi caracterisată de oamenii timpului ca „monarhie despotică mascată supt o Constituție liberală" (p. 271). Fasa se începe cu grele frămîntări politice pînă ce se obține un Ministeriu stabil conservator, cu Lascar Catargiu și Al. Lahovari, care va iscăli prelungirea alianței secrete în 1892, dar guvernanții noștri nu se sfiau să ceară, ca în 1891, explicații asupra situației Românilor din Monarhia vecină (p. 254), cari, ajunși la desperare, porniau cu Memorandul din 1892 la Viena (pp. 255 și 258), și regele însuși „nu odată interveni cu sfaturile sale la Viena..., pentru a încerca înfrînarea acelui avînt de maghiarisare care întrecea metodele

www.dacoromanica.ro

unui Tisza" (p. 257). În același timp, Dimitrie Sturdza, venind la conducerea partidului liberal, cu calități mari, dar „lipsit de orizont", dădea asalt puterii în 1893-4 (pp. 255-6), folosind contra guvernului și „sentimentul național", trezit de tineretul care „se organisa în comitet de propagandă pentru un *naționalism panromânesc* în „Liga pentru unitatea culturală a tuturor Rominilor", presidată de Gr. Brătianu (p. 257).

Pentru întâia oară, în „una din cele mai frumoase cuvîntări", D. A. Sturdza aduce, la 27 Novembre 1892, „chestia națională în Parlament", ca oposant; efectele agitației din România se afirmă că au adus îndulcirea tonului miniștrilor unguri, pe cînd se judeca procesul Memorandiștilor (p. 261), apoi amnistia parțială. Dar, cum Suveranul subordona politica internă „necesităților de politică externă", Sturdza fu obligat, pentru a putea veni la guvern în Octombre 1895, a se umili la „o retractare față de Austro-Ungaria", — rolul lui Dumba în această chestiune (pp. 262-4) —, și la măsuri contra agitației naționale. Se adaugă gestul jignitor al guvernului austro-ungar de afirmare a hegemoniei Monarhiei asupra Dunării (pp. 268-9).

A doua parte a acestui lung capitol pătrunde adînc în procesul de prefacere, prin elemente noi, a partidelor politice, la acest sfîrșit de secol: frămîntările din partidul liberal la guvern —, ale cărui înfăptuiri se opriau la suprafață; „ca în toată Domnia, lipsia curajul revisuirilor de bază și la Suveran..., și la oamenii politici" (p. 266) —, plecarea și revenirea lui D. A. Sturdza, cu elemente tinere în 1897, Haret, „reprezintantul tendințelor noii generații, cu acțiunea de mari și fericite reforme", sprijinite pe preoți și învățători, și Ioan I. C. Brătianu, „spirit de tăioasă critică", cu concepții superioare „oportunismului dibaciu și intransigentului autoritarism" de mai tărziu (p. 270).

Pentru menținerea alternanței la guvern a două partide, regele impune retragerea lui Sturdza, aducînd pe conservatori, cu bogatul, dar lipsit de calități, Gh. Gr. Cantacuzino în frunte, cu elemente noi, foaste liberale: „versatilul", cu „torent sclipitor oratoric", Take Ionescu, apoi N. Fleva, C. Disescu, într'un Parlament de tineri. „Nababul" se retrage și cedează conducerea lui P. P. Carp; motivele acestor schimbări de ordin personal; pp. 272-4. Guvernul „iunkărului" Carp, în care Take Ionescu, creatorul „takismului generos" al politicii „revărsării Nilului", pregătì desastrul

www.dacoromanica.ro

finanţelor, zugrăvit în causele sale (pp. 274-6): va demisiona în Februar 1901, şi noul guvern liberal Sturdza va impune „asprul său sistem de economii" şi „curba lui Haret", cu I. Brătianu cel tînăr la Externe, „iniţiat acuma în marea taină regală", şi, la Finanţe, „priceputul" Emil Costinescu (p 227), cu Vasile Lascăr, care aduse „opera de organisare internă". Partidele cădeau de la guvern prin proprii lucrături interne; regimul acesta, de şi contribuise la înălţarea mediului politic, se transforma acum „într'o îngustă şi perfect unitară cetăţuie a brătienismului", aducînd demisia bolnavului D. Sturdza (p. 278), înlocuit cu Gh. Gr. Cantacuzino, ceia ce însemna triumful, — contra lui N. Filipescu, — al lui Take Ionescu, „şef real", nesimţitor la „imoralitatea politică notorie" din jurul său. Acest guvern va cădea la 1907, cînd va ieşi la iveală „altă generaţie, cu alt crez" (p. 280).

II. *Lupta pentru Unitatea naţională.*

1. Dominaţia Coroanei vă fi turburată, după 1907, de „marea încăierare între partide" (p. 283) şi de străbaterea noului crez, adus de noua generaţie în cercurile mai largi ale societăţii (cap. I-III, din Cartea II). Se adaugă silinţile aduse de al doilea rege şi de întreaga suflare a Regatului pentru înfăptuirea marii Uniri (cap. IV).

Cu mult mai pe larg se tratează această perioadă, cuprinsă între 1904 şi 1918, în „Romănia Contemporană, Supt trei regi", unde „lupta pentru un ideal moral şi naţional" se înfăţişează sistematic prin factorii ei: *societatea veche*, vinovată pentru un desastru general: „crisa financiară, socială, de politică internă, de politică externă şi sufletească" (pp. 1-75), şi *noua generaţie*, care intervine ca al doilea factor, cu „încercarea de creaţie proprie", explicînd „formaţia spirituală a intelectualilor", „izvoarele noului spirit public", descoperite în renovaţia din literatură, din istorie şi alte ştiinţe, dar mai ales din vehementa luptă culturală, socială şi politică a corifeilor noului curent, cari triumfau, — n'a lipsit gestul revoluţionar —, determinînd pe alţii la „realisările sociale", la „noi atitudini politice" şi la o „schimbare în politica externă" (pp. 75-126). In a doua parte, se dă „conflictul" extern pentru idealul naţional începînd din 1912, cu acţiunea diplomatică şi militară până la încheierea biruitoare a războiului

www.dacoromanica.ro

de Unitate, pentru a înfăţişa apoi în a treia parte, „Cele două lumi", din nou faţă în faţă, întru cît cei doi factori se menţin: de astă dată însă cei d'întâiu camuflaţi şi amestecaţi în toate partidele, şi acţiunile politice cu program, sau firmă înoitoare, spre a paralisa acţiunea, îndreptată spre biruinţa idealului moral, până la „revoluţia ţărănistă" şi la biruinţa restauraţiei regale.

2. Supt titlul „Impulsurile noii generaţii" se presintă, în forma nouă dată sintesei istorice, de la 1904 înainte, mai întâiu formarea noului crez în opera literară de inspiraţie populară a lui Delavrancea, cu scrisul, de „caracter hotărît revoluţionar", al lui Vlahuţă, la care se adaugă Caragiale şi Coşbuc, şi pictorii noi (pp. 283-6), arta dînd şi ea „strigătul, puternic repetat..., către o viaţă nouă" (p. 285). Un alt izvor venia prin învăţătorii, preparaţi de o serie de pedagogi buni, de la Gh. Melidon la P. Poni, continuaţi acum de Haret; din mijlocul lor formau iniţiative măreţe pentru organisarea economică, dar răpede paralisate de partidele politice (p. 287), şi acţiuni de organisare politică, din care va răsări, după războiu, partidul care „va abdica de la misiunea sa". Dar cel mai puternic curent era acela al inspiraţiei din trecutul românesc, în care autorul nu insistă asupra propriului său rol, începînd cu opera istorică a lui Xenopol, care fixa pentru întâia oară „liniî generale în desvoltarea poporului romîn", dînd o serie de juste reabilitări (p. 288-9), continuat de străduinţa celor trei istorici: Onciul, Bogdan şi Iorga[1] de a „desvolta o nouă generaţie scoasă din cultul vechilor ilusii (p. 290). Curentul prinde şi în societatea politică, prin articolele lui N. Iorga, adunate apoi în cîteva broşuri de „critică neşovăitoare a stărilor culturale" şi realităţilor triste din 1899. Noul curent prindea teren în Bucovina, şi, din Ardeal, apare poetul „de activism revoluţionar" Octavian Goga. Acestea erau rădăcinile „naţionalismului", ridicînd „o lume nouă" ce-şi va căuta căile spre ţinta îndrăzneaţă a „unităţii politice româneşti" (p. 293). Însemnătatea serbătoririi lui Ştefan-cel-Mare la 1904, şi luptei „pe faţă", deschise prin „Sămănătorul", de N. Iorga, cerut acolo de întemeietorii lui, spre ridicarea „prin toate mijloacele culturii..., înţelese

[1] Pentru renovarea baselor Istoriei naţionale, de N. Iorga, cu înlăturarea tuturor teoriilor false şi prejudecăţilor, vezi concisa schiţă a autorului, în „Supt trei regi"; pp. 9-8).

www.dacoromanica.ro

în cel mai larg sens, a sufletului național spre conștiința unității și noblețiî lui, cu toate consecințile care apoi trebuiau să plece dintr'însa" (p. 295).

Trebuie să adăugăm aici ceia ce-și refusă, din firească modestie, autorul: că, în toate inițiativele noului curent, lipsia spiritul clar-văzător care pătrunde adînc în realitățile vremii și în tainele viitorului, care să coordoneze mișcarea în toate domeniile vieții publice, să dea planul și metoda de luptă și, tîrînd vijelios șivoiul pornit, ca un uriaș luptător al programei trase, izgonește miasmele otrăvite prin cruda biciuire a viciilor sociale și împrospătează atmosfera prin optimismul creator al credinții sale neclintite: aceasta s'a văzut însă îndată după acțiunea de la „Sămănătorul" și după mișcarea de la 13 Mart 1906 a autorului însuși al cărții, după apariția, ca nou organ de luptă, a revistei „Neamul Românesc", prefăcută foarte tărziu în ziar, după începutul luptei în Parlament și acțiunea politică prin partidul „naționalist-democrat", creat peste cîțiva ani.

După serbătorirea Domniei la 1906, în care corurile Romînilor de peste hotare aduceau „atmosfera vioaie de unitate a neamului" (p. 299), dar parte din conducători se lăsau cuceriți atunci de planurile Trialismului (p. 300). Vin răscoalele țărănești din 1907 (pp. 302-4), aducînd retragerea conservatorilor, represiunea comandată de generalul Averescu și programul de reforme, „făcute în grabă, fără sistem și fără curaj" (p. 306), cu toată presența în partidul lui I. I. C. Brătianu, „observator inert", între 1907 și 1910, a „grupului de revoluționari" de la Iași (p. 302). Pe bună dreptate nu se dă analisa pretinselor reforme nesincere și neaplicate cinstit. Se trece răpede asupra actelor interne și imprejurărilor externe dintre 1908 și 1910, cu efectele revoluției Junilor Turci, cu desilusii externe pentru regele Carol I-iu (p. 310) Politica internă supt Guvernul Carp (p. 314), — Take Ionescu se retrage în partidul, său deschis pentru toți „doritorii de aventuri rentabile" (p. 305) —, se înfățișează mai viu, ajungînd la trista înduşmănire, cu scene de stradă, între partide; opoziția unită takisto-liberală provoacă demisia lui Carp, trădat de T. Maiorescu: acesta formă Guvernul, aliat cu Take Ionescu, prin care se încheia „un dramatic capitol din istoria luptelor de partid din România".

www.dacoromanica.ro

II.

1. *România și crisa balcanică* urmărește numai zbuciumul diplomatic din 1912-3 al regelui și guvernului Maiorescu, care nu aducea niciun program, niciun sistem, și nici măcar o simplă orientare" (pp. 319, 321); falimentul primei acțiuni diplomatice pentru Silistra, la Londra, se complicase cu izbînda vicleșugului austriac care ni zmulge înoirea tratatului și o convenție militară (pp. 323-4), dar a doua acțiune diplomatică, de cerșire, pentru aceiași Silistră, la Petersburg, este resolvată favorabilă (pp. 325-6), cînd conflictul aliaților balcanici ni oferă noi perspective și intervenția militară, cu toată opunerea Vienei (pp. 327-8). Era ultima biruință a lui Carol I-iu, atît în politica externă, de astă dată în contra Austriei, dar și în politica internă, cu șefii de partide la picioarele sale sau umiliți (pp. 328-9). Pe această linie vine și schimbarea, voită de el, a guvernului, în Ianuar 1914, cu I. I. Brătianu.

2. Cel din urmă an al lungii Domnii, aducînd „tragedia" în zbuciumul conștiinții lui Carol I-iu (cap. III), înseamnă de fapt îndreptarea contra Austriei, ceia ce înțeleptul rege ocolise sistematic: „Campania din Bulgaria fusese de fapt primul capitol al războiului contra Austro-Ungariei" (p. 331), și Puterile evitau a recunoaște opera tratatului impus de România la 1913 (pp. 332-3). Regele însuși era atît de pornit, încît presință lui Czernin întregul proces de asuprire a Ardelenilor, cerînd ca Ungurii „să renunțe la pretenția lor de a domina tiranic" (pp. 334-5). Se dă aspectul Cabinetului Brătianu, cu noul său program de „reforme revoluționare": exproprierea și votul universal, și chemarea Constituantei (p. 337), dar nu se va înfăptui nimic definitiv. Atmosfera încărcată a Europei aduce visita Țarului în Maiu 1914, iar asasinatul din Seraievo, deslănțuirea războiului mondial. La cererea de a-și da concursul său de aliat, regele Carol I-iu nu răspunde (p. 340), iar la somația din Iulie a Centralilor de a mobilisa, el refusă hotărît, el rupînd astfel, *de fapt*, cu Centralii (pp. 341-2).

Sfîrșitul „tragediei" se dă însă în capitolul următor (IV): Consiliul de Coroană, la 3 August 1914, era numai o chestie de conștiință, regele recomandînd, de formă, intrarea în război „alături de Austro-Germani"; din toată expunerea reiese clar că în fond Carol I-iu era contra Austriei și numai faptul de a nu

www.dacoromanica.ro

putea să meargă alături de cei de sîngele lui îl tulbura cu „mustrări de cuget" (p. 347). Actul secret însuşi, încheiat prin miniştrii săi, Înţelegerea la 18 Septembre, cu zece zile înainte de a închide el ochii, asigurînd ocuparea Ardealului cu părţi din Bucovina şi Banat, în schimbul unei neutralităţi binevoitoare (p. 348) este semnificativ Totuşi Brătianu continua negociaţii de ambele părţi, angajînd şi atitudinea fraţilor neliberi prin misiunea lui C. Stere în Ardeal.

3. Un mare capitol, de vre-o optzeci de pagini, înfăţişează *Războiul nostru*, pătrunzînd în tainele diplomaţiei din timpul neutralităţii, capitol precedat, la schimbarea de Domnie, de neegalalabila caracterisare a personalităţii lui Carol I-iu (p. 351), urmat de portretele noului rege Ferdinand şi reginei Maria, cu aceiaşi pătrundere psihologică (pp. 352-3). Cei doi ani de neutralitate, „plini de vreme pierdută şi de adîncă decădere morală, prin pasiunile răscolite şi ispitele rele" (p. 362), aduc noi orientări ale şefilor lumii politice, în care ziarele cumpărate de Centrali căutau a face atmosferă (pp. 354-7), dar în fruntea noii direcţii se impune acţiunea hotărîtă a lui N. Filipescu, N. Iorga şi alţii, întărită de refugiaţii ardeleni cu Lucaci şi Goga în frunte. Se arată presiunile Aliaţilor asupra guvernului pentru intrarea în războiu şi causele lor (pp. 357-9), în timp ce I. I. Brătianu neglija înarmarea şi noua instrucţie militară.

Războiul hotărît de rege, care era silit de Aliaţi, — Consiliul de Coroană fiind numai spre a cere sprijinul ţării (pp. 360-3), — cu acţiunea militară pornită, conform sentimentului public, spre Transilvania, „nu era pregătit în toate sufletele", şi nici în ce priveşte mijloacele tehnice (p. 364), şi, ceia ce era mai grav, el e lipsit de o „concepţie superioară", „Statul Major fiind inexistent". Se anunţă că nu se va face aici schiţarea operaţiilor, „care în două luni de zile au dus la catastrofă", dar se dă în linii largi (şaisprezece pagini) analisa causelor care au dus la acea catastrofă militară din primul an de campanie (pp. 364-80). Se adaugă la causele înfrîngerii, „nu numai armamentul necorespunzător şi informaţiile copilăreşte superficiale, ci chiar *starea de spirit* a unei populaţii din care cei de sus, adesea conrupţi..., iar cei de jos, lăsaţi în cel mai adînc întunerec" (p. 376). Conducerea reală a operaţiilor se va lăsa, în Decembre 1916, generalului Berthelot şi Ruşilor, miniştrii, cari „nu simţiau în de ajuns" povara răs-

www.dacoromanica.ro

punderii, cu I. I. Brătianu în frunte, fiind deprimați și inactivi, — cu o quasi-administrație lăsată de ei supt ocupanți (pp. 378-9).

Tabloul ce oferă guvernanții retrași în Moldova este de măsura clasei politice care, în timpul teribilului flagel din primăvara 1917 și în cea mai gravă situație politică și militară, dădea un „rușinos și degradant spectacol" prin împotrivirea la reforme și prin intrigile de a lua puterea (pp. 381-2), supt cuțitul întins de Rusia pentru împărțirea țării; primejdii noi va aduce prăbușirea regimului țarist prin revoluția din Mart 1917.

Refacerea armatei, care cîștigă „prima adevărată și deplină" biruință a noastră cu generalul Averescu, neînțeleasă destul la Iași, n'a schimbat starea de spirit a acestei societăți vinovate, și ofensiva germană se producea, între 24 Iulie și 29 August, supt acest Guvern defetist, dar este răspinsă de „sublimul elan de jertfă" al ostașilor țărani. Se scot la iveală meritele generalilor pe rînd și acțiunea vînătorilor generalului Rasoviceanu contra debandadei bolșevice (p. 390), iar, ca avers al medaliei, faptele ticăloșilor cari pactisau cu dușmanul în teritoriul ocupat (p. 388) și, cam pe aceiași treaptă a decăderii, spectacolul dat, în Parlament, de setoșii de putere, cu Partidul Muncii în frunte (p. 391) și cu cei ce veniau din refugiul de la Odesa.

Armistițiul, la 22 Novembre, era cerut hotărît de generalul rus Șcerbacev (p. 389), dar oastea își urmă misiunea pe alt front, ocupînd treptat și discret Basarabia, a cării stare de spirit, „hotărît revoluționară" și ostilă pentru „țara boierilor", era prelucrată de un grup de conducători naționaliști, ajutați acum de un nucleu de Romîni din Regat și Ardeleni (pp. 392-4). Sfatul Țării, amenințat de bandele bolșevice, e salvat prin ocuparea Benderului și Ismailului de oști, înainte de 24 Ianuar 1918, cînd prin acțiunea concentrată a celor trei factori se proclamă independența micii republici (pp. 394-5) Se arată „dibăcia" lui Brătianu de a trece Guvernul altuia, — lui Averescu, — la ceasul tratativelor de pace silită cu dușmanii și măreția de suflet a regelui, care se relevă la clipele hotăritoare (pp. 395, 401); termenul păcii era fixat de dușman.

Urmează tragedia tratativelor, cu umilirea regelui, pentru a cărui menținere Centralii cereau amputarea hotarului carpatic, zbuciumul miniștrilor (pp. 397--9), dar greșeala de a fi tergiversat aduse sancțiuni în agravarea condițiilor, cu suferințile noi ale familiei

www.dacoromanica.ro

regale (pp. 401-2), în urletele presei vîndute. Tragedia zilelor dintre 17 şi 27 Februar se expune dramatic în cele şapte pagini, cu cele trei Consilii de Coroană şi „teribilele condiţii" adause în urmă de duşman (pp. 404-5), regele fiind nevoit a chema la cîrmă pe Marghiloman. Germanofilii se lăudau că ar fi obţinut condiţii mai bune, — cu un Ministeriu „menit să nu capete şi el mai nimic"; votarea Unirii Basarabiei dădea prilej lui Stere să facă agitaţie revoluţionară şi antidinastică; în fine pacea odioasă semnată la 7 Maiu, supt grele ameninţări, „definitivă" pentru Marghiloman (p. 409), împovărată cu oprobriul faptelor şi vorbelor Parlamentului „marghilomanist" (p. 410).

Incă din Iulie, autorul presimte apropierea zilelor înseninării (p. 411) şi revirimentul în Guvern chiar şi în public. Vine prăbuşirea militară a duşmanilor şi manifestaţiile de romînism în Ardeal şi Bucovina (pp. 412-3), aducînd noul Guvern Coandă, ocuparea Bucovinei şi decretul de mobilisare generală şi trecerea munţilor Moldovei de „ostaşii romîni aproape goi" (p. 414) şi momentele de triumf ale închinării Bucovinei şi Ardealului către regele Ferdinand.

3. *Lupta pentru consolidare.*

1. *Consolidarea Statului României Unite*, în cursul acestor două decenii (1919-39), se înfăţişează în trei capitole, din care cel d'intăiu va urmări consolidarea prin încheierea tratatelor de pace din 1919, pătrunzînd adînc în noile fenomene politice generale şi în psihologia diriguitorilor lumii de atunci (pp. 419-20), precum şi a oamenilor noştri cari au lucrat cu ei la aşezarea hotarelor noi; acţiunea lor este privită paralel cu cea militară a oştirii, prinsă în greaua încleştare cu noii duşmani de la Tisa şi Nistru; dar aceştia nu erau mai răi, une ori, decît diplomaţii de la Paris, în chestia hotarelor drepte, cerute de ai noştri. Se relevă astfel „gelosia Aliaţilor, cari-şi făcuseră cu totul alte calcule", răsturnate însă de biruinţa romînă la Nistru (p. 428), şi schimbările de Guvern în România, aduse de aceiaşi causă. De la 1922 înainte se va urmări, în acest capitol, numai politica externă, astfel că acele zece pagini (436-47) alcătuiesc cea mai veridică sintesă a relaţiilor externe ale României cu „trista Europă postbelică", criticînd şubreda construcţie a Micii Înţelegeri şi acţiunea diplomatică a lui N. Titulescu, pînă la revirimentul

www.dacoromanica.ro

adus în legăturile externe de regele Carol al II-lea şi la gravele probleme ce se pun din afară, de la 1938 încoace.

Desvoltarea şi evoluţia stărilor politice din lăuntru se dă sistematic, pentru aceste două decenii, de la 1919 la 1939, în două capitole separate, prin restauraţia din 1930, urmărind fiecare acţiune politică în „originea, fiinţa, scopurile şi metodele luptelor interne", deosebit, de la originile ei până la 1938, cînd factorii politicii europene vor determina adînca prefacere a regimului intern în România (p. 448).

2. *In Monarhia luptelor de partid înainte de Carol al II-lea* (cap. II) se începe o interesantă analisă, începînd cu partidul liberal, al cărui regim s'a menţinut numai prin „toleranţa regală" şi prin spiritul, nu al lui I. Brătianu, „monarhul ministerial isolat", ci al „Spartiatului chinuit" Vintilă, activ în a crea viaţa economică prin partidul său, care „nu aducea nici pricepere tehnică, nici capital, nici iniţiativă, nici, prea adesea ori, *onestitate*" (pp. 453-5). Criza dinastică a fost provocată şi exploatată cu iscusinţă rară de „cîrmuirea brătienistă", învinsă totuşi prin noile curente care porniseră „spre o totală prefacere revoluţionară". Pentru a explica acestea, d. N. Iorga se întoarce până în timpul războiului, spre a căuta izvoarele lor în acţiunea subversivă germană şi rusă; partidul socialist va deveni comunist în 1919, dar acţiunea lui este reprimată supt Guvernul Averescu (pp. 458-9). Din agitaţia felurită exercitată la sate va răsări mişcarea antisemită a tineretului studios, cu ramura hitleristă (pp. 460-61), lăsată a se desvolta de capul ei, pe diferitele Guverne, şi tot din ridicarea maselor rurale la viaţa politică se vor ridica cele două partide în luptă cu liberalii: Liga Poporului, a „şefului ce încorpora mitul", adunînd în jurul său elemente foarte disparate, presintată în evoluţia sa politică de la partidul popular, cu metoda forte, şi relaţiile cu Blocul, la exhibiţiile de „mussolinism", cu cei zece mii de ţărani, şi la rolul de „vicar al marelui partid" liberal, spre a putea veni trecător la Guvern în 1926.

Al treilea partid, în fine, cel care se va forma din partidul de clasă „ţărănesc" şi din Ardeleni, primul, înzestrat cu o ideologie fanatică, atrăgînd în fusiune partidele democratice locale din Bucovina şi Basarabia, după ce N. Iorga încercase a le organisa în „Blocul naţional şi democrat", care primi Guvernul, compus mai mult din Ardeleni, la 1919, Novembre. Frămîntările, cu desfacerea după căderea Guvernului Blocului, şi fusiunile stricate,

www.dacoromanica.ro

apoi reluate, în care rostul partidului „naţionalist-democrat", adecă al personalităţii politice de rol covîrşitor care era însuşi autorul, se trece supt tăcere; rolul lui Stere şi al lui Maniu se desvăluie în cruda realitate, până la venirea lor la cîrmă, agravînd o „situaţie financiară care era catastrofală" (pp. 477-8).

Cel din urmă capitol: „Regele nou şi agonia partidelor", încheiat cu *lichidarea* lor, va înfăţişa numai în liniile cele mai largi desnodămîntul firesc la care erau condamnate partidele, cu viaţa lor politică timp de trei şferturi de secol, lipsită de onestitate şi virtuţi civice. Se anunţă chiar de la început programul noului monarh, cu idei solide şi renovatoare (p. 480) şi silinţile pentru o concentrare de partide care nu s'a putut face. Istoricul lor sumar se face, „clasînd situaţiile şi evenimentele *pe categorii*", ca şi în capitolul precedent, începînd cu sumbrul tablou social, moral şi politic, care întorcea ţara la greutăţile din 1919, cu zece ani în urmă (pp. 481-2). Se urmăreşte perindarea Guvernelor de la 1930, în actele şi caracterele de samă, până la Novembre 1937 (greşit 1938), cînd înfrîngerea Guvernului Tătărăscu, biruit în alegeri de ţărănişti şi „Garda de fier" (pp. 487-8), pune problema de a presinta, întorcîndu-se înapoi, originile „acestei trăsnitoare surprinderi care strica toate socotelile", în fenomenele de agitaţie, dar şi în „evidenta primejdie ce venia de la crescînda învasie evreiască", pe care se luau la întrecere de a o resolvi două formaţii politice: „antisemitismul moldovean cuzist" cu organisaţia paramilitară, condusă acum de Goga (pp. 489-90), apoi şi „legionarismul codrenist", cu metode agresive, cu mistica lui şi legăturile externe, pe care nu le despreţuiau şi alţi oameni politici (pp. 491-2). Guvernul acordat lui Goga, care „crezu că a venit ceasul fulgerătoarei revoluţii naţionale", comiţînd grave stîngăcii, era socotit ca o transiţie spre regimul făgăduit de rege şi care nu se instală îndată, ci prin actul de la 10 Februar 1938.

N. A. Constantinescu.

Confesiune şi naţie

În *Arhiva Someşană* pe Octombre 1938-Mart 1939, p. 376 şi urm., în o foarte însemnată scrisoare din Viena, 3 Iulie 1852, a lui Ioan Maiorescu către episcopul Şuluţiu, e vorba de visita lui Francisc-Iosif în Ardeal, în care, chiar fără voia „episcopului

www.dacoromanica.ro

din Sibiiu" (Şaguna), care lucrează împotrivă, s'au reluat vechile lupte confesionale. Totuşi fără mişcarea din 1848 a mirenilor nu s'ar fi ales episcop la Orade vicariul din Sălagiu.

E tratată foarte aspru o circulară sibiiană, dar a fost provocată de cea din Blaj, îndemnând în zădar la convertirea ortodocşilor, episcopul din Orade arătând chiar că fără el toţi Românii „s'ar arunca în braţele Muscalilor".

Pe Împăratul ar fi să-l întâmpine „poporul român, inteligenţa toată şi chiar preoţia", cu cei trei prefecţi în frunte, — „Muntenii" (din Munţii Apuseni) fiind pomeniţi deosebit. I se va cere o „Academie naţională".

Şi I. Maiorescu se ridică energic contra acelor cari au stricat unitatea naţională din acel an 1848, Şuluţiu afirmând că sânt mai aproape credincioşii aceleiaşi confesiuni decât membrii uneia şi aceleiaşi naţii. Şi Şaguna e criticat de Maiorescu pentru că spune Guvernului că „se opune ridicolei *(sic)* fantome de dacoromânism".

Sentinţa cade, hotărâtă, bună pentru toate timpurile: „Cum nu vă deschideţi ochii să vedeţi ceia ce vede toată lumea: că nu aveţi rădăcini în popor şi că *pe câmp religionar nu puteţi câştiga inimile Românilor?* Cel ce cunoaşte cât de puţin istoria Românilor ştie că nu după religiune au însetat Românii de mai multe sute de ani încoace. Românii au avut totdeauna religiune şi, fără a mai cugeta dacă-s mai aproape de Roma veri de Constantinopole, au fost mulţămiţi în sufletul lor cu religiunea lor... Nu după religiune au însetat Românii de mai multe sute de ani şi cu atât mai puţin după compunerea controversei asupra celor trei-patru punturi ce despart pe cele două Biserici catolice, apuseană şi răsăriteană, şi pe care poporul român nu le înţelege, şi nu le înţelegem nici noi, cari am învăţat teologia câte patru, cinci ani. Românii au însetat după emancipare naţională şi", – adauge el, înşelându-se, după unele idei de atunci –, „după ocasiunea de a-şi comproba neîntinata lor credinţă şi aderenţă către Casa Austriei. Cei ce n'au înţeles aceasta, pot să fie încolo cât de învăţaţi, în istoria Românilor sânt idioţi. Iar cei ce înţeleg şi cu toate aceste vor să îndese Românilor o fericire a cării lipsă Românii nu o simt, aceştia nu sânt amici nici Guvernului, nici Naţiunii [1]."

[1] Pp. 380-1.

www.dacoromanica.ro

Episcopii s'a întâmplat să fie singurii capi ai naţiei: de ce-i fac rău însă prin îngustele lor preocupări confesionale? Unii dintre preoţi au răspândit la 1848 proclamaţiile lui Kossuth, „din Tisa până în mediul Ardealului". „Viu şi bun e Dumnezeu, şi eu tot cred că se vor da odată pe faţă faptele tuturor."

El, Şuluţiu, s'a îndepărtat de principiul care cere „să se uite, să rămână moartă şi să se lase desvoltării ei celei naturale în viitor toată causa ce se atinge de diferenţele confesionale între Români". „Nice un episcop singur, nici episcopii amândoi numai, nu pot represinta naţiunea, ci episcopii, cu inteligenţa, oficianţii şi represintanţii comunităţilor împreună." Aşa au făcut Ungurii, aşa au făcut Sârbii, al căror Patriarh a vorbit sârbeşte Suveranului.

Deci înaintea Împăratului să nu iasă numai unitul la Alba-Iulia, ci, la Sibiiu, toţi Românii, şi cu Braşovenii [1]!

N. Iorga.

Prinţul Constantin Moruzi

Există oameni, cari, cu toate că joacă un rol important în istoria ţării lor, sînt lipsiţi de biografie, mai cu sam cînd soarta face ca ei să-şi trăiască viaţa dincolo de hotarul patriei, fie chiar în Moldova de peste Prut, în Basarabia. Un fruntaş dintre aceştia, prinţul Constantin Moruzi [2], este eroul multor intrigi şi revolte, a fost şi izgonit din ţară în anii 1848, 1854 şi 1866, aşa încît, ori de cîte ori părăseşte Moldova, istoricii îl pierd din vedere, de şi presintă interes pentru ei.

Constantin Moruzi se trage dintr'o veche [3] familie, de loc din

---

[1] În acelaşi număr comemorarea (de d. Gheorghe Matei) profesorului Sever Mureşanu, grănicer mutat la Iaşi, la Şcoala de Frumoase Arte. S'a distrus Istoria Artei scrisă de acela care, în tesa-i de doctorat la Praga, se ridicase contra refacerilor lui Leconte du Noüy. — O alta a lui Iulian Marţian, harnicul adunător de manuscripte.

[2] Familia Moruzi a fost recunoscută ca princiară în Rusia, abia în 1893 (ucazurile din 9 Iunie 1893 şi 10 August 1905). V. Vasilievici, *Familiile titrate*, Petersburg, 1910.

[3] O tradiţie familiară coboară pe Moruzi din Împăraţii Comneni ai Bizanţului. *O Enciclopedie rusă* (ed. Brockhaus şi Efron, XXXIX, p. 215) afirmă că Moruzeştii l-au urmat pe Alexis Comnenul, în 1204, din Bizanţ la Trapezunt.

www.dacoromanica.ro

Trapezunt (din secolul al XVII-lea), așezată apoi la Bizanț și venită, în cele din urmă, în 1777, în persoana lui Constantin Vodă, să domnească peste Țările Românești [1]. El s'a născut în 1816. Cinci ani mai târziu, tatăl său, nepotul lui Constantin-Vodă, beizadeà Dimitrie Al. Moruzi, aflînd despre decapitarea fratelui său, dragomanul Nicolae, a trecut, deghisat ca marinar, de la Constantinopol la Odesa [2]. Mama lui Constantin, Sevastia, fata bogătașului grec Ierachi, a fost întemnițată la Constantinopol [3]. De altfel, din pricina destituirii tatălui lui Dimitrie, Constantin-Vodă, din Scaunul Moldovei, în 1806, a izbucnit războiul ruso-turc, iar la semnarea păcii din București, în 1812, doi frați ai Domnului demis, dragomanii Dimitrie [4] și Panaiot, au fost decapitați și ei,

---

[1] I. Filitti, *Arhiva G. Cantacuzino*, București, 1919, p. 278.

[2] In Rusia s'au retras și mai înainte : Maria, fata dragomanului Alexandru Moruzi, decapitat de Turci în 1769, fratele lui Constantin-Vodă, măritată cu generalul Comneno (părinții Ecaterinei Matei Crupenschi ; v. G. Bezviconi, *Familia Krupenski în Basarabia*, „Din trecutul nostru", X, 1939, p. 14) ; familia lui Scarlat Sturdza, căsătorit cu Sultana Moruzi, fata lui Constantin-Vodă ; familia Ipsilanti, descendentă dintr'o soră a lui Constantin-Vodă Moruzi (G. Bezviconi, *Din vremea lui Al. Sturdza*, „Din trecutul nostru", n-le 36-39, 1936, și *Eteria*, n-le 26-7, 1935) și alții. Între anii 1823 și 1825 familia Moruzi a fost împroprietărită în Sudul Basarabiei ; Dimitrie și sora sa Eufrosina Plainò au primit 6.000 și 3.000 desetini de pământ ; comnata lor, Ralú, văduva dragomanului Constantin Moruzi, decapitat și el în 1821, — 3.000 ; mătușa lor, Ralù Caliarhi, fata lui Constantin-Vodă. — 3.000 ; Eufrosina și Roxandra, văduva și fata dragomanului Dimitrie Moruzi, decapitat în 1812, — 6000 și 3.000, etc. (*Descrierea statistică a Basarabiei propriu-zise sau a Bugeacului*, Cetatea-Albă, 1899, p. 264 și urm.).

[3] E. Rizo-Rangabé, *Livre d'or de la Noblesse Phanariote*, Athènes, 1892, p. 87 și urm.

[4] Din căsătoria lui Dimitrie cu Eufrosina Suțu s'au născut șase copii ; Gheorghe, ofițer, mort la asedierea Varșoviei ; Constantin, născut în 1795 la Constantinopol și decedat în 1839 la Atena, consilier de Stat ; Aiexandru, locotenent, care a zidit în decada a opta casele Moruzi de pe Prospectul Liteinîi din Petersburg, căsătorit cu Elens Sturdza, apoi cu Nadejda, fata consilierului privat Teodor Hartulari, și decedat în 1880 (F. van der Hoeven, *Almanach de St.-Pétersbourg*, Petersburg, 1912, p. 351) ; Roxandra, măritată cu baronul T. Stuart (G. Bezviconi, *Baronii Stuart*, „Din trecutul nostru", n-le 13-14, 1934, pp. 35-38) ; Smaranda, 1801-1874, măritată cu T. Crupenschi din Chișinău (G. Bezviconi, *Familia Krupenski din Basarabia*, „Din trecutul nostru", X, 1939, p. 44), și Sevastia, domnișoară de onoare la Curtea Imperială.

www.dacoromanica.ro

fără să fie vinovați de trădare [1], dar și fără să fi rămas străini de unele negocieri suspecte [2].

Beizadeaua Dimitrie Moruzi nu s'a mai întors la Constantinopol. Bucurîndu-se de supușenia rusă, s'a așezat, — după pacea din Adrianopol (1829) —, în Moldova, la moșia Pechea, lîngă Galați, unde a murit în 1844. Acolo a crescut și Constantin, urmînd apoi studiile la München [3], la două Facultăți. Vorbia franțuzește mai bine decît un Frances, era un jurist neîntrecut, și un om de o frumuseță cu adevărat rară, așa încît el însuși repeta adesea: „așa frumuseță se naște odată la o sută de ani" [4]. Avea o putere de viață formidabilă. Era un purtător al vechilor tradiții, dar și un materialist specific grec, încercînd toate mijloacele de îmbogățire, cultivînd la moșia sa până și tutunul și năutul [5], totuși totdeauna înglodat în datorii, ba chiar ajuns la ruină. Nimeni nu-i putea contesta prestigiul unui boier mare, dar niciun om care avea un ban în buzunar nu ținea să rămînă supt același acoperiș cu el [6].

Revenit la Iași, tînărul Moruzi s'a căsătorit cu Pulcheria Cantacuzino (1824-1844). Ea a murit de timpuriu, lăsîndu-și zestrea moștenire fiului ei, Alexandru, născut în 1842. De aceia Constantin Moruzi nu ținea la fiul său, căruia nu i-a dat decît o creștere aleasă în străinătate.

A doua soție a prințului Moruzi a fost Ecaterina (1826-1891), fata lui beizadea Nicolae Sturdza (fiul lui Ioan-Vodă) și a frumoasei Marghioliția D. Ghica († 1888), măritată apoi cu C. Sturdza, răpită și măritată în cele din urmă cu N. Rosetti-Roznovanu. Cocoana Catinca a primit o creștere aleasă la Lemberg, era foarte inteligentă, ca și mamă-sa, dar, spre deosebire de tot neamul ei, avea o înfățișare ce-i permitea mai apoi să-și zică: „mama pădurii". Mică de stat, dar foarte energică, această femeie conducea cu autoritate pe cel mai frumos bărbat al timpului. Era și secretara lui la scrierea epistolelor, pe care le redacta, de altfel, după gustul ei [7].

[1] N. Iorga, *Pierderea Basarabiei și Moruzeștii*, în *Analele Academiei*, XXXIII, București, 1910, p. 176 și urm.

[2] G. Bezviconi, *Manuc-Bei*, „Din trecutul nostru", III-IV, 1938.

[3] Arhivele Statului din Chișinău. Dosarul no. 422, 1869, 153 file.

[4] Amintirile d-nei Natalia Gusti-Vișniacov.

[5] D. Moruzi, *Pribegi în țara răpită*, Iași, 1912.

[6] Amintirile D-lui G. E.-K.

[7] Amintirile d-nei N. Gusti-Vișniacov și ale d-lui G. Ermolinschi de Korczak.

www.dacoromanica.ro

Fiul prințului, Dimitrie Moruzi, într'un roman: „Pribegi în țara răpită" (Iași, 1912), dă biografia romanțată a tatălui său, — „Alecu Mavrocosta", autorul însuși fiind tînărul „Titi". Aflăm din roman, dar și din istorie [1], că prințul Moruzi a luat parte activă la revoluția din 1848. În Mart, el a participat la ședințile conspiratorilor și la presintarea unei petiții a boierilor către Vodă. La Pechea, Bălțătești și Hangu, frații Moruzi, Cantacuzino și Catargiu pregătiau o resistență armată. Se zvonise că județul Tutova a fost organisat de C. Moruzi și Vasile Ghica. Cînd fratele lui Constantin, Alecu, a fost prins, guvernul se temea de încercarea prințului de a-l elibera, cu ajutorul Grecilor și al altor vagabonzi. S'a dat ordin ca Moruzi să fie adus, viu sau mort. Rănit și arestat în pădurea de la Bărboși, — continuă D. Moruzi —, tatăl său era să fie otrăvit, de trei ori, de oamenii lui Mihai-Vodă Sturdza. El a mărturisit [2] că Mitropolitul era silit la acțiune, că N. Rosetti-Roznovanu căuta Domnia, iar germenii revoltei au fost tinerii veniți de la studii din Paris, printre cari erau frații Cazimir, de fel din Basarabia. Supus rus, a fost expulsat, împreună cu soția sa, peste Prut. Moruzi a plecat la Odesa, unde, în costum spaniol, își etala frumusețea de „urmaș al împăraților Comneni", din balconul otelului „Londra". Doamnele încercau un pelerinagiu, și, din gelosie sau din tristețe că a emigrat, cocoana Catinca și-a tăiat părul, după un vechiu obiceiu [3].

Mihai-Vodă Sturdza părăsește țara, și prințul Moruzi se întoarce la Iași, unde e ales Domn Grigore Ghica, prietenul lui din copilărie, dar și rivalul în viața romantică a timpului, Cîțiva ani mai tărsiu, Moruzi se ceartă cu Domnul. Causele sînt multiple: intrigi politice, intrigi amoroase, poate și cearta cu amanta lui Grigore-Vodă, pe care Dimitrie Moruzi o invocă în roman. În orice cas, Ghica îl declară agent al Rușilor și, pe vremea războiului Crimeii, în Novembre 1854, i se dă un termen de șase zile să părăsească țara. Dintr'o polemică de mai tărziu [4], aflăm cîteva acte în original:

„Domnului Prinț Constantin Moruzi.

„Prințule, în urma comunicației Excelenței Sale Derviș-Pașa,

[1] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IX, pp. 125-6.
[2] N. Iorga, *l. c*
[3] Amintirile d-nei N. Gusti-Vișniacov.
[4] Ziarul *Telegraful Novorosiei*, n-l 2692, de la 2/14 Februar 1884.

www.dacoromanica.ro

de la 10/22 Novembre, guvernul este înştiinţat că, în circumstanţele existente, persoana voastră e suspectă, şi, luînd în consideraţie starea de război, Alteţa Sa Omer-Paşa a hotărît că, în calitate de supus rus, trebuie să fiţi expulsat imediat. În urma acestora, Vă ordonăm, conform hotărîrii mai sus arătate, să părăsiţi Principatul, în termen de şase zile. Secretar de Stat, Constantin Ghica. Iaşi, 14 Novembre 1854".

Tot ce a putut să facă prinţul Moruzi a fost să protesteze în faţa comandantului armatei austriace, contele Coronini[1]:

„Excelenţei Sale Contelui Coronini.

Comandantul Suprem al armatelor Maiestăţii Sale Imperiale şi Regale în Principatele Dunărene.

„Conte, familia mea se trage din Constantinopole şi este una din cele mai pătimite în urma măcelului groaznic din 1821, cînd a fost primită supt apărarea puternică a Ocrotitorului creştinilor din Orient şi şi-a găsit a doua patrie în mărinimoasa Rusie. După pacea de la Adrianopol, tatăl mieu a început să strîngă rămăşiţile neînsemnate ale pămînturilor familiale, ce s'au păstrat în amîndouă Principatele, unde tatăl său şi bunicul au fost de cîteva ori Domni, şi a sfîrşit prin aceia că s'a aşezat în Moldova, care, după relaţiile sale familiale şi avere, a devenit patria sa. Supunîndu-se legilor ţării, tatăl mieu şi-a păstrat, în acelaşi timp, ocroti ea ce i-a fost m'lostiv conferită prin ucazul Împăratului Alexandru I. După moartea tatălui mieu, am socotit de datoria mea să urmez drumul pe care el mi l-a tras.

„După plecarea Excelenţei Sale prinţului Gorciacov, toţi supuşii ruşi au fost lăsaţi supt ocrotirea legilor ţării. Căsătorit cu o Moldoveancă, proprietară a două moşii în Moldova-de-Sus, pămînt pe care îl lucram paşnic, ocupat cu întreprinderile mele comerciale şi, afară de aceasta, legat prin contract de Guvernul însuşi, am crezut că o să am posibilitatea să muncesc supt apărarea legilor ţării. Ieri, Alteţa Sa Prinţul Domnitor mi-a făcut cunoscut că supremul comisar turc Derviş-Paşa, din ordinul comandantului suprem turc Omer-Paşa, mă somează cu expulsarea mea din ţară, considerîndu-mă drept spion rus.

„Conte, la întrarea ştirilor Imperiale şi Regale, Excelenţa Sa Baronul Hess, într'o proclamaţie specială, a prom's tuturor

[1] *Telegraful Novorosiei, l. c.*

www.dacoromanica.ro

locuitorilor paşnici că vor fi ocrotiţi de legi. Fiind victima unei măsuri private, basată pe calomnie, rog pe Excelenţa Voastră, în numele Suveranului vostru milostiv şi August, să nu admiteţi executarea condamnării mele înainte de a se face o cercetare prevăzută de lege. Tot ce pot opune învinuirii generalisimului-renegat [1], e că n'am abdicat nici de la credinţa părintească, nici de la sentimentele de recunoştinţă şi stimă pentru Augustul mieu ocrotitor; din contra, ca un locuitor paşnic al acestei ţări, n'am stîrnit niciodată îndoieli asupra persoanei mele în opinia oamenilor cinstiţi.

„Permiteţi-mă să Vă rog, Excelenţă, să primiţi expresia înaltei stime cu care am onoarea a fi al Excelenţei Voastre slujitor supus, C. Moruzi".

Din roman aflăm că Moruzi întreţinea, cu contract de la Stat, poştele de cai de la Mihăileni la Galaţi şi Focşani. Totuşi, nu i-a ajutat nici aceasta, încît, la 29 Novembre, din carantina de la Sculeni, C. Moruzi povesteşte păţaniile sale [2]:

„Excelenţei Sale, Generalului Aghiotant şi Cavalerului Kotzebue, Şeful Statului Major al armatei de Sud.

„Excelenţă, la 14/26 ale lunii curente, secretarul de Stat al Principatului Moldovei, printr'o comunicaţie, a cării copie am onoarea a o alătura, mi-a făcut cunoscut că sînt dator să plec din Moldova, în termen de şase zile, din ordinul generalisimului turc Omer, care mă consideră suspect. Întemeindu-mă pe proclamaţia baronului Hess, dată în numele Suveranului, m'am adresat, printr'o scrisoare a cării copie, la fel am onoarea s'o alăturez Excelenţei Sale, contelui Coronini, comandantul armatelor imperiale şi regale în amîndouă Principatele, cerînd aplicarea garanţiilor ocrotirii legilor ţării, în chestia mea.

„Am primit o promisiune verbală că mi se va da un răspuns peste douăsprezece zile, pe cînd termenul arătat în primul comunicat era numai de şase zile, încît am simţit datoria să presint protestul alăturat, drept răspuns la comunicatul secretarului de Stat. Alteţa Sa prinţul n'a binevoit să permită secretarului să-l primească, şi am înaintat o copie de pe acest protest consulatelor austriac şi

---

[1] Omer-Paşa (1806-1871) a fost creştin, Mihail Latosch, fiu al unui ofiţer austriac.

[2] *Telegraful Novorosiei, o. c.*

www.dacoromanica.ro

grecesc. M'am adresat la mai mulți avocați din Iași, dar nimeni n'a îndrăznit să ia asupra sa administrarea averii unui om suspect. Atunci, lăsînd totul în grija cerului și pe răspunderea Guvernului moldovenesc, am trecut Prutul ieri, 28 Novembre, însoțit de soția și copilul mieu, și avînd asupra mea numai acele puține lucruri care se găsiau în casa mea din Iași.

„Excelență, ieri încă eram proprietarul unei averi însemnate; astăzi, prădat și fugar cu familia mea, cer Excelenței Voastre să aduceți la cunoștința Excelenței Sale Prințului Gorciacov situația mea tristă, precum și să atrageți atenția sa asupra protestului alăturat, ca să pot nădăjdui, într'o vreme potrivită, să-mi restabilesc drepturile.

„Primiți, Excelență, expresia stimei mele înalte, cu care am onoarea să fiu al Excelenței Voastre slujitor supus, C. Moruzi.

„Carantina din Sculeni, 29 Novembre 1854."

Odată cu prințul, s'a refugiat la Sculeni și vărul său, Panaiot, fiul dragomanului beizadea Constantin Moruzi, decapitat în 1821. Acest Panaiot a luat asupra sa comanda voluntarilor în războiul de la 1854, murind cinci ani mai tărziu la Viena[1]. Fiul său, Constantin, născut în 1848, a fost, în Rusia, ofițer de marină, atașat la Legația din München și consilier de Stat[2].

Răspunsul dat de prințul Gorciacov[3] comandantului armatei rusești a cam întîrziat, de oare ce, — după cum povestește în de roman D. Moruzi —, carantina ținea patruzeci de zile, în Balcani, la Varna, bîntuind holera:

„Domnilor Prinți Constantin și Panaiot Moruzi.

„Am adus la cunoștința Ministeriului Imperial al Afacerilor Străine causele care v'au silit să părăsiți Moldova, precum și îngrijorarea în privința siguranții voastre în cas de ședere în Principate. Actualmente, Cancelariul Statului mi-a comunicat că Maiestatea Sa Imperială a binevoit să confirme aprobarea eliberată d-voastră de a rămînea în Rusia atîta timp, cît ar trebui pentru siguranța voastră personală, sau pănă cînd veți avea temeiuri de a vă feri de neplăceri în Moldova. Contele Nesselrode adaogă că noi niciodată

[1] E. Rizo-Rangabé, *o. c.*

[2] F. van der Hoeven, *Almanach de St.-Pétersbourg*, Petersburg, 1912, p. 351.

[3] *Telegraful Novorosiei, l. c.*

www.dacoromanica.ro

n'am refusat adăpost, în Rusia, familiilor urmărite de Poartă şi că familia d-voastră are un deosebit drept la compătimirea şi ocrotirea Guvernului. Mi s'a încredinţat, în consecinţă, să vă eliberez permisiunea cuvenită pentru prezenţa la Chişinău sau în oricare alt oraş din interiorul Rusiei, dacă aceasta are să vă fie mai comod, rămînîndu-vă d-voastră libertatea deplină să vă înapoiaţi în Moldova, îndată ce ea se va întoarce la un aşezămînt drept şi normal.

„General-Aghiotant, Prinţ Gorciacov.

„Chişinău, 19 Ianuar 1855."

Din carantină, C. Moruzi anunţă pe un vechiu prieten al său, Dimitrie Russo, la Chişinău, că vine să se aşeze la el. Moruzeştii visitează familiile Catargiu, Crupenschi, pe mareşalul Iorgu Balş, pe prinţul M. Cantacuzino şi pe alţi boieri mari, în ale căror saloane prinţul arată fineţa sa de „causeur" european. Puţin înainte, la Chişinău, a fost guvernator generalul Feodorov, iar mai apoi Ilinschi şi Fonton de Verrayon, căsătorit cu o Filipescu [1]. Romanul lui D. Moruzi zugrăveşte destul de bine societatea contemporană, întrunită în jurul prinţului Gorciacov, unde apar Romîni din Moldova, – Cantacuzino, Moruzi, Sturdza, Balş, Rosetti, dar şi din Muntenia –, Lenş Slătineanu, Filipescu, Bălăceanu, Dabija, Racoviţă, Cafengiu şi alţii. Balurile se ţin lanţ, strălucind tinerii Basarabeni, dar şi fraţii veniţi din depărtare, chiar printre adiutanţii lui Gorciacov, Dimitrie Crupenschi şi Petre Cheşco [2], Iorgu C. Sturdza şi Dadu Filipescu.

După cîteva luni de şedere în Basarabia [3], lui C. Moruzi i se propune de către o delegaţie a nobilimii, compusă din bătrînul I. Cheşco, Dim. şi Al. Russo şi I. Dicescu, să fie ales mareşal provincial al nobilimii. Cîţiva ani mai tărziu, în 1872, aceiaşi propunere i-a făcut-o guvernatorul Basarabiei, Şebeco, dar prinţul a declinat-o [4].

Cu greu, C. Moruzi şi-a orînduit situaţia materială, plecînd la moşiile soţiei sale, Cosăuţi şi Ciripcău, din judeţul Soroca. Mai

---

[1] G. Bezviconi, *Semi-mileniul Chişinăului*, „Din trecutul nostru", n-le 31-34; 1936, p. 62 şi urm. şi n-le 17-20; 1935, pp. 109-18.

[2] Viitorul cumnat al lui C. Moruzi; G. Bezviconi, *Natalia Cheşco, Regina Serbiei*, „Din trecutul nostru", n-le 17-20, 1935, pp. 59-74.

[3] *Telegraful Novorosiei.*

[4] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

pe urmă, el s'a judecat pentru moşiile din judeţul Cahul, Manta şi Vadul-lui-Isac.

În răstimp [1], Grigore Ghica-Vodă părăsise Iaşii, şi Teodor Balş ajunsese Caimacamul ţării, bun, dar şi slab. C. Moruzi se întoarse ca supus rus, într'o uniformă de curtean, strălucitoare ca aurul şi, după o primire grandioasă, s'a instalat la palatul Roznovanu, al soacrei sale. Il vedem din nou „la masa nebunilor", – cum spunea cocoana Catinca –, încunjurat de C. Negri, Lascar Răducanu, M. Costachi-Epureanu, Al. Moruzi (fratele său), V. Alecsandri, A. Beldiman, A. Cuza, M. Kogălniceanu şi alţii. S'ar fi vorbit că Moruzi ar putea ajunge Domn, şi tocmai el ar fi amintit pentru prima oară pe A. Cuza, candidat la Domnie. Cocoana Catinca s'a împotrivit, mai tărziu, ca soţul ei să fie „dădacă la ciocoiul Cuza". S'au găsit însă alţii să-i ameninţe cu decretul de surgunire din 1854. Moruzeştii s'au întors în Basarabia, unde i-a găsit scrisoarea [2] aceluiaşi Cuza, ajuns Domnitor:

„Iaşi, 23 Ianuar 1859,

„Dragă Constantine, scrisoarea ta a sosit la timp; mi-a fost necesară, de oare ce, în noua mea situaţie, în jurul mieu sînt puţini prieteni credincioşi, de şi sînt mulţi cari doresc să pară drept aceştia. Afacerea cu Polonii e în mînile judecătorilor; ei sînt arestaţi aproape toţi. Nu te îngriji de aceasta; ei nu vor face niciun rău nimănui. Au compromis numai pe prinţul lor. Transmite salutările mele princesei. În ceia ce priveşte însă pe Mimi, spune-i că el e un glumeţ. Nu i-a fost dat niciodată să mă păcălească la orice ar fi, şi biruinţa ei există numai în închipuirea lui; mi se pare că am temeiu să afirm că, în această privinţă, şi Moldovenii nu vor obţinea mai mult decît d. Mimi. Îţi trimet, alăturat, o proclamaţie în limba francesă şi un exemplar din ziarul „Monitor", unde este tipărit ordinul pe armată şi scrisoarea mea către ministrul Justiţiei şi prin care rog să fiu scutit de visitele insuportabile ale represintanţilor magistraturii superioare, visite curat formale, fără vre-un folos şi care, pe lîngă asta, au însuşirea să mă plictisească mult. Tu cunoşti pe Moldoveni, în ceia ce priveşte laturea morală şi exterioară; despre aceasta n'am să încep să-ţi vorbesc. La noi, nu se mai îndoieşte

[1] Romanul lui D. Moruzi.

[2] Traducere din ruseşte, după *Telegraful Novorosiei.*

www.dacoromanica.ro

aproape nimeni că, dacă este nevoie de unire, contopirea rămîne totuşi nedorită; că guvernul, ales din partidul naţional, are să fie totdeauna expresia adevărată a nevoilor ţării şi ordinii, necesar atît pentru buna ei stare materială, cît şi pentru o organisare înţeleaptă şi progresivă. Vezi dar că dorinţa ta se realisează. Acuma, am o rugăminte către tine: te rog mult în relaţiile noastre private să întrebuinţezi un ton familiar, să fii sincer şi să-mi spui: *tu*; pentru mine acest *tu* este o expresie sinceră a prieteniei. Şi aşa aud destul: „prinţ", „Alteţă" şi alte titulaturi. Între noi nu trebuie să fim prinţi; rămînem numai doi prietenl, nu-i aşa, Costachi? Nu-ţi fie teamă că nu vom şti să amintim că sîntem prinţi, în casul cînd cineva ar uita acest lucru. Pe prinţ, îl vor vedea totdeauna şi-l vor recunoaşte după dreptatea lui, consideraţia pentru legi şi societate.. N'aş termina niciodată să-ţi vorbesc, dacă aş asculta dorinţa mea. Cu toată inima, al tău Al. C. Cuza.

„P. S. Deschid scrisoarea ca să-ţi spun c'am fost ales în unanimitate Domn al Munteniei, lucru mare, serios şi maiestos".

Totuşi Constantin Moruzi a rămas în Basarabia, refusînd chiar onoarea ce i s'a propus pentru fiul său, Alexandru, de a întra în armata noului Domn, ca adiutant domnesc. În 1862, s'a stabilit la Dănuţeni, pe malul Prutului, în faţa cuibului Roznovăneştilor din Stînca. Aici, într'o vară, următor unui rămăşag cu vecinul său, colonelul D. Ermolinschi [1], prinţul şi-a zidit o casă, nu prea spaţioasă, cu ziduri groase, din vălătuci, cu o terasă împrejur. Un fir nevăzut unia Stînca şi Dănuţenii, Moldova de dincolo şi de dincoace de Prut, punînd la cale acele intrigi politice, pe care le ticluiau în trecut bătrînul Iordachi Rosetti-Roznovanu, fiul său Nicolae († 1858), iar, astăzi, cocoana Marghioliţa, văduva lui Nicolae, o mamă ambiţioasă, care visa Domnie pentru fiul ei, Nunuţă. Era doar mama-soacră a prinţului Moruzi, care le orînduia toate în saloanele cocoanei Marghioliţa [2] din Stînca, dar mai cu samă din casele Roznovanu din Iaşi. Acolo a petrecut iernile anilor 1861-1863 familia Moruzi, prinţul Constantin vorbind cu Domnitorul Cuzs, visitînd pe Toderaş Balş, pe Didiţă Mavrocordat şi pe alţii [3].

[1] Amintirile d-lui G Ermolinschi de Korczak.

[2] Influenţa lui C. Moruzi asupra soacrei o semnalează R. Rosetti, în „Amintirile" sale Bucureşti, 1927, II, p. 13.

[3] Romanul lui D. Moruzi.

www.dacoromanica.ro

La detronarea lui Cuza-Vodă, prințului Moruzi nu i-a fost greu s'o convingă pe cocoana Marghiolița[1] să încerce a dobîndi Coroana Moldove pentru unicul ei fiu, Nunuță, fiul aceluia care în zădar căutase Domnia în 1849 și nepotul altui pretendent. În mijlocul nemulțămirile existente, la Iași s'a încercat o lovitură de Stat. Moruzi propunea proclamarea cumnatului său ca Domn al Moldovei, asigurînd sprijinul hotărît al Rusiei și al Porții. Ieșenii trebuiau toți să-l urmeze, căci altfel vechea Capitală pierdea din însemnătatea ei; garnisoana, regimentul 5 de linie, alcătuită din Moldoveni și adepți ai lui Cuza-Vodă, nu putea să se opună. Un comitet presidat de Nunuță Roznovanu și dirijat de C. Moruzi, a luat ființă și a activat grabnic.

La 2 April 1866, cocoana Marghiolița, prevenită de ginerele ei a primit „comitetul", poruncind fiului să accepte Domnia. A doua zi, la 3 April, Mitropolitul Calinic Miclescu s'a pus în fruntea bandelor organisate de Toderiță Lățescu. La Iași se aflau pe atunci doi locotenenți domnești, generalul Nicolae Golescu și Lascar Catargiu. Golescu s'a adresat consulului rus printr'o scrisoare, semnalînd intrigile lui Moruzi, pe care prefectul poliției l-a invitat să plece. Dar Moruzi i-a răspuns că în acel moment „nu poate să renunțe a ajuta pe cumnatul său, Nicolae Roznovanu, la îndeplinirea planurilor politice ce le urmărește, prevăzînd o mare vărsare de sînge".

Prințului i s'a dat un termen de a părăsi țara, până la 2 April, oara 3 d. a., ceia ce el n'a avut nici gînd să facă, răspîndind prin Iași manifeste. Mulțimea, strînsă a doua zi în fața Mitropoliei și a casei Roznovanu, trebuia să pornească spre Palat. Prințul Moruzi, Roznovanu, Lățescu, frații Aslan, Inge Rober, Cocriță Casimir și alții încunjurau pe Mitropolit. Generalul Davila a poruncit mulțimii să se retragă. O salvă de arme a trupei a împrăștiat pe răsculați. Toți au fost arestați, afară de Lățescu și C. Moruzi, care, deghisat în Evreu bătrîn, a pribegit la Dănuțeni. Prințul a plecat din Moldova lui pentru a treia și cea din urmă oară.

Acest luptător înăscut nu s'a astîmpărat nici în Basarabia. I se deschidea un teren larg de activitate în viața publică a provinciei. Cînd mareșalul provincial, N. Crupenschi (1866-69) a declarat la Petersburg, la constituirea noului așezămînt agrar[2], că Basarabia

[1] R. Rosetti, *Amintiri*, ucurești, 1927, II, pp. 9-20.
[2] *Telegraful Novorosiei.*

www.dacoromanica.ro

nu poate fi supusă legislaţiei existente în restul Împărăţiei, în Moldova fiind şerbi numai Ţiganii, resultatul a fost surprinzător. Propunerea sa ca totul să fie evaluat în bani, – munca ţăranilor socotită pentru imposite şi arenzi –, la împroprietărire, a dat consecinţe desastroase pentru moşieri. Două treimi din averile lor au trecut la ţărani, împroprietăriţi de cîte opt la şasesprezece ori mai mult decît cei din restul ţării, exact ca şi în Polonia, unde Rusia căuta simpatiile masselor populare, în detrimentul latifundiarilor catolici[1]. Mai mult, lucrările împroprietăririi urmau să se facă în timp de cinci ani, ceia ce opria pe acest termen orice posibilitate de circulaţie a bunurilor rurale. Prinţul Moruzi a plecat la Petersburg, presintînd, la Ţarscoe-Selo, Împăratului Alexandru al II-lea o scrisoare de zece rînduri, în franţuzeşte, anulînd termenul de cinci ani şi admiţînd diferite înlesniri. Prinţii M. Cantacuzino şi I. Manucbeiu i-au mulţămit lui Moruzi[2] din partea nobililor basarabeni.

Lupta împotriva familiei Crupenschi, care începe să-şi consolideze din ce în ce partidul, continuă. Demiterea guvernatorului Coniar (1883) dă prilej lui Moruzi să publice, într'o formă umoristică, o serie de articole, redînd „vinovăţia" lui Coniar, – modestia, dragostea pentru musică, etc. Ziarul „Telegraful Novorosiei" (18 Novembre, 9 şi 17 Decembre 1883, 11, 12 şi 21 Ianuar, 2 Februar 1884) publică foiletoanele prinţului Moruzi. El se ridică împotriva partidului lui T. Crupenschi, închegat din judeţul Tighinea. Moruzi face parte din blocul moldovenesc, vorbeşte românește la adunări, ceia ce nu-i place guvernatorului Iancovschi.

Polemica în ajunul alegerilor a fost menţinută de tînărul Nicolae Catargiu, care răspunde prinţului în numele partidului Crupenschi, dar ca şi cum ar fi fiul unei mame ofensate de Moruzi. Astfel îi vine mai uşor. În Februar urmează răspunsul lui Moruzi, înzestrat cu documentele ce le publicăm aci. El vorbeşte şi de mareşalul debarcat, Chiriac V. Leonard, pe care N. Catargiu şi bătrînul Pavel Cuzminschi l-au numit, într'o adunare a judeţul Bălţi, ucigaş, făcînd alusie la focul ce a fost la Leonard, cînd a ars în fîn un servitor evreu. Pavel Cuzminschi răspunde şi el[3], iar fiul său, „moş Pavalache, de astăzi, pe atunci preşedinte al zemstvei ju eţului Bălţi, cere prin-

[1] G. Bezviconi, *C. Stere, romanul său şi unirea*, „Din trecutul nostru", n-le 31-34 din 1936, p. 115.

[2] *Telegraful Novorosiei.*

[3] *Foaia Odesei*, 12 Februar 1884.

www.dacoromanica.ro

ţului achitarea imediată a unor datorii la Zemstvă, în sumă de 4.000 de ruble. Titi Moruzi şi moşierul Tomuleţ sînt trimişi la Cuzminschi tatăl, provocîndu-l la duel din partea lui C. Moruzi. N. Catargiu îl mai acusă pe Moruzi de a fi intervenit pentru revoluţionarul Zamfir Ralli (Arbure), care, eliberat pe garanţia prinţului din închisoare, a fugit în străinătate. Moruzi răspunde că a fost rugat de d-na R., mătuşa tînărului, recomandată de C. Cazimir din Mileşti, pentru salvarea unui „copil nepriceput", amestecat în nenorocita afacere a lui Neciaev.

Este o etapă puţin cunoscută din viaţa aventuroasă a lui Zamfir Ralli-Arbure (1848-1933) [1], povestită întru cîtva şi în amintirile sale din revista „Bîloe" (Petersburg, Iulie 1906). Studentul Ralli l-a cunoscut pe învăţătoraşul Neciaev în 1868. Activitatea lor comună de răzvrătire a tineretului, începută în Februar 1869, a avut ca efect, în luna următoare, prima arestare a lui Ralli, iar, în Maiu, intemniţarea lui la castelul Litovschi. Complice la complotul lui Neciaev, la finele lunii Iunie, a trecut pragul cetăţii Petropavlovsc, urmînd a fi deportat în Octombre 1871. Parte din suferinţile sale autorul le descrie în „Temniţă şi exil", lipsită de adevăr, căci, – pe cît ştim din cele ce aflăm mai jos –, în urma intervenţiei lui Moruzi, tînărul este eliberat din cetate, fără să fi fost deportat şi fără să fi evadat [2]. Zamfir Ralli fuge în Elveţia, unde îşi continuă activitatea, călcînd, nu numai obligaţia sa faţă de Moruzi, dar şi cele ce le scrie în scrisoarea alăturată. El continuă chiar legăturile cu Neciaev, care şantajează, în Octombre 1869, pe avocatul Colacevschi, iar în Novembre omoară pe studentul Ivanov. Indignarea lumii intelectuale se revarsă asupra lui Neciaev; scriitorul Dostoevschi se interesează de soarta lui Ivanov, pe care-l redă întru cîtva în romanul „Demonii", supt numele de Şatov [3]. Pănă şi anarhistul Bacunin scrie, la 17 August 1871, lui S. Serebrennicov despre Naciaev, venit la Zürich, numindu-l: „un meloman al omorului, un primejdios şi desfrînat nebun, care sperie oamenii şi împotriva căruia trebuiesc luate măsuri salvatoare." Şi numai studentul fugar Zamfir Ralli continua să-i fie prieten acestui Neciaev, stabilit supt numele de Lüde s, la Zürich, în primăvara

[1] G. Bezviconi, *Raili-Arbure*, „Din trecutul nostru", n-le 17-20 din 1936, pp. 75-94.

[2] Aceasta ni-a confirmat-o şi d. G. V. Madan.

[3] *Caietele cu note ale lui T. M. Dostoevschi*, Moscova, 1935.

www.dacoromanica.ro

anului 1872, chiar la Ralli. Dar iată scrisoarea studentului către C. Moruzi, pe care acesta o publică, destul de naiv, în 1884 (?), crezînd că a făcut un lucru bun, eliberînd pe „nevinovatul copil" din temniţă [1]:

„Mult Stimate Prinţule,

„N'am să caut să mă justific în faţa d-voastră, de oare ce toate justificările în acest timp, din partea mea, ar fi ne la locul lor. Presenţa mea în străinătate într'un viitor apropiat ea însăşi are să fie o justificare pentru mine. Lipsa de credit a situaţiei mele în Basarabia, pierderea speranţei de a mă întoarce într'una din Universităţile ruseşti, dorul şi lipsa de activitate, iată ce m'au silit să fug şi să studiez. Acum, urmez medicina la una din Universităţile elveţiene ; studiez, cetesc şi în felul acesta îmi îmbogăţesc cultura. Cărţile serioase şi instrucţia terminată îmi vor da dreptul deplin de a vă presinta justificarea mea. Atunci d-voastră veţi fi în stare să judecaţi dacă am fost în drept să procedez astfel.

„Eu mă amestec în viaţa emigranţilor politici, şi causa este cea mai simplă. Am găsit o mulţime de cărţi în limbile germană şi francesă, care mi-au absorbit şi-mi absorb toată atenţia. Mult trebuie să ştie cineva ca să se considere unitate politică ; eu nu pot să iau asupra mea această răspundere, de oare ce înainte de toate sînt cinstit. Înainte de toate, se cere ştiinţă, ştiinţă serioasă, nu superficială. Am învăţat să lucrez şi numai să lucrez, adecă să-mi îmbogăţesc cunoştinţile : iată ţelul pribegiei mele.

„Deci, judecaţi-mă, prinţule, dacă socotiţi că am călcat cuvîntul ce v'am dat. Îndată ce voiu termina cursul, şi voiu primi diploma, mă voi preda judecătorilor patriei mele, de oare ce atunci n'are să-mi fie ruşine să mă presint la judecată.

„Profit de prilej, prinţule, ca să vă exprim, încă odată, recunoştinţa mea cea mai adîncă pentru eliberarea mea din cetatea Petropavlovsc. Să mă credeţi, prinţule, că asemenea lucruri nu le uită niciodată nici inima cea mai nerecunoscătoare. Cu respect sincer, rămîn devotatul d-voastră, Zamfir Ralli, Milano, 10 Mart."

Sora princesei Ecaterina Moruzi, Profiriţa Sturdza, s'a măritat cu ofiţerul Petru Cheşco. Fiica lor, Natalia, născută în 1859, a petrecut o bună parte din tinereţă la Dănuţeni, Chişinău şi

[1] *Telegraful Novorosiei.*

www.dacoromanica.ro

Odesa, la familia Moruzi, tutoarea ei în urma morţii premature a părinţilor [1]. Constantin Moruzi şi cocoana Catinca au pus la cale căsătoria nepoatei lor cu vărul ei de-al doilea [2], prinţul Milan Obrenovici. La 17 Octombre 1875, soţii Moruzi au însoţit-o pe pupila lor în primul rînd al oaspeţilor, la altarul catedralei din Belgrad. Ei s'au bucurat cînd, în 1882, Natalia a fost proclamată regină a Serbiei, şi tot Catinca Moruzi a însoţit-o pe Regina Natalia, cînd i-a fost dat să treacă, prin Basarabia, în exil.

Dar, într'o bună zi, la 26 Februar 1886, pe cînd încerca să facă un pasians, prinţul Constantin Moruzi a murit subit. Ultimele cuvinte i-au fost: „Ce porcărie!"

Le-a spus, de sigur, în franţuzeşte [3], căci în această limbă vorbia, în calitate de şambelan al Curţii Imperiale, revoluţionarul şi patriot romîn, nepot şi strănepot de Domni, cu sînge fanariot.

Cocoana Catinca a rămas să-l plîngă, dar, cînd cineva, mîngîind-o, a spus că se va ruga pentru păcatele prinţului, care ar fi făcut curte şi altor femei, această boieroaică, mîndră şi în momente ca acestea, a răspuns: „Soţul mieu n'a avut păcate!"

Ea a murit cinci ani, mai tărziu, la Sulina, ruinată şi refusînd fiului Dimitrie moştenirea. Era îngrijită de o slujnică credincioasă, căreia i-a cerut să arunce în Dunăre cheia de la camera în care a murit [4].

În „Livre d'or de la Noblesse Phanariote" [5], E. Rizo-Rangabé spune că Dimitrie Moruzi, fiul prinţului Constantin şi al cocoanei Catinca, născut la Iaşi, în 1850, s'a căsătorit cu contesa Teresa Gizycka (născută în 1856). Adevărul este că, tocmai din causa căsătoriilor cu o guvernantă şi cu o soră de caritate, Titi Moruzi s'a certat cu părinţii şi a părăsit Rusia, pe care o uria din ce în ce mai mult, mai ales de cînd Ruşii n'au intervenit pentru salvarea Tronului fiului reginei Natalia [6].

---

[1] G. Bezviconi, *Natalia Cheşco, Regina Serbiei, Din trecutul nostru*, n-le 17-20 din 1935, pp. 59-74.

[2] Mama prinţului, Maria Catargiu, era fiica Smarandei Balş, sora Nataliei, soţia lui I. Cheşco.

[3] Amintirile d-nei N. Gusti-Vişniacov.

[4] Amintirile d-nei N. Gusti-Vişniacov.

[5] *O. c.*

[6] Amintirile d-nei N. Gusti-Vişniacov, vecină de moşie, care s'ar putea spune că a fost crescută în familia Moruzi.

www.dacoromanica.ro

El a studiat la Sorbona; a fost apoi ofițer în statul-major al generalului Nepocoicițchi. Trecînd mai pe urmă Prutul, a ajuns supus romîn și subprefect la Sulina. Sămăna cu tatăl său, dar era ca o caricatură a lui. Uria pe fratele său mai mare, care a făcut o carieră mai frumoasă, și-și revărsa ura asupra cumnatei sale, a despre care vom vorbi mai jos.

Mi se pare că sora de caritate a renunțat la căsnicie, în schimbul sumei de 100.000 de ruble, ce i-a predat-o secretarul reginei Natalia, Clarici. Această „femeie urîtă", – așa-i spunea familia –, murit aproape la o sută de ani în Ospiciul din Iași.

Nici cu cea de a doua soție a sa, Titi n'a fost fericit; ea a fost surgunită la mănăstire. A mai avut un fiu, care a ajuns ofițer în Franța. Regina a cumpărat vărului o casă la Tătărași, mahala a Iașilor, unde a și trăit acest om „cu multe năcazuri și puțini prieteni" [1]. L-a ajutat materialicește, pe cînd scria opere literare, destul de mediocre, afară, – poate –, de romanul autobiografic, sprijinit, pentru dragostea de Romîn din Basarabia, de profesorul N. Iorga. Operei lui D. Moruzi îi vom dedica însă un studiu special. El a murit în 1914.

Fiul mai mare al prințului Constantin, Alexandru (1842-1900), din causă că trebuia să moștenească zestrea mamei sale, dar pe care n'a primit-o, n'a fost iubit de tatăl său. I s'a propus să iea pe una din fiicele prietenului lor, Ioan Manuc-beiu, Armeancă mustăcioasă, dar cu avere; tînărul a preferat însă pe frumoasa Amalia Pavel Zizinia, născută în 1848, fiica unui negustor falit, consul grec la Odesa. Multe moșteniri așteaptau pe tînăra-i soție, dar... șase unchi ai ei au murit faliți, unul după altul. Folosindu-se de această căsătorie (1867), Constantin Moruzi l-a gonit pe fiul său de acasă.

Prințul Alexandru a intrat în diplomație, ajungînd și el șambelan. Frumusețea soției lui și viața ei scandaloasă, – semnalată și de Titi –, i-au creat o atmosferă puțin prielnică. Era o femeie a „ermitajului oriental", care nu-și ascundea legăturile: la Petersburg cu ministrul Vanovschi, la Constantinopol cu ambasadorul Ignatiev, în Egipt cu Tevfic-Pașa. Contesa Ignatiev a declarat că va părăsi Constantinopolul, dacă nu va pleca această contesă

[1] Prefața, de N. Iorga, la *Rușii și Romînii*, București, 1906, p. VI.

www.dacoromanica.ro

Amalia, iar la Cairo, unde represinta Rusia, într'o comisie internaţională, lui Moruzi nu i se întindea mîna.

Soţii Moruzi au avut cinci copii: pe Pavel, născut în 1869, ofiţer de gardă, Maria, născută în 1871 şi măritată, în 1896, cu viteazul general conte T. A. Keller [1]; Alexandru, născut în 1873, la Constantinopol, căsătorit cu o Francesă, şi Dimitrie, născut în 1884, *gentilhomme* ataşat la Ministeriul Curţii Imperiale, căsătorit cu Maria, fata Portughesului Manuel Figueira d'Almeida [2]. Bătrîna princesă Amalia a trăit după revoluţia rusească în Grecia, risipind o moştenire şi murind, nu de mult, în sărăcie.

Nefericită soartă pentru toţi aceşti oameni, cu talent, cu pasiuni, cu o viaţă zbuciumată, dar din care însuşiri nu s'au ales, totuşi, cu nimic.

Gheorghe Bezviconi.

O carte italiană despre dreptul românesc în Ardeal

– „La Transilvania. Aspetti diplomatici e politici" (Milano, 1939, 138 pp.) –

Supt acest titlu, d. Lilio Cialdea, de la Institutul pentru studii de politică internaţională din Milano, scrie un studiu asupra Transilvaniei, a cărui importanţă este cu mult scăzută de două fapte: în primul rînd, evidenta tendinţă de a presinta lucrurile într'o formă cu totul alta decît realitatea şi, în al doilea rînd, lipsa de consecvenţă a autorului, în ce priveşte părerile sale asupra acestor probleme. Cu cîţiva ani înainte, într'un studiu cu titlul: *Per la storia dei Romeni di Transilvania* [3], d. Lilio Cialdea presinta aceste probleme cu totul altfel, adecă în sensul adevărului istoric, astfel că valoarea celor spuse acum, în urma unei supărări pe Romîni, cum mărturiseşte singur, într'o scrisoare adresată d-lui Iorga [4], în faţa oamenilor cu judecată cumpănită are o valoare cu totul diminuată.

---

[1] Fost ofiţer în regimentul Lubenschi din Chişinău, comandantul corpului de cavalerie, împuşcat de bolşevici.

[2] Filogerman, veteran al războiului franco-german, emigrat în Grecia şi căsătorit cu o Bazili. Din căsătoria lui D. A. Moruzi s'au născut următorii copii: Eufrosina, Alexandru, Sergiu şi Manuel.

[3] *L'Europa Orientale*, Milano, 1930, an. X, p. 274.

[4] Vezi *Neamul Românesc*, 1940, no. 62 din 27 Mart, p. 1.

www.dacoromanica.ro

În primul capitol, „Notiţe istorice asupra Transilvaniei", după ce înfăţişează delimitarea istorică-geografică a Transilvaniei, trece la presintarea stărilor de aici supt stăpînirea romană, afirmînd că necontenită şi tot odată grava presiune barbară a provocat retragerea Romanilor şi abandonarea regiunilor colonisate în mîna barbarilor (p. 10), pentru ca, mai departe ceva, să spună că această chestie nu e încă pe deplin lămurită (p. 13, nota 1). Cu toate că pentru d-sa nu e deplin lămurită chestiunea continuităţii elementului roman la stânga Dunării, afirmă că acest element s'ar fi retras peste Dunăre. Aceste două afirmaţii şi contrazicerea dintre ele trădează de la început spiritul în care va fi tratată chestia mai departe. Astăzi, chestia este pe deplin lămurită, şi nu mai susţine nimeni evacuarea complectă a Daciei la „271", ci retragerea numai a legiunilor şi a unei părţi din populaţia oraşelor peste Dunăre. Însuşi d. Cialdea, cu nouă ani înainte, combătînd teoria imigrării de peste Dunăre, susţinută de istoriografia maghiară, susţinea aceasta cu o bogăţie de argumente [1], cu o cumpănire dreaptă, care exteriorisa convingerea autorului, pentru ca, acum, să vină să-şi renege singur spusele, dar totuşi neîndrăznind a-şi argumenta noul punct de vedere, dîndu-şi samă că ar fi zădarnică o astfel de hasardare.

În capitolul II, vorbind despre temeiul modern al problemei Transilvaniei şi hotărîrea de la Trianon, îşi arată nemulţămirea faţă de această hotărîre, ca şi cum unirea Transilvaniei s'ar fi făcut pe nedrept (pp. 33-6). La această acusaţie îi răspundem că oamenii politici de la Trianon nu ni-au acordat acest teritoriu ca un dar al bunovoinţii lor, căci la început s'au arătat chiar puţin binevoitori faţa de noi, ci numai după ce li-a fost înfăţişată problema Transilvaniei în adevărata ei realitate, şi-au dat samă de dreptatea causei noastre şi ni-au acordat ceia ce ni se cuvenia, de drept şi de fapt [2]. Nedumerirea d-lui Cialdea în privinţa fixării frontierei romîno-maghiare se datoreşte necunoaşterii realităţilor din această parte a României. Nu numai noi, sau „potentaţii" de la Trianon, între cari era şi representantul Italiei, Orlando, au găsit, în felul acesta, soluţia cea mai echitabilă

[1] L. Cialdea, *l. c.*

[2] Vezi studiul lui Gh. Brătianu, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919*, Bucureşti 1939

www.dacoromanica.ro

între două popoare, dar chiar oamenii politici şi de ştiinţă maghiari fixau graniţa naturală între elementul romîn şi cel maghiar pe o linie mai la Apus decît graniţa actuală. Contele Ştefan Bethlen spunea, la 1912: „Romînii depăşesc în număr pe Unguri şi pe toate celelalte naţionalităţi din ţară în toată Transilvania, în trei circumscripţii din Maramureş, în toate circumscripţiile din Sălaj, în cele mai multe din Satu-Mare, Bihor, Arad, ca şi din Caraş-Severin şi în multe circumscripţii din judeţul Timiş-Torontal...[1].“

La aceste constatări se mai adaugă precisiile etnografului Varga Gyula, care, în acelaşi an, spunea că aparţin Romînilor districtele şi regiunile: Valea-lui-Mihai, Secueni şi Marghita, judeţul Sălaj întreg şi cel al Sătmarului, Sudul judeţului Ugocea şi cel al Maramureşului[2], iar contele Ştefan Tisza spunea, într'un discurs din 1914, Februar 20, că localitatea Gest, unde se găseşte moşia lui, în judeţul Bihor, este situată exact între teritoriul etnic al Romînilor şi al Ungurilor[3]. Dacă examinăm harta cu punctele fixate de aceşti oameni politici şi învăţaţi maghiari, cari de sigur cunoşteau mai bine realităţile etnice decît d. Cialdea, observăm că graniţile etnice fixate de ei ni erau cu mult mai favorabile decît ni s'au fixat la Trianon şi prin urmare decît le avem astăzi[4].

În capitolul III, Distribuţia naţionalităţilor în Transilvania, iarăşi constatăm o deosebire de cifre între cele date de d. Cialdea şi cele oficiale, deosebire favorabilă elementului maghiar. Populaţia Transilvaniei la 1910 se ridica la numărul de 5.248.522 de suflete, din care Ungurii formau numai 1.498.849[5] şi nu 1.661.805 de suflete, cum spune d. Cialdea (p. 50), iar după statistica din 1930 ei au scăzut la 1.483.000. Această scădere a numărului Maghiarilor. care nu este de 70.000, cum socoteşte d. Cialdea

---

[1] Grof Bethlen István, *Az oláhok birtokvásárlásai az utolse öt évben*, „Cumpărarea de moşii de către Romîni în ultimii opt ani“, Budapest, 1912, p. 3

[2] *Budapest Szemle*, 1912, p. 340.

[3] S. Dragomir, *La Transylvanie Roumaine et ses minorités ethniques* Bucarest 1934, p. 64.

[4] Aceasta se poate vedea şi din harta anexată la sfîrşitul cărţii d-lui C ialdea.

[5] S. Manuilă, *Tendinţile mişcării populaţiei în judeţele din Transilvania în anii 1920-27*, în *Transilvania, Banatul Crişana şi Maramureşul*, I, Bucureşti 1929, p. 672

www.dacoromanica.ro

ci numai de 15 000, îl surprinde pe autor, precum și creșterea populației românești cu 380.000. Pentru a-i înlătura nedumerirea îi vom ajuta și noi cu o explicație plausibilă, ca să nu fie nevoit a și-o găsi în alte lucrări, evident tendențioase. Că unii dintre Maghiari au părăsit Transilvania după unire este adevărat, și foarte firesc să fie așa, căci aceștia au fost aduși aici ca funcționari, dar nu aveau nimic comun cu aceste părți românești, n'au prins rădăcini nici la suprafață măcar, încît, în momentul cînd o schimbare a intervenit, fără să lase nimic în urma lor au plecat. Așa dar nu din causa licențiării din funcțiuni au părăsit Transilvania, căci cei ce aveau un interes cît de mic să rămînă și o oarecare dragoste față de acest pămînt au depus jurămîntul pe Constituția românească și s'au acomodat noilor împrejurări de viață, și astfel au rămas mai departe în funcțiuni, au primit pensii și au beneficiat de toate drepturile, fără nicio deosebire de naționalitate. Pe lîngă acei veniți pentru profituri și cari au plecat, au mai părăsit Transilvania unii cari nu s'au putut accomoda, și mai ales marii latifundiari, cari nu puteau să se împace cu forma adevărat liberală de la noi, egalisarea tuturor claselor și mai ales împroprietărirea țăranilor. Dar ce înseamnă 15.000 de locuitori cari eu părăsit Transilvania cînd vedem că și astăzi se întîmplă schimbări de populație, de sute de mii și milioane, chiar și între țări care trăiesc în bună înțelegere! Pe lîngă aceasta, scăderea populației maghiare se mai explică și prin faptul mistificării resultatelor statistice din 1910, scoțînd mai mulți Unguri decît erau în realitate, și mai ales prin scăderea celei romîne, după cum reiese clar dintr'o statistică a lui Jászi Oskár din 1912, care presintă astfel sporul populației maghiare în diferite epoci:

De la	1850	până	la	1869	Maghiarii	au	sporit	cu 5.200
„	1869	„	„	1880	„	„	„	„ 302.000
„	1880	„	„	1890	„	„	„	„ 294.000
„	1890	„	„	1900	„	„	„	„ 437.000[1]

Sporul populației maghiare după această statistică maghiară a fost de 1.038.000 în șaptezeci de ani, și acest spor a fost extraordinar de mare în epocile cînd Transilvania a trecut supt ad-

[1] Jászi Oskar, *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetségi kérdes*, Budapest 1912, pp. 378-9.

www.dacoromanica.ro

ministraţia maghiară şi deci şi statisticile erau făcute de Maghiari, — 1869-1900, un spor de 1.033.000 în treizeci de ani, pe cînd, în timpul cînd această provincie era supt administraţia nemţească, 1850-1869, deci douăzeci de ani, sporul nu s'a urcat decît la 5.200.

Pentru o mai justă icoană a etnicului ei, — spune autorul, — a împărţit Transilvania în opt zone. Nu vom discuta decît zonele de populaţie unde datele statistice ale autorului nu concordă cu realitatea, evidenţiindu-se tendinţa de subiectivitate în favoarea populaţiei minoritare. Zona I-a cuprinde Sudul Transilvaniei de-a lungul Carpaţilor meridionali, unde populaţia românească se ridica la 892.087 [1], şi nu 890.000 (p. 57), faţă de 135.800 populaţie nemţească şi 136.000 populaţie ungurească. Zona a II-a cuprinde teritoriul de la margenea Carpaţilor Orientali, zona secuiască, — judeţele Odorheiu, Ciuc şi Trei Scaune —, unde populaţia românească este de 48.430 [2], iar nu 45.000 (p. 58), faţă de 349.207 [3], şi nu 353.000, populaţie secuiască (p. 58).

Zona a III-a cuprinde judeţele Turda şi Cluj, unde populaţia românească este de 365.000 faţă de 51.000 de Maghiari şi circa 50.000 de Germani.

Ajungînd la zona a V-a, teritoriul de graniţă din spre Ungaria, judeţele Sălaj, Bihor şi Satu-Mare, cu toată părerea de rău, autorul e nevoit să recunoască, şi chiar modificînd cît se putea datele statistice, majoritatea absolută a populaţiei româneşti faţă de minorităţi. Autorul dă pentru această zonă o populaţie românească de 585.000 (p. 60), pe cînd în realitate est de 685.000 [4], — o mică greşală de 100.000 de Romîni în favoarea minorităţilor, — iar Maghiarii numai 333.000.

Zona a VI-a e formată din judeţele din centrul Transilvaniei, — Braşov şi cele două Tîrnave, — vechea ţară săsească, unde populaţia românească se ridica la 230.000 faţă de 120.000, cea săsească.

Zona a VII-a şi a VIII-a le constituie Banatul, unde iarăşi se observă o mică deosebire între cifrele statistice care represinta etnicul acestui teritoriu. Romînii sînt în Caraş-Severin 332.000

[1] S. Dragomir, *o. c.*, p. 42-4.
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*

www.dacoromanica.ro

faţă de 20.000 de Maghiari [1], şi nu 30.000, cum crede autorul (p. 64), iar Şvabi numai 48.000 şi nu 50.000.

Sfîrşind partea demografică a Transilvaniei, în cap. IV autorul se ocupă cu aspectele politice, sociale, economice şi spirituale din Transilvania, ajungînd la concluzia că Romînii în mare majoritate sînt păstori şi agricultori, preferînd a ocupa zonele muntoase (p. 65). Este adevărat că ocupaţia de căpetenie a Romînilor e agricultura, dar tot atît de adevărat este că ei ocupă atît zonele muntoase, cît şi cele deluroase şi de şes, – s'a arătat clar aceasta prin datele statistice de mai sus –, căci agricultură se poate face în zonele de deal şi şes, şi nu în cele muntoase.

În ce priveşte populaţia oraşelor, a burghesiei româneşti, sîntem de acelaşi părere cu autorul că ea este de dată recentă, de oare ce supt presiunea stăpînirii maghiare era aproape o imposibilitate pentru Romîni de a ajunge la oraş [2], funcţiunile fiind peste tot închise pentru ei, astfel că pe lîngă puţini intelectuali cari exercitau anumite profesiuni libere, – în special avocatura –, doar cariera preoţească li era deschisă, care era la sat, şi nu la oraş. Totuşi şi în această situaţie populaţia românească urbană se ridica la 17,6% faţă de 53,4% cea maghiară şi 15,4% cea nemţească, iar astăzi proporţia este 35,0% populaţie românească urbană, faţă de 37,9% maghiară şi 13,2% nemţească [3].

Printre vechile centre de cultură românească din Transilvania, afară de Bistriţa şi Caransebeş, fiind centre ale unor regimente de graniţă, şi Sibiiul şi Braşovul, centre săseşti, amintite de autor

---

[1] *Ibid.*

[2] Scriitorul maghiar Bihary Béla astfel presintă această situaţie a împiedecării ajungerii populaţiei româneşti la oraşe înainte de războiu: „La classe moyenne dominante en Hongrie, par son idéologie, à tenu à distance la bourgeoisie roumaine et saxonne, limitant en même temps leur possibilité de développement. Par suite de cette attitude, la bourgeoisie roumaine n'a pu se développer que jusqu'au point où la bourgeoisie hongroise a pu remarquer son existence et lui suscite aussitôt toute sorte d'entraves; tandis que la bourgeoisie hongroise, élément prépondérant et gouvernant de l'Etat, a assuré progressivement son propre développement par la force et l'influence"; Bihary Béla, *A román középosztály kialakulása* („Evoluţia clasei de mijloc româneşti"), în *Kerunk*, Iulie-August 1933. Cf. şi Victor Jinga, *La Transylvanie économique et la thèse révisioniste hongroise*, în *Revue de Transylvanie*, Cluj, 1934, an. I, pp. 309-33.

[3] Dr. S. Manuilă, *Aspects démographiques de la Transylvanie*, în *La Transylvanie*. Bucureşti, 1938, pp. 325-6.

www.dacoromanica.ro

(p. 66), un loc de frunte îl ocupa Făgăraşul, unde în secolul al XVI-lea era o şcoală de preoţi şi învăţători, tipărindu-se cărţi pentru usul acestora, alături de Blaj, al cărui rol cultural-naţional stă mai presus de oricare altul dintre Carpaţi şi Tisa.

Nu e atît o lipsă de pătrundere şi de cunoştinţă a realităţilor, cît mai ales o rea-voinţă de care dă dovadă autorul, cînd afirmă că Romînii din Transilvania „generalmente sono mediocri lavoratori" (p. 67). Înfăţişarea progresului făcut de Transilvania, în toate ramurile de activitate, de la Unire încoace, cu date precise, va fi de ajuns pentru a combate această afirmaţie, fără a mai fi nevoie de comentarii.

În 1919 erau în Transilvania 1.101 întreprinderi industriale cu 176-300 HP, cu un capital de 145 milioane lei aur, cu o producţie în valoare de 4.441.000 lei şi cu 71.156 lucrători; în 1927 erau 1.727 întreprinderi industriale, cu 226.109 HP, cu un capital de 459 milioane lei aur, cu o producţie de 20.614.000 lei aur şi cu 90.175 lucrători. Aşa dar în timp de 7 ani numai, întreprinderile industriale au sporit cu 626, forţa motrice cu 49.809 HP., capitalul cu 314 mil. lei aur, valoarea producţiei cu 15.973.000 lei aur, iar numărul lucrătorilor cu 19.019 [1].

Din valoarea totală a producţiei transilvane, *pentru fiecare lucrător revine o medie de 228.000 lei anual.*

Situaţia agricolă din Transilvania se înfăţişează într'un progres îmbucurător. Dacă terenurile mai accidentate nu sînt atît de proprii agriculturii, îngrăşămîntea cu azot, superfosfat şi gunoire răsplăteşte deplin munca omului. Îngrăşămîntea, aratul de vară, — ogorul —, apoi cel de toamnă, — une ori chiar de trei ori se ară pămîntul —, apoi sămănatul, plivitul grîului sau prăşitul porumbude două, trei ori au sporit producţia din Transilvania cu 25 /$_0$-35%. Se mai fac intense asanări, irigaţii şi canalisări. Se pune mai mult interes în special pentru cultura plantelor textile şi oleaginoase, a căror cultură în 1919 ocupa 5,82% din teritoriul arabil, iar în 1927 ocupa 15,47%, iar cultura plantelor industriale aproape s'a dublat: de la 1,46 /$_0$ în 1919 a ajuns la 2,3% în 1927 [2].

---

[1] Cesar Popescu, *Evoluţia industriei din Ardeal după Unire*, în *Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul*, vol. I, p. 492.

[2] I. Ciomac, *Cultivarea pămîntului în Transilvania în ultimii zece ani*, în *Transilvania, Banatul...*, vol. I, p. 324.

www.dacoromanica.ro

La fel și cultura grîului s'a intensificat simțitor; de la 27,19%, cît ocupa în 1919, s'a ajuns la 36,17% în 1927.

Nu numai munca s'a intensificat dar și producția cantitativ și calitativ a crescut simțitor. De unde în 1920 o unitate de suprafață producea 9,1 hl. de grîu, în 1928 producea 17 hl.; săcara de la 9 6 hl. a crescut la 15,3 hl.; orzul de la 12,3 hl. a crescut la 20,8 hl., ovăsul de la 17,3 hl., la 25,2 hl., etc.[1]. O mie de boabe de grîu în 1920 cîntăriau 28,4 gr., iar în 1928 cîntăriau 55,4 gr.

Exportul animalelor din Transilvania se ridica, la 1928, la 75.654 vite cornute, 11.710 oi și 192.893 porci, iar cărnurile se ridicau la 19.444 tone[2].

Exploatarea minelor din Transilvania încă dovedește un progres uimitor. De unde în 1919 producția cărbunelui era de 1.337.253 tone, în valoare de 238.992.920 lei, în 1928 era de 2.726.322 tone, în valoare de 2.382.470.260 lei, a petrolului, în 1919, 47,259 kg., în valoare de 18.000 lei, în 1924 era de 72.200 kg., în valoare de 154.003 lei[3]; a gazului metan: 59.674.489 mc., în valoare de 2.442.667 lei, în 1920. s'a urcat la 126.181.124 mc., în valoare de 84.541.353 lei, în 1926; a aurului de la 730,096 kg., în valoare de 18.252.400 lei, în 1919, s'a ajuns la 2.002.135 kg., în valoare de 224.303.299 lei, în 1927; a argintului de la 2.430.185 kg., în valoare de 3.159.242 lei, în 1919, s'a ajuns la o producție de 4.374.338 kg., în valoare de 12.466.963 lei, în 1927[4].

Comerțul românesc încă a luat un avînt lăudabil în Transilvania de la Unire încoace. De unde în 1922 aveam numai 54 bănci și 105 societăți naționale, cu un capital de 822.352.57 lei, în 1927 aveam 610 bănci, 544 societăți industriale, 363 societăți comerciale și 31 diverse, cu un capital de 10.441.995.953 lei[5].

Dacă vom trece la capacitățile intelectuale ale poporului romîn din Transilvania, pe care autorul nu vrea să le recunoască,

---

[1] *Ibid.*, p. 326.

[2] T. Cristea, *Creșterea animalelor în Transilvania*, în *Transilvania. Banatul...*, pp. 439-42.

[3] I. Iancu, *Exploatările miniere din Transilvania și Banat în anii 1919-1928*, în *Transilvania, Banatul...*, vol. I, pp. 448, 450.

[4] *Ibid.*, pp. 449, 464-5, 484.

[5] Cesar Hârjescu, *Situația comercială în Ardeal de la alipire*, în *Transilvania, Banatul ...*, vol. I, pp. 567-8.

www.dacoromanica.ro

de şi a trăit mai multă vreme în mijlocul lui, vom înfăţişa cîteva cifre care represintă aceste capacităţi pentru poporul românesc din Transilvania de la 1920 încoace şi pentru cel maghiar de la 1872 până la 1918, – data înfiinţării Universităţii din Cluj, până la trecerea acesteia în patrimoniul Statului romîn. În primul deceniu de existenţă a Universităţii româneşti din Cluj, 1920-1930, activitatea ei se ridica la 5.716 cărţi, articole şi alte publicaţii, în timp ce activitatea primului deceniu, 1872-1883, al Universităţii ungureşti clujene se ridica la 1.839 de astfel de publicaţii, pentru ca de abia în 46 de ani, 1872-1918, să ajungă la cifra de 7.146 [1].

Nu numai aceste cifre dovedesc superioritatea culturală a Romînilor din Transilvania, dar ea e recunoscută de toţi represintanţii Statelor mondiale şi de Universităţile europene şi americane cu ocasia deschiderii ei, în 1920. Vom da numai cîteva din aceste mărturii, restul, care formează un volum întreg, putînd fi consultate de oricine se interesează [2].

Martin Franklin, ministrul Italiei, spunea că „acest popor romîn, după ce a suferit o mie de ani în tăcere, va desvolta minunat cultura românească, de la care avem mai mult decît promisiuni, avem şi fapte [3]". Rattigam, ministrul Marei Britanii, spunea că acest fapt este „încoronarea renaşterii Romînilor", iar „unirea Romînilor" va da posibilitatea marilor calităţi ale poporului romîn să se manifeste în toată strălucirea lor. Naţiunea romînă va aduce în domeniul ştiinţii şi al artelor o bogată contribuţie la tesaurul comun al omenirii" [4]. Universitetea din Lausanne îşi manifesta „imensa bucurie" de a afla că „poporul ardelean îşi creiază un înalt focar de ştiinţă, din care va emana geniul rasei voastre nemuritoare" [4]. Dar d. Cialdea, timp de trei ani, cît a stat la Cluj, n'a fost niciodată să vadă Institutul de Istorie Naţională, de Studii Clasice, de Psihologie, Museul Limbii Romîne, etc., care

[1] I. Crăciun, *Activitatea ştiinţifică la Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj în primul deceniu, 1920-1930*, Cluj, 1935, pp. 12-13.

[2] *Serbările pentru inaugurarea Universităţii din Cluj*, 31 Ianuar, 2 Februar 1920. Ed. francesă, *Fêtes de l'inauguration de l'Université roumaine de Cluj*, Bucureşti, 1920.

[3] *Serbările*, p. 39; *Fêtes*, p. 40.

[4] *Serbările*, p. 40; *Fêtes*, p. 41.

[4] *Serbările*, p. 103; *Fêtes*, p. 105.

www.dacoromanica.ro

sînt toate creaţii româneşti, neexistînd înainte astfel de instituţii de cultură, instituţii ce pot sta alături cu ale oricării alte ţări apusene cu o civilisaţie de milenii, pe cînd noi le-am organisat numai de douăzeci de ani.

Atîtea probe concrete, atîtea mărturii competente cumpănesc mai mult în balanţa justiţiei decît afirmaţiile lipsite de probe ale unui necunoscător şi nerecunoscător [1].

Nici afirmaţia că după Unire cele două Biserici româneşti din Transilvania, – ortodoxă şi unită –, ar fi trăit în neînţelegere pe teren politic şi bisericesc nu presintă nicio seriositate. La istorica adunare de la 1-iu Decembre 1918, de la Alba-Iulia, cînd s'a proclamat Unirea, punctele acestei hotăriri au fost anunţate poporului atît de episcopul Lugojului pe atunci, Patriarh al României mai tărziu, Miron Cristea, cât şi de cel unit al Gherlei şi Clujului, Iuliu Hossu, pentru ca tot amîndoi să presinte Regelui Ferdinand aceste hotăriri, alături de laicii Vasile Goldiş, ortodox, şi Al. Vaida Voevod, unit. La încoronarea de la Alba-Iulia din 1922 au luat parte, atît represintantul Bisericii ortodoxe, Miron Cristea, cît şi al celei unite, Vasile Suciu. La fel amîndoi la încoronarea Regelui Carol şi la toate actele de importanţă naţională: ambele Biserici erau alături, într'o perfectă armonie.

Tot atît de lipsită de temeiu, ba chiar absurdă, este şi afirmaţia că Biserica romînă unită ar dori autonomia Transilvaniei, fapt concret fiind că represintantul ei, Iuliu Hossu, a proclamat această unire, şi niciunul din conducătorii sau membrii ei n'au manifestat niciodată această tendinţă, ci în toate ocasiile şi-au spus răspicat şi tare dorinţa de unire veşnică. De unde a scos această afirmaţie d. Cialdea am vrea să o ştim şi noi, şi tot odată să ni spună cînd s'a întîmplat, vre-odată măcar, un asemenea fapt.

După înfăţişarea acestor chestii, trece la presintarea succinctă a fiecării minorităţi în parte. Începutul îl face elementul secuiesc, despre care ni se spune că a fost surprins de constatarea unor învăţaţi romîni cari i-au declarat de aceiaşi origine cu Romînii (p. 72). D. Cialdea interpretează greşit constatările unor antropologi romîni cari, pe basa examinării sângelui, au găsit că doar com-

[1] D. Cialdea a fost bursierul României vre-o trei ani şi profesor în România mai mulţi ani.

www.dacoromanica.ro

poziţia sanguină a Secuilor e similară cu aceia a Romînilor, ceia ce dovedeşte că, la venirea lor, aici au găsit o populaţie românească numeroasă, care s'a asimilat în masa secuiască şi i-a influenţat într'o măsură destul de mare în toate ramurile vieţii lor, aşa dar şi în compoziţia lor biologică[1].

Trecînd la minoritatea maghiară, nu conteneşte cu compătimirile pentru tratamentul puţin uman ce-l sufere din partea stăpînirii româneşti. Dar cît de înăbuşitoare şi vitregă este această tratare suferită de Ungurii din Transilvania ni-o dovedeşte însuşi autorul puţin mai departe, cînd spune că Maghiarii din Transilvania au organisat în puţini ani peste patruzeci de ziare locale, peste o sută de săptăminale politice, artistice şi sportive şi cam patruzeci de reviste literare. Dacă şi acest tratament se poate numi vitreg şi asupritor, ce putem spune atunci despre tratamentul pe care l-a suferit presa noastră în vechiul regim maghiar, în care, între anii 1886 şi 1918, au fost condamnaţi trei sute cincizeci şi trei de ziarişti romîni la un total de o sută treizeci şi unu'de ani, zece luni şi douăzeci şi şase zile de închisoare şi la o amendă de 13.791 coroane aur[2].

În ce priveşte tratamentul pe care-l sufere Şcoala şi Biserica maghiară de la noi, vom expune mai jos, cu date concrete oficiale, situaţia ei.

Capitolul economic, recunoaştem şi noi, e în favorul minorităţilor din Transilvania, dar nu trebuie să se uite două lucruri cînd se vorbeşte de această problemă: în primul rînd excluderea elementului românesc din viaţa economică a Statului maghiar, după cum am arătat mai sus, cu mărturii ungureşti chiar[3], şi, în al doilea rînd, libertatea, ba chiar ajutorarea din partea Statului romîn a economiei minoritare. Dar progresul ce-l fac Romînii şi în această ramură a vieţii este cît se poate

[1] P. Râmneanţu, *Origine ethnique des Séklers de Transylvanie*, în *Revue de Transyivanie*, tom. II (1935-6), pp. 45-59, pe basa analisei sîngelui, ajunge la conclusia de mai sus, dar toţi ceilalţi cercetători romîni recunosc originea uralo-altaică a Secuilor. Gh. Popa-Lisseanu, *Secuii şi secuisarea Romînilor*, Bucureşti 1922; *idem*, *Sicules et Roumains*, Bucureşti 1933; Sabin Opreanu, *Ţinutul Secuilor*, Cluj 1928; *Idem*, *Die Seklers*, München 1939; Şt. Meteş, *Origine des Sicules*, Bucureşti 1939, etc.

[2] P. Petrinca, *Le regime de la presse minoritaire hongroise en Roumanie*, în *Revue de Transylvanie*, III, p. 380.

[3] V. mai sus.

www.dacoromanica.ro

de mulţămitor, cu toată libertatea ce o au toate naţionalităţile, şi ni poate da nădejdi de mare viitor. Nu va trebui elementului românesc o mie de ani pentru a-l egala pe cel minoritar şi în această ramură, ci vor fi de ajuns încă zece sau douăzeci de ani.

În capitolul cinci, se discută problema Statului romîn în raport cu minorităţile din Transilvania, spunînd că noi tratăm rău aceste minorităţi, nerespectînd punctele tratatului de la Trianon. O reprivire scurtă asupra punctelor din tratatul de la Trianon şi asupra diferitelor noastre legi referitoare la minorităţi ni va da posibilitatea să cumpănim just lucrurile, pentru a vedea adevărata situaţie şi, astfel, a ni da samă de seriositatea afirmaţiei d-lui Cialdea.

Art. 2 al tratatului de la Trianon spune: „Guvernul romîn promite să asigure deplina şi întreaga protecţie vieţii şi libertăţii tuturor locuitorilor săi, fără deosebire de naştere, de naţionalitate, de limbă, de religie sau de rasă.

„Toţi locuitorii României vor avea drept la liberul exerciţiu public şi privat al oricării credinţe, religii şi confesiuni, a cării practică nu este incompatibilă cu ordinea publică şi cu obiceiurile.

Art. 3. „Cu reserva tratatelor ce vor urma, România recunoaşte ca supuşi proprii, cu depline drepturi şi fără nicio altă formalitate, pe toţi acei ce în momentul intrării în vigoare a tratatului de faţă aveau domiciliul propriu pe teritoriul făcînd parte din România..., afară de casul dacă la data fixată nu posedau altă cetăţenie decît cea austriacă sau ungară[1]."

Art. 8. „Toţi supuşii romîni vor fi egali înaintea legii şi se vor bucura de egale drepturi politice şi civile, fără deosebire de rasă, religie sau de limbă.

„Deosebirea de religie, credinţă sau confesiune nu va trebui să aducă nicio restricţie civilă sau politică niciunui supus romîn şi în special în ceia ce priveşte funcţiile şi onorurile, şi în exercitarea diverselor profesiuni şi industrii.

„Nicio restricţie nu va fi pusă în întrebuinţarea oricării limbi, din partea oricărui supus romîn, în relaţiile private, în comerţ, în religie, în ziare şi în publicaţiile de acest fel, sau în adunările publice.

---

[1] Aceleaşi chestii, cu amănunţimi, în art. 4-7.

www.dacoromanica.ro

„Cu toată însuşirea din partea Guvernului romîn de a impune o singură limbă oficială, se va acorda supuşilor romîni de altă limbă decît cea romînă înlesnirea întrebuinţării propriei limbi, oral sau înscris, în faţa tribunalului.

Art. 9. „Supuşii romîni aparţinînd minorităţii etnice, de religie sau de limbă se vor bucura de acelaşi tratament şi de aceiaşi garanţie, de drept şi de fapt, acordată altor supuşi romîni. Vor avea, în special, acelaşi drept de a-şi fonda, de a conduce şi a administra pe spese proprii opere de binefacere, de cult sau cu caracter social, şcoale sau alte instituţii de educaţie, cu dreptul de a întrebuinţa liber propria limbă şi de a exercita liber propriul lor cult."

Art. 10. „In ce priveşte învăţămîntul public, Guvernul romîn va prevedea ca în oraşele şi districtele în care locuiesc supuşi romîni de altă limbă decît cea românească într'o proporţie demnă de remarcat, să fie permisă aceiaşi înlesnire, ca să fie asigurată fiilor lor instrucţia în limba lor proprie în şcolile primare. Această stipulaţie nu va împiedeca Guvernul romîn de a introduce obligativitatea limbii romîne în toate şcolile" (pp. 42-4).

Să vedem cît adevăr este în spusele d-lui Cialdea că aceste puncte n'au fost respectate de Guvernele romîne, asuprind şi împiedecînd libera desvoltare a minorităţii maghiare (p. 103).

Între hotărîrile istoricei adunări de la Alba Iulia, din 1-iu Decembre 1918, se spune clar: „Deplina libertate naţională pentru toate popoarele ce trăiesc alături. Fiecare popor se va instrui, administra, judeca în propria lui limbă de către membri aleşi din sînul său; fiecare popor va avea dreptul de a fi represintat în Corpurile Legiuitoare şi în conducerea ţării, proporţional cu numărul său. Drepturi egale, deplină libertate şi autonomie confesională tuturor religiilor Statului" [1].

La fel şi în noua Constituţie a Romăniei, din 27 Februar 1938: minorităţile sînt tot atît de favorisate. Articolul I-iu al Statutului minorităţilor spune: „Cetăţenii romîni, fără deosebire de limbă, rasă şi religie, au dreptul de a crea, conduce şi administra şcoli şi instituţii confesionale şi de cultură şi de a între-

[1] S. Dragomir, *o. c.*, p. 260

www.dacoromanica.ro

buința limba minoritară respectivă în condițiile prevăzute de legea pentru organisarea învățământului din 1925".

Art. 2 „Statul acordă din bugetul său înlesniri persoanelor ce susțin aceste școli."

Art. 9. „Organele administrative trebuie să respecte drepturile represintanților cultelor minoritare istorice."

Art. 11. „Retribuția preoților în ce privește subsidiile din partea Statului vor fi fixate fără deosebire de confesiune după același criteriu, conform legii cultelor."

Art. 12. „Originea etnică sau deosebirea de limbă și de religie a unui cetățean romîn nu constituie o piedecă pentru a ocupa funcții în Stat, în județ sau comună."

Art. 21. „Funcționarii minoritari, membri ai corpului didactic secundar și primar, funcționînd la școlile de Stat, au dreptul, ca și funcționarii romîni, la carnete de liberă circulație pe Căile Ferate Romîne, cu o reducere de 50%."

Art. 22. „În fața justiției se acordă minorităților favorul de a-și susținea interesele în limba lor maternă."

Art. 23. „Cetățenii romîni aparținînd minorităților istorice vor putea fi represintați, în regiunile respective, în sînul instituțiilor următoare:

a) Camerele de comerț și industrie;

b) Camerele agricole;

c) Camerele de muncă."

Art. 24. „Băncile și cooperativele minoritare se pot desvolta în deplină libertate, în condiții identice cu a întreprinderilor similare românești".

Art. 27. „Situația Societății „Muzeul Transilvaniei", cea a Societății „Muzeul Săcuiesc" din Sfîntul Gheorghe, ca și cea a societății „Biblioteca Teleki" din Tîrgul-Mureșului se va reglementa într'o formă echitabilă, ținîndu-se samă de dispoziția actelor de fundație."

Art. 28. „Funcționarea Societății ungurești transilvane de agricultură va fi asigurată pe basa și în conformitate cu statutele sale" [1].

Acestea sînt dispozițiile principale din legea minorităților, dis-

[1] *Legea Minorităților din 1-iu August 1938*, în *Revue de Transylvanie*, IV, pp. 339-44.

www.dacoromanica.ro

poziţii decît care nu-şi poate nimeni închipui altele mai favorabile pentru vre-o minoritate din vre-un alt Stat din Europa.

Dar ar putea spune cineva că dispoziţiile sînt bune, dar nu se aplică. Pentru a vedea şi aplicarea lor practică, vom da cîteva date oficiale asupra situaţiei minorităţilor din Transilvania, în fiecare ramură a activităţii lor.

Autorul învinuieşte Statul romîn că nu a admis în număr proporţional reprezintanţi ai minorităţilor în sînul Corpurilor legiuitoare (pp. 96-7).

Minoritatea maghiară din România reprezinta 7,7%, iar în sesiunea parlamentară a anilor 1926-7 a avut 14 deputaţi şi 12 senatori, deci un procent de 7,5% şi 9%, în cea din anii 1928-29, şaisprezece deputaţi şi şase senatori, aşa dar un procent şi mai mare, iar în sesiunea parlamentară 1937-8 a avut nouăsprezece deputaţi şi trei senatori, proporţia fiind de peste 12%. Făcînd o comparaţie, numai din curiositate, cu vechiul regim maghiar, unde Romînii reprezintau 17% din totalul populaţiei Ungariei, peste trei milioane de Romîni în Transilvania nu aveau, în sesiunea parlamentară 1910-1918 decît cinci deputaţi, din douăsute optzeci şi şase, fără să mai vorbim de timpurile mai îndepărtate, unde, în cele mai multe sesiuni, nu aveam niciun deputat.

Ne acusă autorul că am schimbat dispoziţia tratatului de la Trianon referitoare la cetăţenia minorităţilor. Tratatul de la Trianon (art. 61) acordă cetăţenie tuturor minorităţilor aflate pe teritoriul anexat României în momentul efectuării actului, pe cînd Constituţia noastră nu acordă cetăţenie decît acelora cu domiciliul stabil în ţară. Şi modificarea acestui articol îşi are o raţiune foarte justă, căci au fost casuri cînd anumiţi oameni nici n'au văzut ţara şi au usat de cetăţenia românească pentru a o compromite sau a lucra în detrimentul ei.

În ce priveşte reforma agrară efectuată în România, de aplicarea căreia se plînge autorul că ar fi fost făcută în detrimentul populaţiei minoritare (pp. 106-7) vom da cîteva date statistice pentru a putea judeca fiecare adevărul.

Romînii din Transilvania, în număr de 3.237.000, au primit 212 mii de jugere, Maghiarii, în număr de 1.483.000, au primit 46.000 de jugere, iar Saşii, în număr de 545.000, au primit 16.000 de jugere. Şi, dacă se pare că Romînii ar fi fost favorisaţi

www.dacoromanica.ro

din acest punct de vedere, — au primit 75% Maghiarii şi 6% Saşii —, faptul e explicabil fără a socoti vre-un spirit de părtenire. Situaţia Romînilor în vechiul regim maghiar era incomparabil inferioară celei pe care o aveau Maghiarii sau Saşii, şi astfel tendinţa Statului romîn a fost să creeze o situaţie egală pentru toată populaţia României, căci legea reformei agrare a fost făcută pentru toată ţara încă în 1917, pe cînd Transilvania nu aparţinea României, şi nu a fost o lege specială pentru Transilvania, cum crede autorul.

Pentru a se vedea şi mai clar spiritul de echitate al Statului român şi lipsa de părtenire a vre unei populaţii, în distribuirea pămîntului, vom da un tablou al judeţului Mureş, cu pămîntul obţinut de Romîni şi de Maghiari în acest judeţ:

Plasa	Romîni	Unguri
Bandul de Cîmpie	2.982 ha.	922 ha.
Murăşul-de-Sus	1.125 „	1.165 „
Murăşul-de-Jos	671 „	725 „
Miercurea-Niraj	213 „	544 „
Reghin	11.807 „	1.329 „
Teaca	1.898 „	375 „
Total:	8.696 „	5.060 „ [1].

Unde populaţia maghiară era mai lipsită, a primit ea mai mult pămînt decît cea românească, şi vice versa.

La acusaţia că pămîntul a fost luat în mare parte de la minoritari, răspundem că acesta a fost un lucru foarte natural în Transilvania, de oare ce proprietarii maghiari deţineau terenuri fantastice, iar marii proprietari romîni erau aproape necunoscuţi în Transilvania. După o statistică a lui Kencz Bela, din 1917, situaţia proprietăţilor din Transilvania era următoarea:

Proprietate peste o mie de jugere, deţinută de 91,4% Maghiari şi numai 8,6% nemaghiari, — nici aceştia nu erau Romîni, ci Saşi şi Evrei.

Proprietatea între 200-1.000 de jugere, deţinută de 80,4% Maghiari şi numai 19,6% ne-Maghiari [2].

---

[1] N. Săulescu, *Quelques aspects de l'agriculture transylvaine.* In *Revue Transylvanie*, tome I, p. 493.

[2] *Ibid.*, p. 491.

www.dacoromanica.ro

De la cine se putea lua pămîntul pentru a fi dat ţăranilor romîni şi maghiari şi pentru resolvarea unei grave chestii sociale?

Dar, ca să se vadă că aplicarea reformei nu s'a făcut cu ură faţă de marii proprietari maghiari, vom înfăţişa situaţia proprietăţilor înainte şi după efectuarea reformei în Transilvania.

Proprietăţi de la 0 la 10 ha înainte de reformă	2.536.738	34 %	
după reformă	4.200.547	56	„
„ de la 10 la 100 ha înainte de reformă	2.153·117	28	„
după reformă	2.153.117	28	„
„ peste 100 ha înainte de reformă	2.751.457	37	„
după reformă	1.087.648	15	„ [1].

De aici se vede că au mai rămas 15 % proprietăţi peste o sută ha, care se ridică la peste un milion de ha şi toate în mîna minorităţilor. Dacă de reformă au fost mai mult loviţi marii proprietari, în majoritate minoritari, nici avutul Statului sau al societăţilor româneşti care cădeau în prescripţiile legii reformei n'au fost scutite. Astfel ferma Statului de la Măeriştе, jud. Sălaj, a fost expropriată de peste două sute ha; tot aşa şi Academia Română, ca şi Eforiile Spitalelor.

Autorul face un cap de acuzaţie Statului romîn că a licenţiat cîţiva funcţionari maghiari din serviciile sale, cari, după douăzeci de ani, n'au avut bunăvoinţa să înveţe cît de puţin româneşte, — cei ce ştiau măcar cîteva cuvinte au fost lăsaţi mai departe în funcţii, sau, după anii de serviciu, pensionaţi ca şi oricare alt funcţionar romîn, — de oare ce aceştia s'au dovedit răuvoitori faţă de Statul romîn şi şovinişti faţă de noua stare de lucruri. În locul acestora, spune autorul că au fost aduşi oameni din Vechiul Regat, slab pregătiţi şi nevrednici.

Pănă şi învăţămîntul minoritarilor este considerat de autor ca tratat cu inechitate de Statul romîn (pp. 115-6) Maghiarii din Transilvania au astăzi două sute şaizeci de şcoli primare complet maghiare şi două sute douăzeci şi trei secţii maghiare la şcolile româneşti, pe lîngă cele opt sute şaptezeci şi nouă şcoli confesionale primare —, deci o mie o sută treizeci şi nouă şcoli complet maghiare şi două sute douăzeci şi trei secţii maghiare, pentru o populaţie de 1.800.000, pe cînd pentru peste 3.000.000 de Romîni în vechiul regim nu erau decît două mii

[1] *Ibid.*, p. 493.

www.dacoromanica.ro

trei sute nouăzeci şi două şcoli primare, dar niciuna nu avea limba de predare romînă, iar acum Romînii din Ungaria n'au decît treizeci şi şapte şcoli confesionale, — ortodoxe şi unite, — niciuna întreţinută de Statul maghiar, şi dintre acestea numai în patru se mai predă în româneşte: din celelalte limba romînă este cu totul suprimată [1]. Oricine poate vedea, fără nevoie de explicaţii, care dintre cele două State este mai binevoitor faţă de minorităţi.

In ce priveşte învăţămîntul secundar, comparaţia între tratamentul pe care-l au minorităţile la noi şi tratamentul pe care-l au astăzi în Ungaria, nici nu poate avea loc. Ungurii de la noi au cinci licee întreţinute de Stat pe lîngă cinzeci şi două confesionale, iar noi în vechiul regim aveam în total patru licee, o şcoală comercială şi şase normale, dar niciuna nu avea limba de predare românească, pe cînd la noi cele cinzeci şi şapte licee maghiare au limba de predare maghiară, fără să mai vorbim de situaţia de acum a Romînilor din Ungaria, cari n'au nicio şcoală secundară.

Despre tratamentul pe care-l suferiau minorităţile în vechiul regim pe terenul învăţămîntului sînt foarte concludente cuvintele unui mare European, care nu poate fi bănuit de părtenire pentru noi în defavorul Ungurilor, cuvintele „Uriaşului de la Nord", Björnsterne Björnson, pronunţate la 1907, cu ocasia Congresului de pace de la Haga, cuvinte ce pălmuiesc cu asprime, dar pe bună dreptate, pe şovinul legiuitor maghiar [2].

---

[1] P. Petrinca, *La situation des écoles confesstonales de la minorité roumaine de Hongrie après la traité de Trianon.* În *Revue de Transylvanie*, tom. II, p. 366.

[2] „S'a votat o lege şcolară cum nu s'a mai văzut niciodată mai înainte" — spune Björnsterne Björnson —, căci dispoziţiile ei cele mai esenţiale sînt de gutapercă. Aceste dispoziţii pot fi extinse astfel încît toate naţionalităţile vor fi înăbuşite prin aplicarea lor. A smulge pe copii de la limba maternă e tot atît ca a smulge pe copiii flămînzi de la ţîţa maicii lor. Şi tocmai aceasta este ceia ce porunceşte prin legea sa contele Apponyi, — cu capul ridicat. În braţele acestei legi, Germani, Romîni, Croaţi, Ruteni şi Slovaci pot fi robiţi rînd pe rînd spiritului maghiar şi voinţii maghiare. Supt dominaţia acestei legi, cu mult mai multe mii de emigranţi vor fi înghesuiţi în vagoanele de marfă cu traisteie şi zdrenţele lor. În mijlocul lor va sta contele Apponyi, cu capul ridicat.

Dacă apoi copiii rămaşi acasă nu pot învăţa ungureşte, — pentru că este o limbă grea şi urmarea e că nu învaţă nimic, aşa că Ungaria are cei mai

www.dacoromanica.ro

Autorul se ridică şi împotriva faptului că elevii minoritari trebuie să dea examenul de bacalaureat în limba romînă. Dar în care alt Stat din Europa sînt mai multe limbi de examinare? Dar libertatea românească merge şi mai departe, îngăduind, la examenul de bacalaureat, celor ce nu posedă bine limba românească, a răspunde în limba lor maternă.

Universitatea din Cluj are o catedră de limbă şi literatură maghiară, cu drept de a elibera licenţe şi diplome de doctorat valabile în ţară. Academia Comercială din Cluj are o catedră de corespondenţă comercială maghiară, ba chiar şi Liceul Comercial din Cluj este împărţit în două secţii: romînă şi maghiară.

Încă o vorbă despre intoleranţa Statului romîn faţă de minorităţi. Elevii şi studenţii minoritari se împărtăşesc de aceleaşi favoruri ca şi Romînii, fără nicio deosebire: scutiri de taxe şcolare, ajutoare, burse, ba chiar sînt trimeşi ca bursieri în străinătate pentru studii de specialisare [1]. Atunci cum poate susţinea autorul că aceşti tineri sînt asupriţi şi că nu au voie să studieze în străinătate?

Chiar şi ca membri în învăţămîntul universitar, minoritarii se bucură de o situaţie avantajată, ocupînd funcţii de asistenţi sau şefi de lucrări: şapte la diferitele institute de medicină, trei la litere şi cinci la ştiinţe [2].

La fel deplînge d. Cialdea şi situaţia critică în care se găseşte Biserica maghiară din Transilvania (pp. 125-6). De aceia o presintare a situaţiei acesteia, însoţită de date oficiale, va lămuri şi această chestie.

În budgetul României pe 1935-6 erau prevăzute următoarele demnităţi bisericeşti:

---

mulţi analfabeţi din Europa, — ce importă? Vedeţi, contele, Apponyi stă între ei cu capul ridicat. Bisericile goale, — goale fiindcă predica se ţine în ungureşte —. contele Apponyi le umple el singur, totdeauna cu capul ridicat"... Este o dovadă evidentă a spiritului de libertate maghiară ce se impunea în şcolile şi bisericile minoritare până şi în secolul al XX-lea. Şi această situaţie nu s'a schimbat cu nimic în bine, în Ungaria actuală.

[1] În anul 1935-6, din totalul de cincizeci de bursieri la Căminul studenţilor orfani din războiu, cinci erau Maghiari, iar, în anul 1936-7, din totalul de nouăzeci şi unul de bursieri la Căminul studenţesc „Avram Iancu", patrusprezece erau minoritari, după cum Statul romîn dă burse în străinătate şi la minoritari.

[2] *Anuarul Universităţii din Cluj* pe 1936-7.

www.dacoromanica.ro

22 episcopi, 97 canonici, 220 protopopi, 9369 preoţi, pentru 14.300.000 de Romîni, deci 80,3 % din totalul populaţiei ;

8 episcopi, 20 canonici, 55 protopopi, 1.582 preoţi pentru 1.830.000 de Maghiari, adecă 7,7% din totalul populaţiei.

Aşa dar Maghiarii au 1 episcop pentru 250.000 de credincioşi, pe cînd Romînii 1 episcop pentru 740.000 de credincioşi ; Maghiarii au plătiţi din buget 10 consilieri şi 15 protopopi pentru 120 preoţi, iar noi 3 consilieri şi 9 protopopi la 459 preoţi [1]. Şi, dacă facem o împărţire a sumei prevăzute în budgetul României pe cap de credincios, resultatul este tot în favoarea minorităţii maghiare. În budgetul anilor 1930-1933 era prevăzută, în medie, suma de 209,77 lei pentru un credincios romîn şi 225,33 lei pentru un credincios maghiar [2].

Conclusia acestor date concrete este aceasta: cultele minoritare din România sînt cu mult mai favorabil tratate decît cele româneşti.

Faptele sînt prea evident în favoarea Statului romîn în ce priveşte raporturile sale cu minorităţile ; de aceia în ultimul capitol, se vede nevoit şi d. Cialdea a recunoaşte acest lucru (p. 133). Totuşi, pentru a asigura buna convieţuire a popoarelor din Transilvania, propune soluţia autonomiei teritoriului dintre Carpaţi şi Tisa. Această soluţie, care d-sale i se pare cea mai echitabilă, este izvorîtă din necunoaşterea adevăratei realităţi. Cînd vrei să propui soluţii, pentru o aşa-numită îmbunătăţire socială, trebuie să te gîndeşti bine la consecinţile pasului ce vrei să-l faci ; trebuie să te uiţi înainte, îndărăt şi împrejur.

Să privim înainte, şi să ne întrebăm : ar putea dăinui o autonomie a Transilvaniei? Ca o ţară să poată trăi autonom, are nevoie de elementele de primă necesitate pentru viaţa de toate zilele, pe care Transilvania le are din abundenţă, are nevoie, mai ales, de voinţa elementului etnic, element care represintă importanţa primordială, în faţa căruia celelalte sînt de secundară importanţă. Care este voinţa acestui element? În toate timpurile poporul romîn din Transilvania a manifestat o deosebită ten-

---

[1] V. Nistor, *Les cultes minoritaires et l'Église orthodoxe roumaine dans le nouveau budget de la Roumanie*, în *Revue de Transylvanie*, tom, II, pp. 17-19.

[2] Al. Olteanu, *Le mouvement politique hongrois en Roumanie*, în *Revue de Transylvanie*, II, p. 200

www.dacoromanica.ro

dinţă spre fraţii săi de peste Carpaţi, economia Transilvaniei era evident în legătură cu cea din Sudul şi Răsăritul Carpaţilor şi, cînd, în secolul al XIX-lea, s'a încercat, la un moment dat, o orientare nenaturală spre Apus, o perturbaţie s'a produs în viaţa acestei provincii, şi oficialităţi'e s'au văzut nevoite să renunţe la planul lor de orientare artificială a vieţii economice a Transilvaniei.

O privire îndărăt ne face să bănuim care ar fi voinţa de acuma a Ungurilor într'o astfel de stare a Transilvaniei. Toate forţele lor, fără să lase niciun mijloc neutilisat, au fost puse în tendinţa de contopire a acestei provincii cu Statul maghiar şi desnaţionalizarea forţată a minorităţilor din acest teritoriu. Vor fi acum mai binevoitori faţă de acest teritoriu şi faţă de populaţia lui? Răspunsul l-a dat, în mai multe rînduri, represintantul tendinţii de schimbare a stărilor din această parte a Europei, contele Bethlen. Acesta, într'o conferinţă ţinută la Londra, în 1933, spunea clar: „Nous ne voulons pas que la Hongrie devienne une Suisse“ [1], aşa dar nu voieşte să devină un Stat federativ, cu drepturi egale pentru toate naţionalităţile, pentru ca, altă dată, să spună şi mai limpede ce ar putea aştepta pe celelalte popoare tntr'un astfel de cas. „Il faut donc“, spunea el, „que le gouvernement (hongrois) par son action, et aussi par voie législative, prenne sans retard toutes les mesures nécessaires pour châtier avec une sévérité draconienne et rendre impossible toute machination destinée à entraîner les Roumains de Transylvanie“ [2].

Dar o privire împrejur ce ne-ar putea învăţa, în legătură cu o eventuală schimbare a situaţiei din Transilvania? Ungurii ar căuta să întroneze din nou vechea stare de lucruri, sau starea ce domneşte acum în Ungaria, stare cum nu se mai găseşte în nicio altă ţară din Europa, de înapoiat medievalism, favorabil marilor proprietari şi claselor diriguitoare, dar de deplîns pentru mulţimea poporului. Nu o spunem numai noi aceasta, dar o spun înşişi unii dintre Ungurii cu idei mai înaintate şi cari mai

---

[1] S. Dragomir, *Les deux attitudes du comte Bethlen*, în *Revue de Transylvanie*, I, p. 29.

[2] *Id.*, *La Hongrie et le problème de la Transylvanie*, în *Revue de Transylvanie*, I, p. 334.

www.dacoromanica.ro

au un sentiment de milă față de acești nenorociți oameni din clasele inferioare [1].

[1] Vom înfățișa starea de lucruri din Ungaria actuală după cum reiese din descrierea unor tineri Maghiari cu idei sociale mai înaintate, conform epocii în care trăim. Marea proprietate, care înainte de războiu ocupa în Ungaria 70%, mai ocupă și azi 55%, în timp ce ea nu contribuie decît cu 25% la impositele Statului. Dar să vedem cum înfățișează înșiși Ungurii starea de lucruri de la ei, că Iuliu Illyés, în cartea cu titlul *Pusztak népe* („Poporul din pustă"), Budapesta, 1937, care are ca motto: „Eu văd întinderea răului, eu prevăd consecințile. Viața unui popor este în joc", presintă astfel situația clasei de de jos, a mulțimii poporului: „ea nu posedă un metru pătrat de pămînt, colibile unde-și duce trista-i existență aparțin marilor proprietari; adese ori țăranul n'are măcar o bucată de pîne neagră să mănînce. El aleargă toata viața, fără speranța unei soarte mai bune... Existența acestei populații este o continuă tragedie, căci adese ori întreaga familie este obligată a lucra pentru cîștigul stăpînului; admiaistratorul *(ispán)* poate chema la lucrul cîmpului pănă și pe copiii supt doisprezece ani, fără ca tatăl său mama să poată protesta, căci ei ar fi concediați. Lor nu li rămîne altceva decît dreptul de a lăsa să curgă în liniște lacrimile lor... Sănătatea publică și Instituțiile cărora li este consacrată sînt într'o situație deplorabilă...

Al doilea autor care vorbește în acest sens este Szabó Zoltán, în cartea *Tardi helyezet* („Situația comunei Tarda") Budapesta, 1937, care spune: „Noi trăim într'o situație curioasă, unde cuvîntul este asemenea pietrei care produce cîteva zgomote la suprafața apei și apoi dispare pentru totdeauna" Făcînd o socoteală a alimentației poporului, ajunge la conclusia că 40% din aliaentele consumate de el constă din pîne goală, 3% din carne; consumarea legumelor este aproape exclusă. În familiile micilor proprietari se consumă de la 1 la 2 kg. de zahăr pe an Consumarea laptelui este la fel foarte redusă, căci jumătate din populație trebuie să se mulțămească doar cu pîne goală dimineața. 94% din alimentele consumate constau dintr'un singur fel la amiazi și seara. Populația mai săracă nu se nutrește decît cu pîne și cu ciorbă limpede. Copilul unui mic proprietar scria, în răspunsul său: „Luni dimineața eu am mîncat resturi de carne rece, la amî zi și seara varză acră. În toată luna noi n'am băut lapte, pentru că n'avem bani ca să cumpărăm". Autorul își încheie cartea cu următoarea conclusie: „A nu cunoaște situația de azi este o crimă împotriva națiunii ungurești, și noi sîntem complicii executării ei".

A treia carte este a lui Féja Géza, cu titlul *Viharsarok* („Apropierea furtunii"), Budapesta, 1937, și el prevăzînd consecințile îndrăznelii lui de a spune adevărul, — toți au fost închiși —, spune: „De mai multe ori am fost acusat de indiferență la consecințile scrierilor mele; aceasta est: adevărat, însă eu îmi primesc soarta cu resignare. Pentru ce aș încerca să mă sustrag din fața calomniilor și să evit vinatul urmărit, atunci cînd alții mai meritoși și mai buni decît mine au fost sacrificați?". Făcînd situația reformei agrare în districtul Bekes, unul din cele mai întinse din Ungaria și unde familiile Wenkeim și Pallavicini posedă proprietăți de la 10.000 pănă la 100.000 ha., constată că

www.dacoromanica.ro

De acest fapt îşi dau samă chiar minorităţile de la noi; de aceia nici ele însele nu voiesc o schimbare, cu toată dorinţa autorului de a demonstra acest lucru. Firește, sînt şi de aceia cari lucrează în sensul unei eventuale schimbări, dar aceştia nu sînt nici majoritatea, nici represintanţii şi nici oamenii serioşi dintre aceste minorităţi.

Fără să mai vorbim de Romîni, cari consideră un sacrilegiu măcar a se gîndi la o schimbare, vom începe cu Germanii, arătînd care este voinţa lor. În revista *Preussische Jahrbucher* din Maiu 1934[1], publicistul sas Lutz Korodi, într'un articol, „Problema Ungariei: revisuirea şi chestiunea minorităţilor", spune printre altele: „Germanii din România, pe deplin satisfăcuţi în ce priveşte drepturile minore, n'ar voi să-şi schimbe soarta cu a conaţionalilor din Ungaria, ceia ce opinia publică sud-est europeană o ştie foarte bine". Puţin mai departe, continuă: „Statul transilvan autonom nu presintă nicio atracţie pentru Saşi, cari nu formează nici o zecime din populaţie".

Alt publicist sas, Karl Hermann Theil, în revista berlineză *Volk und Reich*[2], spune clar că, din punct de vedere al autodeterminării popoarelor, nu se poate cere ca, de dragul unei populaţii maghiare de un milion şi jumătate, să se separe peste trei milioane

---

n'au fost distribuite ţăranilor pentru a-şi întemeia o gospodărie decît 2.914 ha. pentru 11.717 persoane, şi 24 641 persoane n'au primit decît 43.303 ha., pentru cultură, aşa dar mai puţin de 1 ha. de persoană. Făcînd o statistică a stării sanitare a locuitorilor conclude că numai 25% dintre copii nu sînt bolnavi; numai 40% ating greutatea normală şi 95% sînt sub-alimentaţi.

A patra carte, a lui Kovács Imre, *A nema forrodalom* („Revoluţia mută"), Budapesta, 1937, nu poate fi uitată din acest punct de vedere. Întreaga operă este străbătută, de la început pănă la sfîrşit, de strigăte de acestea: „Trecutul nu poate fi o consolare, şi viitorul nu presintă nicio speranţă. O mare tragedie domină toată istoria noastră; în ţara noastră trăiesc două naţiuni. Amîndouă sînt maghiare, însă ele refusă a ţinea samă una de alta. Una, a clasei dominante, aristocraţia, clerul şi burghesia, şi-a asumat rolul de naţiune. Alta, şerbii, îndură miseria, lucrează şi sufere şi nimeni nu i se adresează vre-odată cu cuvîntul de naţiune. Proletarii din oraşe şi din sate sînt excluşi de la aşa-numita naţiune... Sectele maghiare sînt ultimul refugiu pentru o populaţie eliminată din viaţă. Ele şi-au găsit loc unde miseria spirituală cu cea materială îşi dau mîna. Cîte ar mai putea fi spuse despre starea socială din Ungaria de azi, însă aici nu este locul! Şi, atunci, ce atracţie poate fi pentru cineva eceastă stare de lucruri?"

[1] Vol. 236, fasc. 2.

[2] N-l 5 din Maiu 1934.

www.dacoromanica.ro

de Romîni transilvăneni pentru a-i îngloba, împotriva voinţii lor, într'un nou Stat. Din punct de vedere economic, continuă autorul este foarte problematic că o Transilvanie independentă, ar fi viabilă Nici populaţia saxonă şi şvabă, spune tot autorul, nu doreşte a-şi schimba situaţia de azi, pentru acela, atît de problematica mai bună, într'o Transilvanie independentă, şi cu atît mai puţin pentru aceia a unei Ungarii intolerante şi şovine.

Dar atitudinea Saşilor ca naţionalitate care este? Ea a fost exprimată clar în congresul ţinut la 24 Iunie 1934 în Braşov: „Trebuie să se ştie bine un lucru" au spus Saşii cu acea ocasie, că, atît timp cît Ungaria va oprima germanismul, cum face până în ziua de azi, atitudinea noastră nu va fi amicală. Încorporarea noastră la Statul romîn a decis soarta noastră. Istoria nu va reveni asupra acestui pas, şi noi nu credem a se mai întoarce acest teritoriu Ungariei. Singură violenţa ar fi capabilă a o face, şi noi sîntem convinşi că Romănia va fi în stare a se opune."

Mai departe, acelaşi congres hotărăşte următoarele: „Represintanţii mişcării de renaştere naţională a Germanilor din Romănia, delegaţi de Banat, Basarabia, Bucovina, Transilvania şi Vechiul Regat la adunarea generală de la Braşov, declară solemn că poporul romîn şi coloniştii germani din Sud-Estul Europei găsesc între hotarele naturale ale Romăniei Mari o patrie comună. Supt egida acestei patrii, în a cării speranţă ne lăsăm şi care ni asigură respectul prin lege, noi aducem solidaritatea tuturor fiilor Germaniei. Situaţia noastră în apropierea frontierelor cere, pentru intangibilitatea acestora, imperioasa noastră credinţă cetăţenească. Forţele noastre sînt în serviciul consolidării naţionale, şi noi aducem piatra noastră la edificiul comun pentru prosperitatea Romăniei Mari [1]."

După aceste cuvinte categorice n'ar mai fi nevoie de alte completări, totuşi aducem şi mărturia represintanţilor culturali ai minorităţii germane din Transilvania. Francisc Kräuter, într'un studiu, *Germanii din Banat,* scria, la 1928, printre altele: „În momentele solemne ca acelea care au provocat, rîndurile de mai sus, rămîne să văd resultatul psihologiei celor zece ani trăiţi în Romănia: facem cor la serbările Unirii cu fraţii noştri Romîni. Între hotarele ei mărite, în deceniul decurs, am găsit drumul

[1] *Revue de Transylvanie*, I, pp. 227-28.

www.dacoromanica.ro

nu numai spre consîngenii noştri din Sătmar, Transilvania, Bucovina şi Basarabia, ci, într'un anumit sens, ne-am regăsit pe noi înşine prin renaşterea conştiinţii noastre naţionale, care este şi rămîne într'o armonie desăvîrşită cu devotamentul către ţara noastră, România"[1].

Să vedem ce zic şi Germanii sătmăreni, bihoreni, amintiţi de autorul de mai sus. Represintantul acestora, Albin Scherhaufer, cu aceiaşi ocasie, concludea: „Neamul german din aceste părţi, conştient atît de rostul ce-l poate avea în cadrul Statului romîn, cît şi de misiunea sa în viitor, de a răspîndi şi mai departe civilisaţia rurală, aşa de frumos caracterisată de d. Gh. Tulbure, nu d reşte altceva decît să trăiască în armonie şi iubire reciprocă cu toţi fiii ţării, ajutînd-o cu toate forţele sale în munca grea de consolidare, ducînd-o astfel la o desvoltare perfectă".

Studiul este încheiat cu semnificativele versuri:

Ţară drag ocrotitoare
Orişicărui crez şi-avînt
Veşnic ţi 'nflorească 'n soare
Sfînta libertăţii floare,
Ca şi liberul cuvînt[2].

Mai trăiesc în România şi vre-o 40.000 de Cehoslovaci. Ca şi Germanii şi aceştia îşi manifestă lealitatea deplină faţă de Statul romîn actual şi hotărîrea fermă de a rămînea pentru totdeauna în cadrele lui. Astfel vorbeşte represintantul acestora, Frant. Jiri Noska: „Prin unirea Transilvaniei şi a Banatului cu Regatul Romîn s'au întîlnit în România Mare şi relativ neînsemnate minorităţi cehoslovace, care au primit această unire cu aceiaşi bucurie ca şi Romînii. Şi ele au fost eliberate prin tratatul de la Trianon de supt jug... Toate coloniile cehoslovace au primit cu o mare bucurie intercalarea lor în România Mare, în speranţa că în sfîrşit vor fi eliberate de asuprirea neculturală de mai înainte... Această mare şi de sigur îndreptăţită credinţă în bunăvoinţa Statului romîn faţă de neînsemnatele minorităţi cehoslovace trebuie răsplătită din partea Guvernului romîn. Niciun sprijin

[1] Fr. Kräuter, *Germanii din Banat*, în *Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul*, I, p. 648.

[2] Albin Scherhaufer, *Şvabii sătmăreni şi bihoreni, precum şi Germanii din Maramureş*, în *Transilvania, Banatul*, I, p. 659.

www.dacoromanica.ro

dat coloniilor cehoslovace din Transilvania și Banat, fie în privința școlară și bisericească, fie în aceia economică, nu înseamnă un ban aruncat. Guvernul romîn, sprijinind minoritățile cehoslovace, va întări prin aceasta cea mai loială minoritate din Statul său și, în același timp, va dobîndi și recunoștința nemuritoare a poporului cehoslovac, care păstrează astăzi față de poporul romîn simțimintele cele mai frățești[1]."

Înfățișarea acestor declarații de loialitate ar fi necompletă dacă nu am da-o și pe cea maghiară, a persoanelor competente și serioase. Profesor Gh. Kristof, de la Universitatea din Cluj, scria, într'un studiu, la 1930, *Zece ani de viață literară a Ungurimii din Ardeal*[2], că „trebuie să accentuăm încă odată: condițiile psihologice și zelul pentru o conlucrare literară și deci culturală există de ambele părți, — între Romîni și Unguri —; lipsește numai o organisație și un program de muncă... Scriitorii vor trebui să contribuie la ea, în primul rînd, printr'un spirit larg de înțelegere reciprocă".

Cu mai multă claritate și fermitate spune acest lucru cunoscătorul și învățatul fost episcop reformat în Transilvania, Alexandru Makkai, într'un articol din 1930, publicat în ziarul budapestan *Nyugat*, ridicîndu-se cu asprime împotriva instigatorilor maghiari, cari aruncă sămînța discordiei între cele două popoare. „Eu mă declar, din toate puterile mele, contra acelora cari propagă aceste idei ca o bună politică. Eu nu fac politică, însă trebuie să afirm că această politică este sterilă și greșită. Strădania de a deștepta conștiința adormită a unei lumi indiferente, desvăluind pierderile grozave, miseriile și ruinele, strigînd răzbunător către cer, aceasta este o încercare absolut desperată. Romantismul sentimental unguresc, care crede într'o astfel de conștiință, constituie în Europa un anacronism, mai cu samă dacă el crede a obține vre-un resultat positiv. Aceasta este o poziție strategică greșită, distrusă de armele evenimentelor vieții."

După aceste constatări dureroase, fostul episcop face un apel către Ungurii din Transilvania, spunîndu-li: „Noi am devenit cetățeni ai României; legile și ordinea legală ale acestei țări

---

[1] Frant. Jiri Noska, *Minoritățile cehoslovace în Transilvania și Banat*, în *Transilvania, Banatul*, I, pp. 661, 666.

[2] *Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul*, vol. II, p. 1172.

www.dacoromanica.ro

cîrmuiesc de aici înainte viaţa noastră. În cadrele aceste noi organisaţii, în care noi ne conformăm, noi trebuie să ni conservăm caracterul nostru maghiar, nu într'un spirit de ură faţă de alţii, ci pentru a pune, pașnic, în valoare individualitatea morală şi spirituală pe care noi am moştenit-o"[1].

Şi această politică de lealitate faţă de Statul romîn din partea tuturor minorităţilor din România nu s'a schimbat un moment, ci, cu cît vremurile sînt mai grele, ea devine tot mai fermă. Nu mai departe decît acum cîteva zile, cu ocasia discuţiilor parlamentare, reprezintanţii acestor minorităţi şi-au spus răspicat cuvîntul de hotărîre nezdruncinată de a lucra pentru consolidarea şi integritatea Statului romîn. În această ordine de idei, în ziarul italian *Il Messagero*[2], supt titlul *Le minoranze della Romania riaffermano il loro lealismo*, se putea ceti, la 18 Mart 1940, următoarele: „In occasione della discussione alla Camera ed al Senato sull'indirizzo di risposta al discorso del Trono, tutti i rappresentanti autorizzati delle minoranze etniche hanno fatto dichiarazioni di devozione e di lealtà verso il Re e la Patria, affermando che sentimenti ed interessi comuni esistono fra tutti i cittadini della Romania.

„Il senatore Hans Otto Roth ha dichiarato che la minoranza todesca intende fare tutti i sacrifici per contribuire all'armamento ed alla difesa de Paese[3]. Il senatore Kovács ha detto che la minoranza magiara della Romania considera suo dovere collaborare sinceramente con i cittadini romeni per giungere a realiz-

---

[1] S. Dragomir, *La Transylvanie roumaine et ses minorités ethniques*, pp 279-80.

[2] 18 Mart 1940; XVIII, An. 62, no. 66, p. 4.

[3] Printre altele d. Otto Hans Roth a spus: „Răspunsul la Mesagiu relevă cu drept cuvînt adevărul că în împrejurări grele fericirea unui popor nu depinde de soartă, ci de propria lui vrednicie. În această ordine de idei este bine să se facă totul pentru ca puterea combativă a armatei să fie cît mai mult sporită. Şi, dacă în acest scop Statul cere sacrificii extraordinare locuitorilor ţării, ni vom îndeplini şi noi, cari facem parte din minoritatea germană, în mod pilduitor îndatoririle noastre cetăţeneşti. Minoritatea germană este conştientă de îndatorirea ei de a nu îngreuia situaţia guvernului în aceste momente decisive"; *Curentul*, Bucureşti, no. 4345, din 18 Mart 1940. Acelaşi răspuns l-a dat şi d. Otto Jung, ca reprezintant al Saşilor la Cameră; *România*, Bucureşti, no. 652, din 23 Mart 1940.

www.dacoromanica.ro

zazioni nel campo sociale, nazionale e internazionale [1]. Il deputato Tzoneff, a nome della minoranza bulgara, si è associato a questi sentimenti unanimi, promettendo collaborazione leale [3]. Il deputato Czerkawski a nome della minoranza pollaca ha espresso un omaggio riconoscente e devoto a Re Carol" [2].

Faţă cu aceste dovezi concrete şi fără echivoc, ce le-am adus, de la început şi pănă la sfîrşit, în răspunsul nostru, susţinute de date precise, de declaraţii competente, este foarte greu cuiva care în expunerea lui nu face uz de niciuna din acestea, ci se basează pe cîteva scrieri tendenţioase, fără a căuta să cunoască realitatea la faţa locului, mai fiind condus de ură faţă de poporul romîn, este foarte greu acelei persoane a convinge oameni de bună credinţă şi cumpăniţi în judecata lor despre dreptatea unor tese lipsite de orice element decisiv în realisarea lor. Şi mai ales îi este cu atît mai greu a convinge pe oamenii de bună credinţă şi serioşi unei persoane care n'a dovedit nici măcar consecvenţă în drumul parcurs în activitatea sa ştiinţifică, ci şi-a schimbat convingerile, datorită unor fapte pe care de sigur că numai dînsul le cunoaşte [4].

---

[1] În cuvinte ferme exprimă această lealitate şi senatorul maghiar Elemer Gyárfás, spunînd: „Ţinem să declarăm deja în această primă fasă a operei legislative că noi, reprezintanţii poporului maghiar, dorim şi acum să conlucrăm, conform convigerilor noastre, cu toată sinceritatea, pentru realisarea înfăptuirilor care au fost fixate de Maiestatea Sa, în Mesagiul Regal, ca scopuri ale legislaţiei actuale.

„Această cooperare legală, prin care dorim să servim şi scopurile constructive ale Maiestăţii Sale este în acelaşi timp şi datoria noastră faţă de propriul nostru popor, de oare ce nu există lege care n'ar influenţa şi viaţa poporu-nostru"; *Curentul*, no. 4344, din 17 Mart 1940.

[2] La fel de ferm a fost şi d. Hristu Ţancoff, reprezintantul minorităţii bulgare în Senat. El a spus, printre altele: „Apreciind oportunitatea măsurilor anunţate şi sacrificiile noi cerute prin Mesagiul regal, pentru a face faţă necesităţilor imperioase din domeniul economic şi politic, în numele minorităţii bulgare, pe care o reprezint în acest select corp, mă asociez la sentimentele domniilor voastre de a da sprijin şi a colabora la izbînda măsurilor anunţate, contribuind şi noi astfel la întărirea ţării".

[3] Deputatul Czerkawski a spus, printre altele: „Nicio jertfă nu e prea mare, care trebuie îndeplinită de către cetăţeni pentru înzestrarea acestei mari şi cu lauri acoperite armate"; *Curentul*, no. 4344, din 17 Mart 1940.

[4] În studiile anterioare ale d-lui Cialdea, susţine tocmai o temă opusă. Vezi: *Per la storia dei Romeni di Transilvania*, în *l'Europa Orientale*. Roma, 1930, An. X, n-le 7-8, pp. 272-80.

www.dacoromanica.ro

Convingător şi hotărîtor a fost, este şi va fi adevărul, ca şi dreptatea basată pe realităţile de primă importanţă în viaţa popoarelor, apoi buna credinţă a oamenilor în judecarea acestei dreptăţi. Dacă dreptatea şi adevărul, în ce priveşte chestiunea pe care am discutat-o, s'a înfăptuit, şi dacă aceiaşi dreptate şi adevăr au servit de conducători, în toate timpurile, Statului romîn în purtarea faţă de celelalte popoare cu care destinul a făcut să stăm alături, este firesc să nu lipsească nici buna credinţă a oamenilor competenţi în judecarea ei, şi astfel această dreptate şi adevăr să fie puternice ca stînca de granit, încît nu răutatea şi ura cuiva, dar nicio furtună, să nu le poată schimba.

Ştefan Pascu.

DĂRI DE SAMĂ

Biblioteca Academiei Romîne, Catalogul manuscriselor greceşti, tomul II, întocmit de Nestor Camariano, Bucureşti 1940.

Autorul declară că reproduce pentru o sută de manuscripte de la început catalogul lui Litzica, „şi ca un omagiu" pentru acesta *(sic;* în acest cas, trebuia să se spuie şi în titlu). Interesantă menţiunea lui Anton Stamatopulo din Botoşani, probabil un profesor, la 1813 (no. 880). Tot aşa strigarea din 1821 către Mitropolitul Veniamin (no. 885). O traducere din turceşte a Cărţii despre jocul de şah de Alexandru biv Vel Portar, 1754 (Amira?). Un manuscript clasic dăruit la 1748 de un egumen grec lui Grigore Brîncoveanu (no. 893). De sigur că ar trebui cercetată tragedia în gen clasic, *Doamna,* a lui Zaharia Karantinos Etolianul, din secolul al XVIII-lea (no. 919). Acest ieromonah mai compune şi un *Avel.* Satira lui Alexandru Calfoglu s'a tipărit, şi am vorbit de dînsa în *Mem. Ac. Rom.*, „Parparigos" din insula Lesbos" la 1807, care se afla la Iaşi în 1808 (no. 928), e un Barbarigo, de origine veneţiană, grecisat.

De la no. 931 e descrierea, amănunţită şi precisă, a d-lui Camariano. Sînt cîteva manuscripte, religioase, şi din secolele al XIII-lea şi al XIV-lea. O Evanghelie din ultimul secol, dată la Sf. Ecaterina din Bucureşti în 1627 (no. 936). O Liturghie, din al XVII-lea, de la Radu-Vodă, în aceiaşi Capitală (no. 937). Un

www.dacoromanica.ro

Hrisostom, tot de acolo, din 1694 (no. 938). O slujbă a Sfîntului modern Anghelì, 1680, scrisă de dascălul bucureştean Gheorghe din Trapezunt (de ce „Trebizonda“ ?) (no. 942). Un *canon al Mitropolitului „Moldovlahiei“ Ioachim (jumătatea secoiului al XV-lea;* manuscriptul e din al XVI-lea, 1570); no. 943. Are însemnări din Moscova. Un manuscript care uneşte numele lui Anton Pann cu al lui Iosif Naniescu, viitorul Mitropolit al Moldovei (no. 958). Menţiunea întrării în Bucureşti a lui Nicolae-Vodă Mavrocordat, 30 Ianuar 1716 (no. 966). Un manuscript de cuvîntări ale lui Meletie Sirigul (no. 967). La 1704 *traducerea unei Istorii a Sultanilor* de divan-efendi Bectaş, tradusă de Matei din Chios, cu îndreptarea lui Mihai din Bizanţ, *după ordinul lui Constantin-Vodă Brîncoveanu;* copie pentru Mihai Fălcoianu (no. 970) (şi altele asemenea).

Bogat manuscriptul de scrisori din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, la n-l 974. De notat scrisoarea lui Gherman de Nissa, în 1682, pentru sfinţirea Mitropolitului ardelean Ioasaf Grecul, *menţionîndu-se că nu-l vreau Romînii* (v. p. 79). V. şi p. 80, la no. 32. Despre evenimentele de la 1683; 36, 44 (cum vine: „de către domniţele şi soţiile boierilor“ ?). Mai multe scrisori ale lui Duca-Vodă şi Şerban Cantacuzino, care-şi vrea dascăl constantinopolitan pentru fiu (54). Diplomatul engles de la 58 putea fi cunoscut. Din scrisoarea 59 (29 Iulie 1692) aflăm că Brîncoveanu avea la Constantinopol o casă de unde cere să plece fiul lui Radu-Vodă, cu care se stricaseră bunele relaţii. Doctorul trimes de el lui Ioan Cariofil pare a fi Pylarino (scrisoarea 60; la scr. 61 se pomeneşte casa domnească de la Potlogi; dar nu se zice, româneşte, „taberea“; p. 56). Scrisoarea lui Ramadan (cronicile îl cunosc aşa, nu supt forma greacă: „Ramadanis“) trebuie pusă în legătură cu împrejurările de război din 1688 (scris. 63). De mare interes scrisoarea lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, care se plînge aceluiaşi Cariofil că nu află în ţară buni profesori de latineşte şi greceşte pentru fii; Maiu 1692; scris. 67. Pentru numirea ca Domn a lui Şerban scrisoarea lui Cariofil, de la 25 Decembre 1678 (scris. 74). La scrisorile 79, 80, nu se zice, în româneşte, „Nafpact“, ci Naupact, şi, scris. 84, „Chiprianos“, ci „Chiprian“ sau „Ciprian“ (publicaţia e a Academiei, care nu poate admite forme neo-grecisante în locul celor obişnuite). La scrisoarea din 17 Septembre 1683, Buda (95), a lui Duca-Vodă titlul

www.dacoromanica.ro

nu poate fi „a toată Ungrovlahia“ (ci „Moldovlahia“) „și Ucraina“ (și de ce, încă odată, forma „Ducca“?). O scrisoare din 1685 a medicului Pylarino (96). Ce pot fi, la pagina 93, cele „cinci rînduri în limba latină“? Despre doctoratul, la Padova, al lui Pylarino, scrisoarea (98) lui Ioan Comnen, și el student acolo. Aflăm că Ioan Cariofil, mort în 1692, a fost îngropat la Radu-Vodă (scris. 102 și 103, 104, 110, 111). O Zoița Cariofil era născută Mavrocordat (scris. 105, 106). Medicul ieșean Andrei Likinios, 1696 (scris. 115, 116). O nuntă în casa Brîncoveanului, 1692 (scris. 118; v. și 119 și urm.: tot scrisori ale Brîncoveanului). Altă nuntă, 1703 (scris. 124). Toma Cantacuzino la Constantinopol, în calitate de capuchehaie (125). Același va fi casul pentru alt văr al Domnului, Ștefan Cantacuzino (scris. 132). O scrisoare din Adrianopol a lui Dimitrie Cantemir (scris. 133); a fratelui Antioh (scris. 134; altele urmează). Încercare de a otrăvi pe Dimitrie (scris. 144). Șerban Cantacuzino refusînd să se amestece în certurile dintre Patriarhi, 1688 (scris. 142). Și Drăghici Cantacuzino, trimes cu tributul, scrie din cale, la Belgrad, despre învățăturile fiului (scris. 143). De la 147 scrisori ale lui Mihai-Vodă Racoviță. La scrisoarea 148 e imposibil ca Hanul să se fi gîndit a „clădi căsărmi în Moldova“. Scrisoarea lui Mihai-Vodă despre bătălia de la Pultava, 150. Două scrisori ale Doamnei Ana Racoviță (154, 155, 157). În loc de Eupragiotis avem forma vulgar greacă de Efpraiotis, la pagina 111. Nici Itaca, Itaca lui Ulise, nu poate să apară ca „Ithachi“ (p. 116) și nici un Suțu ca „Sutzo“ *(ibid.)*.

Aflăm că Academia are astăzi condica, pănă la 1777, a Companiei grecești din Sibiiu (no. 975) și altele ale aceleiași (n-le 976-981): ele erau la Protopopia din Sibiiu; cine a putut să le vîndă anticarului Marcu Polac, care vindea și condici domnești de socoteli de la începutul secolului al XIX-lea, redactate de cunoscutul Nicolae Trăsnea, al cărui nume e dat aici numai grecește?

Pentru proiectul de cod al lui Mihail Fotinò, p. 123 și urm.

Miscelanee din 1821, no. 1034. „Tache, nepotul Banului Ghica, fiu al lui Costachi Ghica“, p. 170, pare a fi tatăl lui Ion Ghica. Maxime închinate lui Brîncoveanu de Ioan (Ierotei) Comnenul, no. 1044. Socotelile unui Grec din Mehadia, legat de Veneția (1759-63); no. 1053.

* * *

www.dacoromanica.ro

Corrado Fatta, *Il regno di Enrico VIII d'Inghilterra, secondo i documenti contemporanei*, 2 vol., Florența [1939].

Aceste două volume groase, de muncă grea și spornică, înseamnă reluarea totală a unei psihologii și a unei istorii. Larga bibliografie arată cît a fost răscolit pentru această refacere.

O introducere înseamnă răpede ce a precedat Domnia, dar cu o lungă oprire asupra lui Henric al VII-lea cel „dull" după Stubbs. Nicio prevenție sau preocupație n'a oprit pe autor de a se inspira numai din izvoare.

Se arată puternicele studii teologice ale regelui de douăzeci și opt de ani. După multe pagini, care cuprind de fapt istoria diplomatică și militară a Europei, până în cele mai mici amănunte, istoria divorțului de Ecaterina de Spania, după optsprezece ani de bună viață împreună, are și elemente noi. Regina era cu șase ani mai mare decît soțul și „îmbătrînită înainte de vreme"; „mojer diforme e vechia" și el „zovane e gentil", zice un Venețian, p. 442; copii neviabili; de mult, bastardul Fitzroy, fiul Mariei Blount; s'a oferit Caterinei, dacă se face călugăriță, titlul de „regină"; divorțul era popular într'o lume pornită contra clerului; și aiurea în Germania, se caută mărgenirea drepturilor Papei; p. 671; cererea de dispensă pentru a doua căsătorie cu Henric se făcuse cînd el avea doisprezece ani; repetata chemare a regelui la Roma pentru proces. Dar Henric al VIII-lea reiea soției exilate juvaierele pentru a le da Anei. Decisia de a lua pe Ana, după cinci ani de zbucium, fu determinată de credința că aceasta, acum însărcinată (1533), îi va da moștenitorul dorit, care trebuie să fie legitim. Dar căsătoria fu seacă (II, pp. 62-5). O decisie a noului arhiepiscop Cranmer pe basa „consumării" primei căsătorii dădea o bază legală regelui (pp. 68-9). Dar Henric declară încă de atunci, „ca rege și suveran", că „nu recunoaște superiori pe pămînt decît pe Dumnezeu singur" și că „nu e supus la legea vre unei creaturi de pe pămînt": el permite arhiepiscopului „să puie capăt după voința și plăcerea lui Dumnezeu atotputernicul acestei mari cause a căsătoriei noastre" (p. 70). Caterina, convocată de Cranmer, nu apăru, și pierdu deci, în contumacie, procesul. O anchetă „secretă" întări cealaltă căsătorie. Dar regele avuse legături și cu Maria sora Anei. La nașterea Elisabetei, fiica Anei, „nelegitimă", Maria protestă că i se ieau drepturile (pp. 32-3): tatăl o face îngrijitoarea noii surori.

www.dacoromanica.ro

Receala față de Ana vine din lipsa moștenitorului, a cărui dorință devenise o manie, trezind superstiții religioase la acela care credea de fapt în vrăjile Satanei (pp. 189-90). Ioana Seymour apare deci ca femeia trimeasă de Dumnezeu. Se iscodește zvonul de complot contra regelui și urmărirea oricui ar fi amestecat în el. Se aduce înainte învinuirea unui întreit adulteriu, și după mărturisirile „lăutarului" reginei, Marcu Smeton (pp. 192-3). La închisoare, în aceiași atmosferă superstițioasă, Ana chiamă asapra Angliei seceta. Vorbăria ei implică și pe alții, ducîndu-i la moarte, pe însuși fratele, învinuit de pofte infame. S'ar fi vorbit de faptul că Elisabeta nu era fata lui Henric. Sentința contra Anei dădea regelui alegerea între o arde sau a o decapita. Cranmer, ascultînd-o, declară și această căsătorie ca nulă. Autorul vede în toată acțiunea ceva care s'ar fi petrecut judiciar *afară* de acțiunea regelui însuși (p. 203).

Și a doua căsătorie nouă se făcu întăiu secret: Ioana Seymour se cobora din Eduard al III-lea. Ea dădu un fiu, pe slabul Eduard, și se stinse. Era, în sfîrșit, binecuvîntarea lui Dumnezeu.

Cu putere de la Dumnezeu Henric va proceda la crearea unei religii noi după lungi cercetări și discuții ale teologilor, căutînd un cod de credință națională" (p. 334).

Pe alături era vorba de căsătoria regală cu Cristina de Milan și cu o princesă portughesă (pp. 362-3). Se ajunge la căsătoria, urmată de un răpede divorț, cu Ana de Cleve. Regele o găsise — urîtă (p. 406) și bătrînă (p. 407). Fusese și un motiv politic, în legătură cu alianțele de atunci. Căsătoria nici nu fu „consumată" (pp. 425-6). Ana devine „sora" regelui (p. 426).

Ii urmează Caterina Howard, Henric, foarte îmbătrînit ca aspect, avînd acum patruzeci și nouă de ani; era și bolnav, după o cădere de pe cal (p. 427). Marele uneltitor Cromwell era executat. Contra celei de-a doua Caterine se ridicară revelații de viață desfrînată. După lungi crise nervoase ale regelui, călăul avu din nou cuvîntul. Parlamentul rostise condamnarea. Era deci o stare de spirit bolnavă în Anglia, pe lîngă partea personală ce a putut-o avea regele. Nu se ceru măcar autorisația lui Henrc pentru executare. Fusese vorba de o împăcare cu Ana de Cleve. Pe atunci planul de căsătorie a principelui de Wales cu tînăra regină a Scoției, care însă nu și-a părăsit țara (pp. 501 și urm., 537-8). La 1545, plan, oferit de Henric, de a căsători pe Carol Quintul cu fiica lui,

www.dacoromanica.ro

Maria, iar pe fiul lui, Filip, cu Elisabeta; refus (pp. 587-8). A treia Caterină, Parr, văduva lui lord Latimer, luă pe regele cu douăzeci de ani mai bătrîn, pentru ca el să moară în casă cinstită.

Pentru legăturile cu cruciata, II, pp. 51-2, 364. Dar v. şi multele locuri arătate în tabla numelor.

* * *

Gheorghe Bezviconi, *Cărturarii basarabeni*, Chişinău, 1940.

În aceste puţine pagini e multă lectură şi o inteligenţă vie. Răsar o sumă de figuri, altfel necunoscute. Pentru familia Leonard, multe ştiri şi în ale mele „Documente Callimachi". Culeg aceste note (pp. 18-19) despre Mihail Anghel Valli (1747-1825), care a scris o înfăţişare Moldovei, pe care după manuscriptul d-rei Nadejda I. Rupert din Grosineţi (Hotin), o public în revista mea franceză. Născut la Pultava, el a trăit pe moşia tatălui său, Malineţ, în părţile Hotinului. Se semnalează asupra lui o menţiune în „Memoriile" lui N., Suţu (p. 103) şi alta, a d-lui Al. Boldur, în „Viaţa Basarabiei", X (1932), p. 11. Gheorghe Beidiman (nu Beideman; p. 29), format la Iaşi şi traducător din francesa, ţinea pe sora bunicului mieu Costachi Iorga, cu care a avut trei fete, aşezate la Iaşi.

* * *

Constantin Răutu, *Ion C. Brătianu, Omul, timpurile, opera (1821-1891), cu o prefaţă de Al. Lăpedatu*, Turnu-Severin 1940.

Cu unele păreri vechi şi într'un stil curent, autorul, care a scris şi viaţa lui Eugeniu Carada, îndeplineşte, după dd. Grigore Tăuşan şi I. Ştefănescu, dupa memoriul lui Grigore Caracaş, „despre tinereţa lui Ion Brătianu", după Durma, *Ion C. Brătianu la Sibiiu*, o folositoare operă de compilaţie. Îndoieli în ce priveşte data de 2 Iunie 1821 pentru naşterea lui Brătianu (se invocă declaraţii ale d-lui Marin Theodorian Carada) p. 14, note 1. O informaţie orală că s'ar fi născut în pribegia ardeleană lîngă Sibiiu (dar atunci data de 1821, nu 1820, e cea bună). Pentru Dincă Brătianu ar fi de căutat în archiva lui I. I Brătianu scrisoarea lui grecească, adresată lui Hagi Constantin Pop, pe care i-am dat-o cîndva. Originea pur românească nu mai era de afirmat: sînt moşneni din Brătîa. Studiile tînărului la „Şcoala de Stat-major din Paris" (p. 23) ar trebui urmărită. Despre boala lui de piept,

www.dacoromanica.ro

care-l duce în Sudul Franciei şi la Neapole; p. 25. Planul de căsătorie, în Paris, cu d-ra Mathilde Kestner; p. 48. Partea politică e lăsată pe planul al doilea.

Cum se afirmă unele lucruri noi, ar fi trebuit să se arăte, măcar în aceste casuri, izvorul.

N. Iorga.

CRONICA

A doua oară Moldova răsăriteană e smulsă din trupul nostru naţional.
Vom lucra ca s'o recîştigăm.

În *Însemnări Ieşene*, V, XIII, 3, d. I. Minea despre un Evangheliariu moldovenesc de la 1731, tipărit de preotul Teodor Ianovici, cu note despte „tipografia politicească" din 1821, cunoscută. Despre Huţuli: nume, şi nume de oameni şi locuri, ba chiar *casuri de rotacism* („jerep" pentru *jnep*, *jneapăn*), d. P. Caraman.

*

În *Cuget moldovenesc*, 1940, d. Mihai Costăchescu se ocupă de satele moldoveneşti pomenite în documente din secolul al XV-lea.

*

În *Cele Trei Crişuri*, XXI, n-le 5-6, la un articol de d. Ion B. Mureşianu portretele lui Paul Iorgovici şi Bojinca, fără a li arăta originea. Note despre rostul mai multor sate basarabene, de d. D. Iov.

*

De mare însemnătate, prin bogatele lămuriri geografice, etnografice şi biografice pe care le cuprinde, *Monografia eparhiei Caransebeş*, de d. Nicolae Cornean (Caransebeş 1940). Se dau şi bisericile din toate satele, puţine din ele de un caracter mai vechiu. Erau de întrebuinţat şi cele înfăţişate, cu tot ce cuprind ca artă, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, acum în urmă.

*

www.dacoromanica.ro

Despre profesorul Ştefan Neagoe din Bîrlad, d. G. G. Vrabie, în *Familia*, 5-6.

*

În revista *Dîmboviţa* pe 1939, d. Gr. Tollea dă în reproducere acest act austriac din 1789, recunoscînd serviciile de spion ale boierului Cîrstică Voinescu: „Über das des jenseitigen Bojer H. Christika Vojeneskul aus Tergovest nicht allein in Fridenszeiten gegen die kais. Unterthanen sich bescheiden und gefählig Betragen, sondern auch von Anfang des Krieges beständig von Zeit zu Zeiten von den feindlichen Bewegungen und Angrifen an das alhier auf Vorposten gestandene Commandoführer Nachrichten ertheillet hat, und dahero, in Rücksicht seiner Threu, der kais. Gnade würdig seye, attestire hiemit gewissenhafft. Tertzburg, den 6-ten X-ber 789. G. Schell m. propria, Cont. Director" (p. 13). La 1-iu April 1789, Merkelius îl recomandă prin ului de Coburg. La 13 April 1792, Mihai-Vodă Suţu îl numeşte, fost treti logofăt, delegat pentru fixarea graniţei ardelene: lui şi celorlalţi trimeşi, Păharnicul Constantin Baratov, cunoscut, Stolnicul Dumitrache, de la care avem o povestire istorică, şi Alexandru, şi el fost treti logofăt, li se încredinţează şi „harta ţării". Între delegaţii austrieci, şi un maior şi un căpitan „de la întîiul reghement a Rumînilor" (p. 16). Şi un ordin domnesc, în aceiaşi afacere, către Voinescu (pp 23-4).

Acelaşi dă şi alte note istorice. La pagina 4 reproducerea inscripţiei celei noi de la biserica lui Stoica logofătul din Liudeşti sau Ludeşti.

*

D. N. Bagdasar dă o *Istorie a filosofiei româneşti* (Bucureşti 1940), în care sînt studii de diferite mărimi şi proporţii.

*

Păr. arhimandrit Atanasie Dincă redă, în formă modernisată, cu o comparaţie a originalului grecesc, traducerea din 1784, de episcopul Filaret al Rîmnicului, a *Cuvintelor* Sfîntului Teodor Studitul. O prefaţă limpede le precede.

Ar trebui o întreagă serie de astfel de reeditări corectate, dintr'o literatură teologică de traduceri din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea care sînt o onoare a culturii noastre.

*

www.dacoromanica.ro

O carte plină de foarte triste învăţămite e *Monografia comunei Chiojdeanca din judeţul Prahova*, de d. Andrei Rădulescu (Bucureşti 1940; ed. a 4-a). „În cursul unui an, locuitorii stau degeaba până la 150 de zile“ (p. 41). Şi, la urma grozavelor constatări, întrebarea se pune: „Dar şcoala? Dar biserica?“.

*

În vol. I din lucrarea sa *Înainte şi după ce bubue tunul*, Bucureşti 1940, generalul Gh. Rasoviceanu dă analise adîncite ale principiilor care au călăuzit acţiunea marilor conducători de oaste din toate timpurile, dar, mai ales, firește din vremea contemporană, (Napoleon, Moltke, 1877). Nu lipsesc aproprierile cu experienţa noastră mai apropiată. Multe judecăţi critice, ca acelea de la paginile 117, 149, 159, 165, merită toată atenţia.

*

În *Alte studii şi portrete* de Gh. Antim, în legătură cu discuţiile privitoare la asasinatul lui Barbu Catargiu, se riscă grosolana învinuire că primul ministru ar fi fost ucis, din ordinul lui Cuza-Vodă, de însuşi prefectul de Poliţie, Nicolae Bibescu. O astfel de ipotesă absurdă nici nu merită să fie discutată.

*

În Wilhelm Holmqvist, *Kunstprobleme der Merowingerzeit* (Stockholm 1940), foarte curioase lucrări evreieşti cu caracter geometric (tabla LIX), întocmai ca pe lăzile noastre ţărăneşti (după Watzinger, *Denkmäler Palestinas)*.

*

În *Insemnări Ieşene*, April, d. N. Voinov presintă pe Ion Al. Cantacuzino (Zizin, † 1899), fostul agent diplomatic la Belgrad şi traducătorul lui Schopenhauer.

N. Iorga.

NOTIŢE

La *Vocabulaire german-romîn* al lui T. Stamati (Iaşi 1852), între prenumeranţi „colo[nelul] M. Kogălniceanu, nobilul V. Alecsandri“, iar, între Germani, „arhitectul Cuglerŭ“, tatăl Matildei, şi A. Vincler, agitatorul din 1848, „directorul de pansion Frai“, „directorul de pansion I. Jordan“, „cavalerul Blaileben“, „inginerul Fruher“, Par-

www.dacoromanica.ro

tenie Antoni, artistul, Nicu Filipescu Dubău şi „Viclemescu, censor evreesc".

*

În discursul despre „Orient" al lui Lamartine (1834): „La Valachie et la Moldavie ne reconnaissent que la suzeraineté nominale de la Porte, et sont réellement presque indépendantes à l'ombre des garanties de la Russie (Lamartine, *La France Parlamentaire*, I, Paris 1864, p. 11). Altă dată, la 1839: „Est-ce l'Empire ottoman que la Valachie et la Moldavie, enchainées dans le protectorat russe, et où un soldat turc ne peut mettre le pied ?" (I, p. 218).

*

Iscălitura Nicolas Golesco, pe un exemplar din *Guides-Itinéraires, De Paris à Bordeaux*, Paris 1855, purtând pecetea: „Ministère de l'Intérieur, Sûreté Générale, Préfecture de Police colportage" şi o altă iscălitură: V. Simon.

*

Interesante notele despre pictorii şi sculptorii vremii sale (de la Mihail Popp la Grigorescu) de d. Iuliu I. Roşca, în *Noua Bibliotecă Populară* de la 1888.

Ştiri foarte preţioase şi despre pictorul Lecca.

Se arată, între altele că lui Popp, lui Lecca şi lui „Barbu Stănescu, pictor din Câmpulung", şi se datoreşte zugrăveala bisericilor: Curtea Veche în 1892, Sfânta Ecaterina, Sf. Gheorghe Nou şi a capelei de la cimitirul Şerban-Vodă. Cât despre biserica Sf. Dumitru, ea fu dată lui Satmari (p. 14). Urmează zugrăveala de Pop la Biserica Domnească din Târgul-Jiiului şi a celei din Gârbov, în alt rând, a bisericii de la schitul Frăsinei. Cu Lecca lucrează Popp la Radu-Vodă din Bucureşti, iar singur la Sf. Nicolae din Câmpulung şi la Satulung, la Cernat, Toderiţa, Râşnov, Ţinţari şi Arpătac (p. 17).

*

În *Anuarul* Academiei Teologice din Caransebeş, 1919–1939, un studiu despre doctrinele soteriologice de d. P. Reuş, autorul unei scrieri despre „Tradiţia dogmatică ortodoxă", altul despre Originile arianismului de d. Gh. Cotoşman şi un al treilea despre originea obiceiului mielului pascal de d. M. Chialda. Folositoare biografii ale foştilor profesori.

*

www.dacoromanica.ro

La Gorneşti (Mehedinţi), un *Cinstit Paraclis*, după ediţie, „scos dupre cel tiparnic de mine, popa Gheorghe ot Gorneşti, la anu 1838, Iuliie 26". După care „Viiaţa Sfîntului Sfinţitului mucenic Haralambie, foarte frumoase şi minunată, carele să prăznueşti al 10 zile ale lunii lui Fevruarie".

*

Pe un exemplar din cartea lui Florian Aaron, *Idee repede de istoria prinţipatului Ţării-Rumăneşti*, 1837, această foaie tipărită: „Înpărţirea darurilor la eczamenul general al anului 1844-45 în Colegiul Sf. Sava din Bucureşti, Premiu II. Dat lui Teodor Nicolae, Şcolar în cl. III de umaniore, Pentru a sa silinţă la învăţătura Cronologii. Pecetea Eforii".

*

Între tipăriturile greceşti bucureştene, traducerea (de un A. P. Papadopulos) a „Istoriei Grecilor" în limba francesă, de cunoscutul publicist frances Armand Carrel.

*

În *Mein Obolus, Humoristische Gedichte*, tipărită la 1885 în Bucureşti, la Thiel şi Weis, pentru „Societatea Germană de ajutor bucureşteană", de cunoscutul profesor Franz Bergamenter (exemplarul chimistului Bernad Lendvai) se laudă rolul la Plevna al lui „Fürst Carol", care a cîştigat independenţa şi regalitatea (pp. 8-9), se atacă Evreii (pp. 10-1, 18-9), se laudă „Kranken-Verein" „Anker", în 1883 (p. 32); un „prolog" la serbarea pentru ajutorul studenţilor romîni din Viena (Mart 1885), pp. 49-50; se descrie frumuseţa Braşovului (pp. 50-1). Şi amintiri din viaţa de soldat.

*

D. Bartolomeu Popescu închină o vastă lucrare „filosofiei şi pedagogiei creştine a lui Ioan Amos Comenius" (Bucureşti 1940).

*

Avem o biografie de Amédée Pommier a Dorei d'Istria, cu cel mai nobil portret, de inspiraţie clasică, al ei.

Cine e Amédée Pommier, ce poet, de talent original, o arată Théophile Gautier, vorbind despre operele lui, *L'Enfer, Paris, Utopie*, în *Histoire du Romantisme*, 1927, pp. 313-4. Un astfel de omagiu a putut să placă scriitoarei de o curiositate enciclopedică fără pereche.

N. Iorga.

---

www.dacoromanica.ro

Din N. IORGA:

„ISTORIA ROMÂNILOR"

au apărut şi se găsesc de vânzare:

Vol. I partea I, *Strămoşii înainte de Romani*, 267 pag.		sfârşit
„ I „ II, *Sigiliul Romei*, 353 pag. . . .		150 lei
„ II, *Oamenii pământului (până la anul 1000)*, 342 pag.		150 „
„ III, *Ctitorii*, 353 pag.		180 „
„ IV, *Cavalerii*, 451 pag.		280 „
„ V, *Vitejii*, 427 pag.		250 „
„ VI, *Monarhii*, 520 pag.		300 „
„ VII, *Reformatorii*, 352 pag.		200 „
„ VIII, *Revoluţionarii*, 398 pag.		250 „
„ IX, *Unificatorii*, 402 pag.		250 „
„ X, *Întregitorii*, 500 pag.		300 „

www.dacoromanica.ro

Așezământul tipografic
„Datina Românească"
Vălenii-de-Munte
(Prahova)

Prețul: **60 lei.**

www.dacoromanica.ro